

ISSN 2412-9135

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Серія 18

Право

Випуск 42

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

**Витяг з реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів. Ідентифікатор медіа R30-01419
(рішення № 932 від 28.09.2023 року)**

Журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 081 – Право, 262 – Правоохоронна діяльність, 293 – Міжнародне право на підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

Науковий журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевіряються на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiát.pl.

Офіційний сайт видання: www.chasopys.law.npu.kiev.ua

Мова видання: українська, англійська, іспанська, італійська, німецька, польська, словацька, угорська, французька, чеська

Рекомендовано рішенням Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 4 від 24 жовтня 2024 року)

Головний редактор:

В. Ю. Стеценко – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Редакційна колегія:

- Б. І. Андрушин** – доктор історичних наук, професор; заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Український державний університет імені Михайла Драгоманова;
- В. В. Белєвцева** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідної лабораторії правових проблем та юридичної відповідальності у сфері цифровізації, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- К. І. Беляков** – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідного відділу, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- С. В. Білозьоров** – кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора навчально-наукового інституту № 2, Національна академія внутрішніх справ;
- М. Ю. Віхляєв** – доктор юридичних наук, професор, заступник директора, Видавничий дім «Гельветика»;
- П. В. Горінов** – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту права та політології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова;
- О. С. Дніпров** – доктор юридичних наук, професор, ректор, Київський національний університет будівництва та архітектури;
- Ярослав Добковскі** – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію Факультету права та адміністрації, Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині (Республіка Польща);
- О. Д. Довгань** – доктор юридичних наук, професор, радник при дирекції інституту, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- І. В. Зогуля** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності, Харківський національний університет внутрішніх справ;
- О. О. Золотар** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідного сектору прав і безпеки людини в інформаційній сфері, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- І. Ф. Корж** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідної лабораторії військового права, права національної та міжнародної безпеки, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- М. О. Ларкін** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності, Запорізький національний університет;
- А. О. Монаєнко** – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;
- С. І. Москаленко** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова;
- Н. М. Опольська** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічно-правових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського;
- В. Г. Пилипчук** – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, директор, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- В. В. Тильчик** – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»;
- О. В. Токарчук** – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України.

УДК 342.76

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.01>**Вербіцький А. С., Косілова О. І.**

ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджується надзвичайно актуальна та важлива проблема захисту вразливих груп населення під час воєнного стану в Україні. Воєнна агресія російської федерації, що розпочалася 24 лютого 2022 року, призвела до масштабної гуманітарної кризи, яка вразила мільйони українців. Особливу увагу автор приділяє вразливим групам населення, які найбільше постраждали внаслідок війни, включаючи дітей, людей похилого віку, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців. Стаття аналізує вплив збройного конфлікту на їх психічний і фізичний стан, акцентуючи увагу на таких проблемах, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), втрата житла та роботи, вимушене переміщення, а також збільшення випадків сексуального насильства.

У статті також розглядаються соціальні, психологічні та юридичні аспекти захисту цих груп, відзначається підвищений ризик дискримінації, насильства та експлуатації, з якими вони стикаються. Автор вказує на зростання кількості справ, пов'язаних із порушенням прав людини, зокрема сексуального насильства, що стало одним із наслідків російської агресії. Дослідження акцентує увагу на тому, що права цих груп повинні захищатися на національному та міжнародному рівнях, відповідно до норм міжнародного права та національного законодавства.

Стаття підкреслює важливу роль міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, Amnesty International та Червоний Хрест, які займаються моніторингом порушень прав людини та наданням гуманітарної допомоги вразливим групам. Автор звертає увагу на ключову роль міжнародних судових інстанцій, включаючи Міжнародний кримінальний суд (МКС) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), у розслідуванні воєнних злочинів та притягненні винних до відповідальності.

Таким чином, стаття є комплексним аналізом поточної гуманітарної кризи в Україні з акцентом на захист вразливих верств населення, що в умовах воєнного конфлікту стикаються з безпрецедентними загрозами для їхнього життя, здоров'я та безпеки.

Ключові слова: вразливі групи населення, права людини, воєнна агресія в Україні, гуманітарна допомога, насильство, психологічний вплив.

Постановка проблеми та актуальність. Воєнна агресія, що розпочалася росією проти України 24 лютого 2022 року, призвела до безпрецедентної гуманітарної кризи. Мільйони людей змушені були покинути свої домівки, рятуючись від обстрілів та бойових дій. Жертвами війни стали тисячі мирних жителів, серед яких непропорційно багато страждають ті, хто не здатен захистити себе – вразливі групи.

Захист вразливих груп під час воєнного стану в Україні – це невідкладна потреба та інвестиція в майбутнє. Їхнє виживання та благополуччя потребують негайної уваги та комплексних рішень. З гуманітарної точки зору, ці групи потребують негайної допомоги для задоволення базових потреб, таких як їжа, вода, житло та медична допомога. Водночас, вони стикаються з підвищеними ризиками експлуатації, насильства та дискримінації. Захист прав людини цих груп є не лише моральним обов'язком, але й юридичним зобов'язанням держави. Незалежно від їхньої групи чи статусу, всі люди мають право на життя, свободу та особисту безпеку і підтримка вразливих груп під час воєнного стану сприяє збереженню соціальної згуртованості та запобігає поширенню дискримінації. Це, в свою чергу, закладає фундамент для більш справедливого та інклюзивного суспільства в Україні після збройної агресії. У зв'язку з вищезазначеним, вважаємо, що обрана тема дослідження є надзвичайно важливою та актуальною та потребує глибокого висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Вразливі групи населення, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII, це особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників; (або соціальні групи, що мають більшу, ніж інші ймовірність зазнати

негативних впливів соціальних, політичних, екологічних факторів або ризиків дістати хвороби чи ушкодження) [5].

Серед факторів вразливості дослідники виділяють наступні: перебування у складних природних умовах; захворювання (стан здоров'я); функціональні обмеження та особливі потреби; вік (похилий, дитячий); освіта та професія, які не відповідають соціальним умовам; соціальна виключність; відсутність соціальної підтримки; порушення прав та соціально-правова незахищеність; підвищена споживацька завантаженість; вплив катастрофічних подій [3, с. 2].

Внаслідок збройної агресії російської федерації значна частина громадян нашої держави зазнали руйнівного впливу на психіку, частина населення стала підпадати під категорію «вразлива група» через повну чи часткову втрату житла, вимушену зміну місця проживання (ВПО), необхідність пошуку нової роботи, адаптації до нових умов проживання в середині країни та за кордоном. Слід зазначити, що постійний стрес, небезпека та втрати можуть призвести до розвитку різних психічних розладів, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), гостре стресове порушення, тривога та депресія. Це може мати серйозні наслідки для особистого та соціального життя людини.

Серед факторів, які призводять до ризику розвитку психологічних проблем, можемо виділити, зокрема: переживання жорстокого поводження або насильства, це може включати фізичне насильство, сексуальне або емоційне насильство, що порушує ч. 1 ст. 28 Конституції України; втрата життя близьких, сім'ї або друзів, яке є невід'ємним правом за ст. 27 Конституції України; переміщення, яке включає вимушене переселення з дому або евакуацію з небезпечної зони; тривале перебування в стресових умовах такі як, життя в умовах небезпеки, невідповідності або нестачі ресурсів.

В Україні від початку повномасштабної війни зареєстровано 274 справи за статтею «сексуальне насильство». Офіс генерального прокурора станом на сьогодні розслідує 274 кримінальних проваджень за фактом сексуального насильства під час війни. Цифра росте і, як не дивно говорити про це в межах цієї теми, але це позитивний маркер. Він свідчить про те, що постраждали з часом усе більше наважуються говорити і свідчити [1].

За даними ООН, жертвами повномасштабної російської агресії стали понад 30 тисяч мирних громадян України: 10 тисяч 378 людей загинули та 19 тисяч 632 було поранено. Ці дані відображають лише верифіковану організацією кількість жертв серед цивільних: насправді їх набагато більше, але точну цифру до завершення війни встановити неможливо [14].

За два роки, що минули з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну, понад 14 мільйонів людей (майже третина населення країни) залишили свої домівки. Про це повідомляє Міжнародна організація з міграції ООН (МОМ). Зазначається, що близько 3,7 млн людей є переміщеними всередині України, а майже 6,5 млн – біженці за кордоном. Понад 4,5 млн повернулися додому з-за кордону або з місць переміщення всередині країни [4].

За звітом ООН, за два роки повномасштабного вторгнення Росії в Україну, 14,6 мільйона людей потребують гуманітарної допомоги, це приблизно 40% населення України станом на 2024 рік. Близько 6,3 мільйона людей покинули країну та залишаються біженцями у Європі.

Серед вразливих верств населення України найбільше в умовах повномасштабного вторгнення страждають діти. «У прифронтових містах і селах люди вичерпали свої мізерні ресурси і покладаються на допомогу, щоб вижити. У Донецькій і Харківській областях сім'ї ховаються в зруйнованих будинках без водопроводу, газу чи світла. Постійні обстріли змушують людей проводити дні в підвалах. Діти не можуть гратися надворі, не кажучи вже про школу», – ідеться у повідомленні ООН [11].

Як повідомила міністр соціальної політики України Оксана Жолнович, з початку повномасштабної війни статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, набули більше 13 тисяч дітей. «З початку повномасштабного вторгнення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, набули більше 13 тисяч дітей. Це діти, які у різний спосіб залишилися сиротами або, наприклад, їх батьки в полоні чи російській тюрмі» [2]. Діти – це не просто наше майбутнє, вони вже зараз є частиною нашого суспільства, і від того, як ми ставимося до них, залежить, яким буде це суспільство завтра. Право на життя

дитини – це не просто слова, це фундаментальний принцип, на якому ґрунтується будь-яка гуманна спільнота. Забезпечення цього права лежить на кожному з нас: на батьках, на педагогах, на представниках влади, на кожному дорослому. Створюючи світ, сприятливий для дітей, ми інвестуємо в наше спільне майбутнє [8, с. 5].

Інші вразливі групи, такі як люди похилого віку, яким часто важко пересуватися, потребують постійного догляду та медичної допомоги, які стають недоступними в умовах воєнного стану; люди з інвалідністю, яких агресія РФ позбавляє доступу до необхідних їм послуг та засобів реабілітації, роблячи їх життя ще складнішим; вагітні жінки, яким потрібен особливий догляд та підтримка, яких їм часто не вистачає під час воєнного положення. Їхні права та потреби часто порушувались, а доступ до життєво-необхідних ресурсів стає ускладненим.

Захист прав вразливих груп під час воєнного положення є не лише моральним обов'язком, але й юридичним зобов'язанням, яке взяли на себе всі цивілізовані країни. Існує ряд міжнародних договорів та конвенцій, які гарантують права цих груп, включаючи Женевську конвенцію про захист дітей під час війни та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. Важливо вживати всіх можливих заходів для захисту уразливих груп під час воєнного стану, це може бути забезпечення їм безпечного місця для життя таких, як бомбосховища, евакуаційні центри або інші безпечні місця, де вони будуть захищені від обстрілів та інших небезпек. Необхідно забезпечити їм доступ до їжі і води (ст. 48 КУ), медичної допомоги та різні необхідні ресурси включаючи психологічну підтримку, яку діти та інші вразливі групи, які переживають вторгнення РФ, потребують, щоб впоратися з травмами та страхами. Також потрібно сприяти їх возз'єднанню з сім'ями, які були вимушені через воєнну агресію покинути свої домівки, що порушує ч. 3 ст. 47 Конституції України [7, с. 17].

Важливу роль у захисті прав людини в Україні відіграють міжнародні організації. Їх робота допомагає зберегти життя людей, полегшити їхні страждання та прокласти шлях до справедливого та мирного майбутнього.

Ось деякі з ключових напрямків роботи міжнародних організацій:

1. Моніторинг та документування порушень прав людини, які міжнародні організації. Зокрема, Організація Об'єднаних Націй (ООН), ОБСЄ та Amnesty International, збирають інформацію про порушення прав людини, такі як вбивства, катування, зґвалтування та примусове переміщення. Ця інформація використовується для притягнення винних до відповідальності та запобігання майбутнім порушенням.

2. Надання гуманітарної допомоги, що міжнародні організації, такі як Червоний Хрест та UNICEF, надають гуманітарну допомогу людям, які постраждали від війни. Це включає їжу, воду, медикаменти, притулок та інші необхідні речі.

3. Захист вразливих груп: міжнародні організації працюють над захистом вразливих груп, таких як діти, люди похилого віку, люди з інвалідністю та етнічні меншини. Ці групи часто стикаються з додатковими ризиками під час війни.

4. Підтримка демократії та верховенства права: міжнародні організації допомагають Україні зміцнювати демократію та верховенство права. Це важливо для забезпечення довгострокового захисту прав людини.

ООН створила Моніторингову місію з прав людини в Україні, яка збирає інформацію про порушення прав людини та публікує звіти про свої висновки. Зокрема, у звіті підготовленим Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) щодо ситуації з правами людини в Україні, зазначається про факти грубих порушень державою-агресором норм міжнародного права, прав людини та міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованих нею територіях України. Звіт охоплює період з 1 грудня 2023 року до 29 лютого 2024 року. У документі зафіксовано посилення масованих ракетних та дронівих атак по всій території України, що призвело до різкого збільшення кількості жертв серед цивільного населення та руйнування критичної інфраструктури у районах, віддалених від лінії фронту [6].

У доповіді зазначається, що за два роки повномасштабного вторгнення російські збройні сили вчинили і продовжують вчиняти проти цивільного населення та українських військовополонених масові порушення міжнародного права з прав людини та міжнародного гуманітарного

права, зокрема вбивства, тортури, насильницькі переміщення та незаконні ув'язнення, сексуальне насильство проти жінок і чоловіків тощо.

Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні спостерігає за ситуацією з безпекою та правами людини. У витязі з щоденного звіту № 43/2022, опублікований Спеціальною моніторинговою місією ОБСЄ в Україні (СММ) 24 лютого 2022 року було зазначено: «СММ зафіксувала значне погіршення безпекової ситуації у різних місцях України з раннього ранку 24 лютого. Спостерігачі чули численні вибухи, зокрема внаслідок вогню з реактивних систем залпового вогню. Місія зафіксувала, що над Херсоном і Києвом пролетіла військова авіація. СММ констатувала різке збільшення кількості обстрілів у підконтрольних урядові районах Луганської області. У різних місцях України спостерігачі бачили менше людей на вулицях, а також зафіксували довгі черги до магазинів, аптек, банкоматів та автозаправних станцій [17].

Amnesty International документує порушення прав людини та закликає до притягнення винних до відповідальності. Під час відновлення Україною контролю над своїми територіями критично важливо зберегти докази воєнних злочинів РФ. Amnesty International вважає російське вторгнення в Україну актом агресії. Із 24 лютого організація документує порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, вчинені під час війни в Україні. Організація неодноразово закликала притягнути до відповідальності членів російських військ і посадових осіб, відповідальних за агресію та порушення. Організація підтримує розслідування Міжнародного кримінального суду, яке триває в Україні. Усебічна підзвітність в Україні вимагатиме узгоджених зусиль ООН та її органів, а також ініціатив на національному рівні відповідно до принципу універсальної юрисдикції [12].

Червоний Хрест надає гуманітарну допомогу людям, які постраждали від повномасштабного вторгнення, а також допомагає з'єднати членів сімей, які розлучилися. Зокрема, організація здійснює гуманітарну допомогу, популяризує знання з першої допомоги й мінної небезпеки, надають психосоціальну підтримку. Загони швидкого реагування виїжджають на місця руйнувань житлових будинків разом з ДСНС України, евакуюють людей та транспортують мало мобільних осіб з «гарячих точок». Мобільні медичні бригади Українського Червоного Хреста здійснюють виїзди у найвіддаленіші населені пункти, де надають медичну допомогу всім потребуючим. Соціальні помічники допомагають по домогосподарству, всіляко підтримують та доглядають за самотніми людьми літнього віку. Впроваджуються проєкти з психічної та фізичної реабілітації людей, які постраждали від війни. Місцеві осередки Українського Червоного Хреста облаштовують місця для людей, які були вимушені покинути свої домівки та забезпечують їх найнеобхіднішим [13].

Щодо існуючих дієвих механізмів правового захисту прав і свобод вразливих верств населення, слід зазначити що Конституція України досить чітко визначає систему органів та посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права і свободи людини і громадянина. Серед них виділяємо: національні суди, Офіс Генерального прокурора, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, адвокатура, інші правоохоронні органи України.

13 травня 2024 року в Центрі захисту прав дитини відбулося перше засідання Експертної ради при Представнику Уповноваженого з прав дитини. У режимі відеоконференції до учасників звернувся Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець. Він підкреслив, що у воєнний час найбільш гостро стоїть питання захисту основоположних прав дітей: на життя, освіту, виховання в родині, безпечне середовище тощо: "Вірю, що об'єднавши зусилля, ми зможемо подолати виклики, знайти нові рішення та відновити порушені права дітей" [10].

Експертна рада зосередиться на таких питаннях:

- Забезпечення права дітей на безпечне освітнє середовище в умовах воєнного стану;
- Захист права дітей на виховання в сім'ї, які перебувають у закладах інституційного догляду;
- Гарантування права дітей на охорону здоров'я;
- Забезпечення права дитини на виховання та безперешкодне спілкування з обома батьками;

- Захист прав дітей, які через збройний конфлікт вимушені були виїхати за межі України (діти без супроводу);
- Захист прав дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, в тому числі сприяння поверненню примусово переміщених та/або депортованих дітей з тимчасово окупованих територій до України.

Щодо міжнародних механізмів захисту прав і свобод вразливих груп населення слід виділити діяльність наступних органів: Міжнародний кримінальний суд (МКС), Міжнародний суд ООН (МСООН), Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ).

Зокрема, Міжнародний кримінальний суд (МКС) розслідує та розглядає справи про воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини геноциду, скоєні на території України. Прокурор Міжнародного кримінального суду (МКС) в Гаазі Карім Ахмад Хан розпочав розслідування воєнних злочинів, скоєних Росією з моменту вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Згідно з заявою прокурора МКС, суд має юрисдикцію розслідувати порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені в Україні з 2014 року, включаючи тимчасово окуповані території. Це стало можливим після того, як Україна подала заяву до МКС у 2015 році. Прокурор підкреслив, що МКС може розслідувати злочини геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини, вчинені на українській території. Слід зазначити, що МКС, також відомий як Гаазький трибунал, має мандат на розслідування та переслідування осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини міжнародного права. З квітня 2014 року МКС розглядає справу «Ситуація в Україні», яка охоплює вбивства на Майдані, а також злочини в Криму та на Донбасі. У 2021 році, після визнання Україною юрисдикції МКС, розслідування було офіційно розпочато [9].

Міжнародний суд ООН (МСООН) розглядає міждержавні спори, пов'язані з порушенням прав людини. Україна вже подала позов проти Росії до МСООН, звинувативши її у порушенні Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. 26 лютого 2022 року, через два дні після початку повномасштабного вторгнення Росії, Україна подала позов до Міжнародного суду ООН (МСООН) проти Російської Федерації. Україна звинувачує Росію у порушенні Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, стверджуючи, що дії Росії під час вторгнення спрямовані на знищення, частково або повністю, української етнічної групи. Україна просить МСООН визнати Росію винною у геноциді, накласти на неї санкції, включаючи репарації та покарання винних осіб [16].

Україна ґрунтує свої звинувачення на декількох факторах, включаючи:

1. Заяви російських лідерів, які дезінформують про те, що Україна не є «справжньою» країною, та історичні ревізіоністські твердження, що ставлять під сумнів легітимність української держави.

2. Звірства, скоєні російськими військами проти українських мирних жителів, включаючи вбивства, катування, зґвалтування, депортації та руйнування міст і сіл.

3. Наявні докази, що свідчать про систематичні та широкомасштабні напади на українських цивільних осіб, які здійснюються з умислом знищити певну етнічну групу.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розглядає індивідуальні скарги на порушення прав людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. ЄСПЛ вже виніс кілька рішень у справах, пов'язаних з порушенням прав людини в Україні під час повномасштабного вторгнення.

3 березня 2022 року Україна звернулася до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) з проханням про застосування статті 46 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Ця стаття дозволяє Суду вживати негайних заходів для забезпечення прав людини, коли існує серйозна та немінуча загроза життю чи здоров'ю людей. 16 березня 2022 року ЄСПЛ виніс рішення, зобов'язавши Росію негайно зняти облогу з Маріуполя. Суд постановив, що дії Росії становлять грубе порушення статті 2 Конвенції, яка гарантує право на життя. Суд також зазначив, що облога Маріуполя призвела до жахливих гуманітарних наслідків, ставлячи під загрозу життя та здоров'я тисяч мирних жителів [15]. Однак, на жаль, рішення ЄСПЛ не зупинило бойові дії в Маріуполі і місто продовжувало зазнавати руйнувань, а тисячі людей загинули.

Міжнародна комісія з розслідування порушень прав людини в Україні, створена Радою ООН з прав людини, розслідує всі порушення прав людини, скоєні в Україні з 24 лютого 2022 року. Збираючи докази та інформацію, комісія прагне притягнути винних до відповідальності та забезпечити справедливість для жертв. Її робота є критичною для документування злочинів, запобігання майбутнім порушенням та сприяння довгостроковому миру в Україні. Важливо зазначити, що всі ці механізми є взаємодоповнюючими. Це означає, що вони можуть використовуватися одночасно для притягнення до відповідальності за порушення прав людини в Україні.

Висновки. Воєнна агресія російської федерації в Україні призвела до глибокої гуманітарної кризи, яка особливо сильно вразила вразливі групи населення, такі як діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю та вагітні жінки. Ці групи стикаються з підвищеними ризиками насильства, примусового переміщення та обмеженого доступу до життєво необхідних послуг.

Постійний стрес і небезпека, а також насильство та втрата рідних, призводять до розвитку серйозних психічних розладів, таких як ПТСР, тривога та депресія. Це має тривалі негативні наслідки для психічного та фізичного здоров'я людей.

Виявлено численні порушення прав людини, включаючи фізичне, сексуальне та емоційне насильство. Офіційні дані свідчать про значну кількість випадків сексуального насильства та інші акти агресії, що потребують термінового реагування та підтримки жертв.

Міжнародні організації, такі як ООН, Червоний Хрест, Amnesty International, відіграють критично важливу роль у наданні гуманітарної допомоги, моніторингу порушень прав людини та захисту вразливих груп. Їхня діяльність допомагає зберегти життя та полегшити страждання, а також сприяє притягненню винних до відповідальності.

Національні та міжнародні правові механізми, такі як Експертна рада при Представнику Уповноваженого з прав дитини, Міжнародний кримінальний суд (МКС) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), забезпечують правовий захист і допомогу у відновленні прав вразливих груп. Ці органи здійснюють важливу роботу щодо розслідування порушень та забезпечення справедливості.

Важливо пам'ятати про різноманіття потреб та досвіду вразливих груп і застосовувати індивідуальний підхід до їх захисту. Захист їхніх прав не лише є моральним обов'язком, але й ключовим фактором для стійкого миру та процвітання в Україні.

Використана література:

1. В Україні від початку повномасштабної війни зареєстровано 274 справи за статтею "сексуальне насильство" URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3835374-v-ukraini-rozsliduut-274-vipadki-seksualnogo-nasilstva-pid-cas-vijni-zelenska.html>
2. Від початку війни без батьківського піклування залишилися понад 13 тисяч дітей – Жолнович URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3849197-vid-pocatku-vijni-bez-batktivskogo-pikluvanna-zalisilisa-ponad-13-tisac-ditej-zolnovic.html>
3. Вразливі категорії населення – соціально-психологічні характеристики URL: <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2020/03/2-1.pdf>
4. За два роки повномасштабної війни 14 мільйонів українців змушені були залишити домівки – MOM URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3830736-za-dva-roki-povnomasstabnoi-vijni-14-miljoniv-ukrainciv-zmuseni-buli-zalisiti-domivki-mom.html>
5. Про соціальні послуги: Закон України (ББП), 2019, № 18, ст. 73 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
6. Коментар МЗС України щодо періодичної доповіді УВКПЛ ООН щодо ситуації з правами людини в Україні URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-periodichnoyi-dopovidi-uvkpl-oon-shchodo-situaciyi-z-pravami-lyudini-v-ukrayini>
7. Конституція України: офіц. текст. Київ: КМ, 2024. 66 с.
8. Корж І.Ф. Право дитини на безпечне життя в умовах воєнного конфлікту URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/kruglii_stil_17_travnya_2022.pdf
9. Губа Р. МКС розслідуватиме воєнні злочини РФ в Україні URL: <https://www.dw.com/uk/mks-v-haazi-rozsliduvatyme-voenni-zlochyny-rf-pid-chas-vtorhnennia-do-ukrainy/a-60952695>

10. Найбільшими викликами в умовах війни є ... URL: <http://surl.li/tqepd>
11. ООН попросила у донорів 4,2 мільярди доларів на гуманітарну допомогу українцям URL: https://lb.ua/society/2024/01/15/593824_oon_poprosila_donoriv_42_milyardi.html
12. Під час відновлення Україною контролю над своїми територіями критично важливо зберегти докази воєнних злочинів РФ, – Amnesty International URL: <https://www.amnesty.org.ua/pid-chas-vidnovlennya-ukrayinoyu-kontrolyu-nad-svoyimy-terytoriyamy-krytychno-vazhlyvo-zberegty-dokazy-voennyh-zlochyniv-rf-amnesty-international/>
13. Реагування на війну в Україні. URL: <https://redcross.org.ua/response-to-war-in-ukraine/>
14. Реальні цифри набагато вищі: втрати серед цивільного населення України за даними ООН URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/20/infografika/suspilstvo/realni-cyfry-nabahato-vyshhi-vtratysered-cyvilnoho-naselennya-ukrayiny-danyu-oon>
15. Рішення ЄСПЛ URL: <https://ecpl.com.ua/news/yespl-zberihaie-kompetentsiiu-rozghliadaty-spravy-proty-rosii-shchodo-porushen-iaki-maly-mistse-do-16-veresnia-2022-roku/>
16. Справа МС ООН Україна проти РФ в контексті юридичного протистояння України та Російської Федерації URL: <http://surl.li/bxtnv>
17. ОБСЄ. Щоденний звіт № 43/2022 URL: <https://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/512983>

References:

1. V Ukraini vid pochatku povnomasshtabnoi viiny zareiestrovano 274 spravy za statteiu "seksualne nasylstvo" [274 cases of "sexual violence" registered in ukraine since the beginning of the full-scale war]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3835374-v-ukraini-rozsliduut-274-vipadki-seksualnogo-nasilstva-pid-cas-vijni-zelenska.html> [in Ukrainian].
2. Vid pochatku viiny bez batkivskoho pikluvannia zalyshylysia ponad 13 tysiach ditei – Zholnovych [More than 13,000 children have been left without parental care since the start of the war]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3849197-vid-pochatku-vijni-bez-batkivskogo-pikluvanna-zalisilisa-ponad-13-tisac-ditej-zolnovic.html> [in Ukrainian].
3. Vrazlyvi katehorii naselennia – sotsialno-psykholohichni kharakterystyky [Vulnerable categories of the population – socio-psychological characteristics]. URL: <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2020/03/2-1.pdf> [in Ukrainian].
4. Za dva roky povnomasshtabnoi viiny 14 milioniv ukraintsiv zmuseni buli zalyshyty domivky. [14 million ukrainians forced to leave their homes in two years of full-scale war]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3830736-za-dva-roki-povnomasshtabnoi-vijni-14-miljoniv-ukrainciv-zmuseni-buli-zalisiti-domivki-mom.html> [in Ukrainian].
5. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy (VVR) [On social services: Zakon Ukrainy vid 2019, № 18, st.73]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
6. Komentar MZS Ukrainy shchodo periodychnoi dopovidi UVKPL OON shchodo situatsii z pravamy liudyny v Ukraini [Comment by the Ministry of Foreign affairs of Ukraine on the periodic report of the UN human rights Office on the human rights Situation in Ukraine]. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-periodichnoyi-dopovidi-uvkpl-oon-shchodo-situatsiyi-z-pravami-liudini-v-ukrayini> [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: ofits. tekst. Kyiv: KM, 2024. 66 s. [in Ukrainian].
8. Korzh I.F. (2022). Pravo dytyny na bezpechne zhyttia v umovakh voiennoho konfliktu [The child's right to a safe life in conditions of armed conflict]. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/kruglii_stil_17_travnja_2022.pdf [in Ukrainian].
9. Huba R. MKS rozsliduvatyme voenni zlochyny RF v Ukraini [ICC to investigate russia's war crimes in Ukraine] Zakon i pravo (2021). URL: <https://www.dw.com/uk/mks-v-haazi-rozsliduvatyme-voenni-zlochyny-rf-pid-chas-vtorhnennia-do-ukrainy/a-60952695> [in Ukrainian].
10. Naibilshymy vyklykamy v umovakh viiny ye [The biggest challenges during the war are...] URL: <http://surl.li/tqepd> [in Ukrainian].
11. OON poprosyla u donoriv 4,2 miliardy dolariv na humanitarnu dopomohu ukraintsiam [The UN asked donors for \$4.2 billion in humanitarian aid for Ukrainians]. URL: https://lb.ua/society/2024/01/15/593824_oon_poprosila_donoriv_42_milyardi.html [in Ukrainian].
12. Pid chas vidnovlennia Ukrainoiu kontroliu nad svoimy terytoriiamy krytychno vazhlyvo zberehty dokazy voennykh zlochyniv RF [During Ukraine's restoration of control over its territories, it is crucial to preserve evidence of russia's war crimes – Amnesty International]. URL: <https://www.amnesty.org>

- ua/pid-chas-vidnovlennya-ukrayinoyu-kontrolyu-nad-svoyimy-terytoriyamy-krytychno-vazhlyvo-zberegty-dokazy-voyennyh-zlochyniv-rf-amnesty-international/ [in Ukrainian].
13. Reahuvannia na viinu v Ukraini. [Response to the war in Ukraine]. URL: <https://redcross.org.ua/response-to-war-in-ukraine/> [in Ukrainian].
 14. Realni tsyfry nabahato vyshchi: vtraty sered tsyvilnoho naseleння Ukrainy za danymy OON [Real numbers are much higher: civilian casualties in Ukraine according to the UN]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/20/infografika/suspilstvo/realni-cyfry-nabahato-vyshhi-vtraty-sered-cyvilnoho-naselennya-ukrayiny-danymy-oon> [in Ukrainian].
 15. Rishennia YeSPL [ECHR Decision]. URL: <https://ecpl.com.ua/news/yespl-zberihaie-kompetentsiiurozghliadaty-spravy-proty-rosii-shchodo-porushen-iaki-maly-mistse-do-16-veresnia-2022-roku/> [in Ukrainian].
 16. Anton Korynevich, Timur Korotky, Zakhar Tropin (2022). Sprava MS OON Ukraina proty RF v konteksti yurydychnoho protystoiannia Ukrainy ta Rosiiskoi Federatsii [ICJ case Ukraine vs. russia in the context of legal confrontation between Ukraine and the russian federation]. URL: <http://surl.li/bxtnv>
 17. OBSIE. Shchodennyi zvit [OSCE. Daily report] No. 43/2022]. URL: <https://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/512983> [in Ukrainian].

Verbitskyi A. S., Kosilova O. I. Violations of the rights and freedoms of vulnerable groups in Ukraine under martial law

The article addresses the highly relevant and important issue of protecting vulnerable groups during martial law in Ukraine. The military aggression by the russian federation, which began on February 24, 2022, has led to a large-scale humanitarian crisis affecting millions of Ukrainians. Special attention is given to the most impacted vulnerable groups, including children, the elderly, people with disabilities, internally displaced persons (IDPs), and refugees. The article analyzes the effects of the armed conflict on their mental and physical well-being, focusing on issues such as post-traumatic stress disorder (PTSD), loss of housing and employment, forced displacement, and the increasing incidents of sexual violence.

The article also examines the social, psychological, and legal aspects of protecting these groups, highlighting their heightened risk of discrimination, violence, and exploitation. The author notes the growing number of cases related to human rights violations, particularly sexual violence, which has become one of the consequences of Russian aggression. The study emphasizes that the rights of these groups must be protected at both national and international levels, in accordance with international law and national legislation.

The article underscores the significant role of international organizations such as the UN, OSCE, Amnesty International, and the Red Cross, which are involved in monitoring human rights violations and providing humanitarian assistance to vulnerable groups. The author also highlights the critical role of international judicial institutions, including the International Criminal Court (ICC) and the European Court of Human Rights (ECHR), in investigating war crimes and holding perpetrators accountable.

In conclusion, the article provides a comprehensive analysis of the current humanitarian crisis in Ukraine, with a focus on the protection of vulnerable populations who, in the context of armed conflict, face unprecedented threats to their lives, health, and safety.

Key words: *vulnerable population groups, human rights, military aggression in Ukraine, humanitarian aid, violence, psychological impact.*

УДК 342.76

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.02>

Гіда О. С.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Проведено огляд основних положень законів постанов, указів та інших нормативно-правових актів, що регулюють ведення надзвичайного стану, його особливості. Також в ході дослідження було детерміновано, що на сьогодні базовим документом, що регулює питання надзвичайного стану в державі є Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» та Конституція України.

Визначено, що правове регулювання правового режиму надзвичайного стану в Україні спрямоване на забезпечення безпеки громадян та держави у надзвичайних обставинах, враховуючи міжнародні стандарти та зобов'язання перед міжнародним співтовариством. Розкрито діяльність держави та органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного стану. Охарактеризовано види надзвичайних ситуацій, які слугують підставою для введення надзвичайного стану.

Акцентовано на тому, що механізми введення та дії надзвичайного стану в переважній більшості забезпечуються адміністративно-правовими засобами, проте частина норм регулюється також міжнародним, конституційним, трудовим, цивільним, екологічним галузями права тощо. Визначено, що основними суб'єктами для прийняття рішення про введення надзвичайного стану є Президент України та Верховна Рада України, а також наголошено, що Конституція України не може бути змінена в умовах надзвичайного стану.

Також розглянуто міжнародні документи, які регулюють зобов'язання держави, у разі прийняття рішення про введення в дію особливого правового режиму.

У висновку підсумовано, що, на сьогодні надзвичайно важливим у сучасному світі є інститут надзвичайних правових режимів, що є обов'язковою складовою системи національної безпеки. Органами державної влади шляхом законодавчого механізму вводяться заборони та тимчасові обмеження. Нормативно-правове регулювання надзвичайного стану складається з багатьох базових та дотичних законів, кожен з яких в тій чи іншій мірі регулює певні функції, завдання та повноваження суб'єктів та об'єктів надзвичайного стану.

Ключові слова: надзвичайний стан, правове регулювання, правовий режим, національна безпека.

Постановка проблеми. Правовий режим надзвичайного стану є важливим інструментом для врегулювання надзвичайних ситуацій та забезпечення національної безпеки. В Україні існують спеціальні законодавчі акти, які регулюють цей правовий режим та визначають умови його введення та дії. З введенням надзвичайного стану пов'язані процедури контролю та відповідальності за використання повноважень у цей період, щоб запобігти можливому зловживанню владою. Нормативно-правове регулювання правового режиму надзвичайного стану в Україні спрямоване на забезпечення безпеки громадян та держави у надзвичайних обставинах, враховуючи міжнародні стандарти та зобов'язання перед міжнародним співтовариством. Тема нормативно-правового регулювання правового режиму надзвичайного стану є дуже актуальною навіть у сьогодні. Сучасні події у світі, такі як загострення політичних конфліктів, терористичні загрози, глобальні пандемії та інші надзвичайні ситуації, підкреслюють важливість належного регулювання правового режиму надзвичайного стану. У контексті сучасної геополітичної обстановки та глобальних викликів, урядам держав по всьому світу доводиться управляти складними ситуаціями, коли введення надзвичайного стану може виявитися найбільш ефективним та необхідним заходом для забезпечення безпеки громадян та реагування на кризові ситуації. Україна, будучи в складній геополітичній ситуації та на шляху європейської інтеграції, відчуває потребу в належному нормативно-правовому регулюванні правового режиму надзвичайного стану для забезпечення стабільності, захисту прав громадян та демократичних цінностей у країні.

У такому контексті актуальність теми нормативно-правового регулювання правового режиму надзвичайного стану підкреслюється поточними глобальними викликами та потребою в ефективному та відповідальному управлінні в надзвичайних обставинах.

Аналіз наявних досліджень. Теоретичне підґрунтя дослідження проблематики правового регулювання уведення правового режиму надзвичайного стану становлять дослідження наступних вчених: М. В. Коваліва, А. І. Рутар, Ю. В. Павлишина, Ю. П. Битяка, С. С. Засулька, М. П. Кучерявенка, С. О. Кузніченка, В. І. Олефіра, О. І. Остапенка, К. О. Протасенко, К. М. Пасинчука, А. О. Собакаря, В. А. Молотай, Х. П. Ярмакі, О. С. Юніна, Ю. Г. Барабаша, В. В. Белевцевої та ін. Попри значний масив нормативних джерел та їх наукового аналізу, швидкі зміни у правовому забезпеченні режиму надзвичайного стану вимагають уточнення та визначення правових підстав запровадження та функціонування.

Метою даної статті є аналіз нормативно-правового регулювання режиму надзвичайного стану, з'ясування його особливостей та значення в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Режим надзвичайного стану належить до правового інституту адміністративного права, адже механізми його введення та дії забезпечуються адміністративно-правовими нормами та засобами. В той же час, варто наголосити, що режим надзвичайного стану регулюється не тільки нормами адміністративного права, а й нормами міжнародного, конституційного, трудового, цивільного, екологічного права тощо.

Отже, розглянемо нижче, як регулюють норми права механізми введення та дію режиму надзвичайного права.

Так, Конституцією України від 28.06.1996 року [1] регулюються права громадян під час введення надзвичайного стану, а також повноваження Президента України та Верховної Ради України. Конституцією визначено ряд заборон, що діють в умовах введеного правового режиму надзвичайного стану, зокрема:

- забороняється примусове відчуження об'єктів права приватної власності і допускається лише з наступним повним відшкодуванням їх вартості лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану (стаття 41 Конституції України);
- забороняється використання примусової праці, проте варто зазначити, що, згідно із Законом, в умовах надзвичайного стану не вважається примусовою працею робота чи служба, яка виконується відповідно до законів про надзвичайний стан (стаття 43 Конституції України);
- виключно забороняється обмеження прав і свобод, що визначені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції.

Як вже зазначалося вище, Конституцією визначені повноваження Верховної Ради України та Президента України у разі введення воєнного стану.

Так, згідно зі ст. 83 Конституції України, у разі оголошення указу Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, Верховна Рада України збирається на засідання у дводенний строк без скликання, а також у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування надзвичайного стану.

Окрім цього, до повноважень Верховної Ради України належить затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації (п. 31 ст. 85 Конституція України).

Зауважимо, що виключно законами України визначається правовий режим надзвичайного стану (ст. 92 КУ). Важливо, що саме ж рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, в разі необхідності, приймається виключно Президентом України (ст. 106 КУ).

Варто наголосити, що Конституція України не може бути змінена в умовах надзвичайного стану, що закріплено ст. 157 Конституції України. Слід зазначити, що, незважаючи на умови надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру або при спробі захоплення

державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, органи законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, їх посадові особи, як і у звичайний час, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави в будь-яких умовах.

Перейдемо до розгляду законів та інших правових документів з досліджуваного питання. Важливим документом в сфері правового забезпечення правового режиму надзвичайного стану є Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012, який регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності [5].

Базовим законом, що регулює питання надзвичайного стану в державі є Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» № 1550-III прийнятий 16.03.2000 року. Даний закон зазначає, що надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Введення режиму надзвичайного стану передбачає настання спеціальних умов. Варто наголосити, що введенню в дію правового режиму надзвичайного стану передують низка об'єктивних обставин. Дані обставини не можуть залежати ні від волі законодавця, ні від волі Президента, Кабінету Міністрів і т. д. Такі ситуації виникають поза межами контролю суспільства, виникають стихійно чи раптово, та потребують негайного реагування, що має бути належним та ефективним. Водночас така реакція потребує використання екстраординарних засобів, які за звичайних обставин недоступні державним органам управління.

Наприклад, в Україні вже вводився надзвичайний стан під час епідемії грипу ще у 2009 році [4]. Даний період характеризувався раптовим захворюванням великої кількості людей, що призводило до смерті. Президент та парламент прийняли рішення про введення надзвичайного стану. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», надзвичайний стан вводиться у разі:

- 1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;
- 2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;
- 3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- 4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;
- 5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

- б) масового переходу державного кордону з території суміжних держав;
- 7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади [2].

Введення правового режиму надзвичайного стану також регулюється міжнародними нормами. Зокрема, Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права при введенні надзвичайного стану негайно після його введення повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення.

Правова основа введення надзвичайного стану також регулюється Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 . Функції та повноваження, як суб'єкта адміністративно-правового забезпечення правового режиму надзвичайного стану в даній статті ми оминемо, проте ми розглянемо їх в наступних наукових доробках.

Лише зазначимо, що до компетенції Ради національної безпеки і оборони України належать питання оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації; координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Закон України від 03.02.2015 «Про військово-цивільні адміністрації» також відноситься до документів правової основи дії правового режиму надзвичайного стану.

Даний нормативно-правовий акт регулює правове посилення діяльності і управління адміністрацій на місцях, якщо такого вимагають певні обставини, зокрема введення надзвичайного стану. Так Законом визначено, що організацію, повноваження і порядок діяльності обласних державних адміністрацій покладається військово-цивільні адміністрації.

Дані адміністрації утворюються тимчасово, як наслідок непереборних обставин. Військово-цивільні адміністрації – це державні органи які фактично здійснюють ті ж функції, що і у мирний час проте з елементами військової організації управління для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення.

Важливо також зазначити, що діяльність військових адміністрацій не є підставою для скасування діяльності територіальних громад на місцеве самоврядування. Так, згідно п. 52 статті 4 Закон України «Про військово-цивільні адміністрації», до повноваження військово-цивільних адміністрацій належить забезпечення в умовах надзвичайного стану реалізації державних гарантій, визначених законами України [6].

Окрім зазначених, правову основу складають також Закони: «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про боротьбу з тероризмом» [7–11].

Таким чином, вищезазначені розглянуті закони є, так би мовити базовим законодавством щодо підстав та умов введення правового режиму надзвичайного стану. Окрім вищезазначених законів, є низка «спеціалізованих законів». Дані закони регулюють особливість діяльності відповідних суб'єктів у випадку того чи іншого непереборного факту явища, що і призвело до необхідності введення надзвичайного стану.

Зокрема, мова йде про наступні нормативно-правові акти: Закон України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» (14.01.1998), Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» (06.04.2000), Закон України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" (08.02.1995), Закон України «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» (24.06.2004), Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (13.06.2000), Указ Президента від 23.03.2013 № 155 «Про здійснення невідкладних надзвичайних заходів щодо подолання наслідків безпрецедентних снігопадів в Україні» [12].

Висновок. Таким чином, надзвичайно важливим у сучасному світі є інститут надзвичайних правових режимів, що є обов'язковою складовою системи національної безпеки будь-якої

країни. Як засіб і гарантія ліквідації надзвичайних ситуацій соціального, природного, техногенного та іншого характеру він є силовим засобом, але водночас захищає політичні, економічні та соціальні права і свободи громадян під час її реалізації. Органами державної влади шляхом законодавчого механізму вводяться заборони та тимчасові обмеження. Нормативно-правове регулювання надзвичайного стану складається з багатьох базових та дотичних законів, кожен з яких в тій чи іншій мірі регулює певні функції, завдання та повноваження суб'єктів та об'єктів надзвичайного стану.

Використана література:

1. Конституція України. Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
3. Єзерський Д. О. Правове регулювання надзвичайного стану в Україні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, № 1, 2014. С. 93-101. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&Image_file_name=PDF/aymvs_2014_1_11.pdf
4. Свиначий грип в Україні – пропажа 50 млн грн і введення НС. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/author-column/87956-svinyachij-grip-v-ukraini-propazha-50-mln-grn-i-vvedennya-ns.htm>
5. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
6. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>
7. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003. № 638-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
8. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 № 1908-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1908-14#Text>
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12#Text>
10. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 № 2245-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>
11. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27.02.1991 № 791а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text>.
12. Офіційний сайт Інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України. Законодавство та правове регулювання URL: <https://chipb.dsns.gov.ua/normativna-baza/zakonodavstvo>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 30, art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2000). *Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu [About the legal regime of the state of emergency]*. *Zakon Ukrainy vid 16.03.2000 № 1550-III* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> [in Ukrainian].
3. Iezerskyi D. O. (2014). *Pravove rehuliuвання nadzvychainoho stanu v Ukraini [Legal regulation of the state of emergency in Ukraine]*. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 93-101. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&Image_file_name=PDF/aymvs_2014_1_11.pdf [in Ukrainian].
4. *Svyniachyi hryp v Ukraini – propazha 50 mln hrn i vvedennia NS [Swine flu in Ukraine – loss of UAH 50 million and introduction of state of emergency]*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/author-column/87956-svinyachij-grip-v-ukraini-propazha-50-mln-grn-i-vvedennya-ns.htm> [in Ukrainian]
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), *Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy vid 02.10.2012 № 5403-VI [Code of Civil Protection of Ukraine]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/> print [in Ukraine].

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2015). Pro viiskovo-tsyvilni administratsii [About military-civilian administrations]. Zakon Ukrainy vid 03.02.2015 № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2003). Pro borotbu z teroryzmom [About the fight against terrorism]. Zakon Ukrainy vid 20.03.2003. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2000). Pro zonu nadzvychainoi ekolohichnoi sytuatsii [About the zone of emergency ecological situation]. Zakon Ukrainy vid 13.07.2000 № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1908-14#Text> [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine (1991). Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha [About environmental protection]. Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12#Text> [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Pro obiekty pidvyshchenoi nebezpeky [About objects of increased danger]. Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2245-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text> [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada of Ukraine (1991). Pro pravovyi rezhym terytorii, shcho zaznala radioaktyvnoho zabrudnennia vnaslidok Chornobylskoi katastrofy [About the legal regime of the territory that has undergone radioactive contamination as a result of the Chernobyl disaster]. Zakon Ukrainy vid 27.02.1991 № 791a-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text> [in Ukrainian].
12. Ofitsiynyi sait Instytutu pozhezhnoi bezpeky imeni Heroiv Chornobylia Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Zakonodavstvo ta pravove rehuliuвання [The official site of the Chernobyl Heroes Fire Safety Institute of the National University of Civil Defense of Ukraine. Legislation and legal regulation]. URL: <https://chipb.dsns.gov.ua/normativna-baza/zakonodavstvo> [in Ukrainian].

Hida O. S. On the question of the significance and features of the regulatory and legal regulation of the legal regime of the state of emergency

A review of the main provisions of the laws, decrees, and other normative legal acts regulating the management of the state of emergency, its features, was conducted. Also, during the research, it was determined that today the basic document regulating the state of emergency in the state is the Law of Ukraine "On the Legal Regime of the State of Emergency" and the Constitution of Ukraine.

It was determined that the legal regulation of the legal regime of the state of emergency in Ukraine is aimed at ensuring the safety of citizens and the state in emergency situations, taking into account international standards and obligations to the international community. The activities of the state and local self-government bodies in the state of emergency are disclosed. The types of emergency situations that serve as a basis for introducing a state of emergency are characterized.

Emphasis is placed on the fact that the mechanisms for the introduction and operation of the state of emergency are provided by administrative and legal means, but some of the norms are also regulated by international, constitutional, labor, civil, environmental law, etc. It was determined that the main subjects for making a decision on the introduction of a state of emergency are the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine, and it was also emphasized that the Constitution of Ukraine cannot be changed during a state of emergency. Also considered are international documents that regulate the state's obligations in the event of a decision to implement a special legal regime.

The conclusion summarizes that the institution of emergency legal regimes, which is a mandatory component of the national security system, is extremely important in the modern world. Prohibitions and temporary restrictions are introduced by state authorities through the legislative mechanism. The legal regulation of the state of emergency consists of many basic and tangential laws, each of which to one degree or another regulates certain functions, tasks and powers of the subjects and objects of the state of emergency.

Key words: *state of emergency, legal regulation, legal regime, national security.*

УДК 342.7:376.014.12]:355-057.36-058.57

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.03>

Горінов П. В., Драпушко Р. Г.

ПРАВО НА ІНКЛЮЗИВНУ ОСВІТУ ДЛЯ ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю науково-теоретичного та практичного обґрунтування стратегій і механізмів реалізації права на освіту для ветеранів російсько-української війни. Основний акцент дослідження зроблено на питаннях організації інклюзивної освіти, перекваліфікації, а також набуття нових професійних навичок, що є критичними для успішної реінтеграції військовослужбовців у цивільне суспільство.

Проблематика інклюзивної освіти знаходиться у фокусі наукових досліджень і практичних ініціатив, що здійснюються як представниками академічної спільноти, так і бізнес-структурами, громадськими організаціями, міжнародними та національними волонтерськими об'єднаннями, фахівцями державного управління та активними громадянами. Це свідчить про її високу актуальність у сучасному контексті соціально-економічного розвитку України.

У статті здійснюється дослідження питань реалізації права на освіту для ветеранів російсько-української війни, враховуючи досвід провідних зарубіжних практик. Особливу увагу приділено необхідності створення комплексних і взаємопов'язаних організаційно-правових, методичних, психолого-емоційних та фінансових механізмів, які б забезпечували ефективну інтеграцію студентів-ветеранів в освітній процес. Важливим аспектом є врахування специфічних потреб ветеранів, обумовлених їх віковими особливостями, фізичним і психоемоційним станом, а також багатограним досвідом, здобутим під час виконання військових обов'язків.

У дослідженні наголошується на необхідності активної взаємодії державних інституцій, бізнесу, громадських організацій та закладів вищої освіти з метою розробки та впровадження інноваційних, креативних і інклюзивних підходів до організації спеціальної освіти для ветеранів, що враховували б унікальні виклики, пов'язані з травмами та інвалідністю, отриманими внаслідок воєнних дій. Важливою складовою цієї роботи є створення сприятливого, дружнього освітнього середовища, яке б максимально враховувало потреби ветеранів і сприяло їхній успішній соціальній та професійній інтеграції.

З метою посилення довіри та підтримки ветеранів у середовищі закладів вищої освіти доцільно звернути увагу на досвід Сполучених Штатів Америки, де широко застосовується практика відзначення «місяця вдячності військовим» у рамках університетських програм. Цей підхід сприяє формуванню інклюзивного освітнього простору, який визнає і підтримує внесок військовослужбовців у захист національної безпеки.

З огляду на значущість державної ініціативи, що передбачає можливість безкоштовного професійного навчання для учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни в Центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості, вважаємо доцільним поширення даної програми на заклади вищої освіти. Це розширення сприятиме не лише професійній реалізації ветеранів у мирному житті, але й забезпечить підготовку фахівців, здатних зробити вагомий внесок у відбудову та розвиток України. У контексті сучасних викликів, пов'язаних з післявоєнною реконструкцією держави, набуття нових професійних компетенцій ветеранами є не тільки індивідуальною потребою, але й суспільно значущим завданням.

Ключові слова: права ветеранів, реалізація права на інклюзивну освіту, учасники бойових дій, право на інклюзивну освіту, воєнний стан, ветеранська політика, Центр професійно-технічної освіти Державної служби.

Актуальність досліджуваної тематики обумовлена нагальною потребою у створенні цілісних програм адаптації ветеранів російсько-української війни до цивільного життя, що ґрунтуються на системному підході. В умовах затяжної збройної агресії, що триває понад десятиріччя, понад мільйон українських військовослужбовців виконують свої обов'язки, забезпечуючи захист національної безпеки держави. В процесі цієї боротьби вони накопичують унікальний бойовий досвід, підвищують рівень професійної майстерності, освоюють нові навички та компетенції, необхідні для виживання в умовах війни. Проте, з 2014 року, багато українських

воїнів, які отримали поранення, досягли граничного віку для служби або мають вагомні сімейні обставини, змушені завершити військову службу та повернутися до цивільного життя. Шлях ветерана, таким чином, є продовженням боротьби, але вже в умовах цивільного середовища, де виклики, з якими вони стикаються, часто виявляються не менш складними, ніж на полі бою. Важливо підкреслити, що держава та суспільство далеко не завжди пропонують адекватні та дієві механізми для подолання цих викликів, що значно ускладнює процес реінтеграції ветеранів у мирне життя.

Вважаємо, що якісна освіта ветеранів дасть можливість їм мати впевненість в подальшому повоєнному житті і нові стимули і можливості для реалізації здібностей та талантів. Відповідно, дослідження шляхів реалізації права на інклюзивну освіту для ветеранів російсько-української визвольної війни має наукове, практичне значення як для держави, ветеранів, так і для освітньої системи в якості рекомендаційних матеріалів. Питання інклюзивної (спеціальної) освіти ветеранів досліджували як науковці-освітяни, так і фахівці державних органів Міністерства у справах ветеранів України, бізнес компанії, координатори спеціалізованих ветеранських програм і представники міжнародних організацій та громадянського суспільства, адже, на думку Олександра Порхуна, «ефективна реалізація ветеранської політики залежить не тільки від «центру», а й від кожного, хто працює на місцях, у громадах [7].

Окремі аспекти дослідження були предметом пошуків Бетлій О., Ганущак Ю., Даниленко Д., Савчук Ю., Федорович І., Шерстюк Р. П., Стойко І. І., Паляниця В. А., Череватюк В. Б., Сопілко І. М, Шуст Н. Б. та інших авторів, праці яких нами опрацьовані, в тому числі і наші особисто [13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25].

Відзначимо зусилля експертної ветеранської спільноти, представників сталих і професійних громадських та благодійних організацій, які об'єдналися та сформулювали спільне бачення майбутньої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей [4].

Вагомими є зусилля бізнес спільнот щодо розробки й участі в проєктах адаптації ветеранів, у тому числі і в освітній сфері. Так, наприклад, програма «Метінвесту» з адаптації ветеранів визнали найкращою в Україні [8], а Сільпо, Starlight Media та SoftServe мають ветеранські корпоративні політики та досвід, які можуть стати путівником для інших [9].

Заслужують схвалення ініціативи закладів вищої освіти як українських, так і зарубіжних та окремих науковців щодо розробки заходів посилення інклюзивності освіти для ветеранів війни та членів їхніх сімей [10, 11, 12, 15, 16, 17].

Інклюзивна освіта є об'ємним дослідженням, а питання інклюзивної освіти для ветеранів російсько-української війни має особливе значення для нашої держави з метою вироблення відповідних рекомендацій.

Метою дослідження є аналіз шляхів реалізації права на освіту для ветеранів російсько-української визвольної війни та формулювання відповідних пропозицій.

З моменту повномасштабного вторгнення багато молодих і мотивованих людей стали на захист своєї Держави, проявили героїзм, силу духу та здатність до творчого вирішення поставлених завдань.

Сьогодні у державному реєстрі зареєстровано 1,2 млн ветеранів, але, розуміємо, скільки наразі жінок і чоловіків перебувають на фронті і ще не мають статусу....., а після перемоги кількість ветеранів та осіб, які належать до політики Мінветеранів (зокрема, членів їхніх родин), становитиме 5–6 млн осіб [19]. На державному і місцевих рівнях фахівці, громадянське суспільство, ветеранські організації, констатують, що в українському суспільстві існує потреба якісного осучаснення ветеранської політики, особливо щодо її інклюзивності та доступності для різних категорій людей.

«Затяжний характер російської збройної агресії проти незалежності України обумовив тривалість активних бойових дій, жорстокий характер яких прогнозовано збільшить кількість українських захисників, які у найближчій перспективі матимуть статус «ветеран війни», а їхня частка в суспільстві буде зростати. Важливо розуміти неоднорідність ветеранської спільноти, щоб адекватно спрогнозувати їхні потреби після повернення до цивільного життя, розбудувавши комплексний підхід для швидкої та нетравматичної реінтеграції їх у мирне життя.

Світовий та український досвід доводить невтішну статистику – військові дії погіршують демографічні показники та запускають тривалий і масштабний процес мілітаризації й інвалідизації суспільства. Україна не стала виключенням і вже має невтішну динаміку збільшення осіб з інвалідністю в цілому у країні [5]. Окремо зупинимось на питаннях розмінування території, як під час воєнних дій так і після, що призводить до травмування та загроз каліцтва, що свідчить про тривалість існування проблематики травмування у суспільстві.

З метою пошуку відповідей щодо подальшої адаптації наших захисників, вже зараз є зрозуміло, що базовим напрямком адаптації ветеранів є їх освіта, що дасть можливість в подальшому їм бути професійно реалізованими та суспільно корисними. Враховуючи, що серед ветеранів є багато молодих людей, тому важливим є питання якісного планування їх майбутнього як під час війни, так і у повоєнний час.

Відзначимо важливість участі ветеранів у становленні національної ідентичності нашої молоді, основа якої є українська учнівська та студентська молодь. «Національна ідентичність в сучасних умовах – це доволі динамічний процес, який включає в себе і перебіг, і результат самоусвідомлення українцями своїх ментальних особливостей як: свобода, гідність, безстрашність, самопожертва, розуміння свого призначення у захисті Вітчизни, сутнісних рис нації, базових цінностей, як: культура, національна держава, церква, національна мова, місія тощо. У подальшому національна самоідентичність українців є тим чинником, який дасть можливість у повоєнний час об'єднатись навколо ідеї відновлення української держави та повернення наших громадян назад на Батьківщину [18].

Основне питання шляхів інклюзивності освіти для ветеранів є потреба чітко виокремлення наявних викликів, які існують в середовищі інклюзивної освіти ветеранів та окреслити шляхи їх вирішення. На думку американських фахівців, «є п'ять сфер, у яких студенти-ветерани, а також усі студенти, які вступають до вищої освіти поза традиційним шляхом від середньої школи до коледжу, відчувають труднощі. Це догляд за дітьми, фінансування їхньої освіти, працевлаштування, консультування перед вступом до коледжу та підключення до мережі рівних» [12].

Українська специфіка адаптації ветеранів передбачає вирішення наступних додаткових завдань щодо:

- стрімкого зростання кількості ветеранів і сімей загиблих захисників, які потребують соціальної підтримки та виплат;
- дефіциту фінансових ресурсів для забезпечення всіх виявлених потреб ветеранів, їх сімей та членів сімей загиблих захисників;
- неможливості спрогнозувати кількість ветеранів, які матимуть право на державну підтримку після завершення війни;
- прогресування масштабу необхідної соціальної підтримки та адресних потреб у сфері захисту прав ветеранів, зокрема у невідкладній психологічній та медичній допомозі, реабілітації серед військовослужбовців з числа ветеранів, членів сімей загиблих захисників;
- виявлення численних порушень на місцях при процедурі мобілізації (поверхневий розгляд документів, формальне проходження військово-лікарських комісій), а також відсутність чи неякісне навчання мобілізованих без військового досвіду, що підвищує ризик бути травмованим чи загинути;
- відсутності дієвих інструментів для переходу від військового до цивільного життя;
- формування запиту у суспільстві на оновлення визначення поняття «ветеран» та відповідних йому критеріїв, у тому числі, для набуття та реалізації права на соціальний захист;
- потреби у відзначенні внеску цивільних осіб у протидію сучасній загрозі (волонтерів, цивільних розміновувачів, рятувальників тощо), із вирізненням від внеску ветеранів [6].

Розробка відповідних програм ветеранської політики повинна враховувати всі ці виклики, а також унікальність і практичну спрямованість досвіду майбутніх студентів-ветеранів. Ці студенти володіють технічними, інформаційними та іншими практичними навичками, здобутими під час військової служби, що робить їх надзвичайно цінними для будь-якої академічної аудиторії та професійної сфери в майбутньому. Відповідно, значна відповідальність покладається на викладачів та керівників освітніх програм, а також на представників бізнес-спільноти

у підтримці цих студентів під час їх переходу від військового до цивільного життя. Ця підтримка має включати сприяння реалізації їхнього потенціалу та використання навичок, набутих при захисті Батьківщини, з метою забезпечення їх успішної адаптації й інтеграції в цивільне суспільство.

Перший позитивний досвід вже є. Так, директор з корпоративних комунікацій групи «Метінвест» Олег Давиденко зауважив, що «компанія робить акцент на двох основних напрямках – соціальній адаптації ветеранів, зокрема, психологічній і медичній допомозі, та професійній адаптації, зокрема навчанні та перекваліфікації. Наприклад, бажання здобути вищу освіту в університеті «Метінвест Політехніка» цього року висловило понад 15 ветеранів [8].

У Сільпо, SoftServe та Starlight Media стверджують, що надають можливість ветерану обрати, чим він хоче займатися на роботі після повернення: змінити спеціальність, навчитися новому або підтягнути старі навички [9].

У контексті зазначених вимог важливою складовою для ветеранів є емпатійний аспект, зокрема потреба у підтримці комунікації з колегами та керівництвом з попереднього місця праці. Це стосується як періоду їхньої військової служби, так і часу після повернення до цивільного життя. Така взаємодія є ключовою для забезпечення можливості ветеранів бути почутими та вислуханими, що, у свою чергу, сприяє їхній успішній соціальній і професійній реінтеграції в колектив.

Представники компанії «Сільпо» зазначають, що у їхній структурі функціонує спеціалізований підрозділ, який займається питаннями підтримки ветеранів, забезпечуючи постійний зв'язок з ними як під час військової служби, так і після повернення до цивільного життя. Аналогічно, всі три роботодавці підтвердили наявність інклюзивних політик у своїх компаніях, зокрема забезпечення доступності більшості офісів для людей з інвалідністю. «Сільпо», зокрема, адаптує робочі місця для ветеранів з пораненнями чи ампутаціями, тоді як компанії «SoftServe» та «Starlight Media» надають можливість працювати дистанційно, що знімає необхідність приїзду до офісу [9].

Варто підкреслити, що бізнес-структури, які працюють з ветеранами, приділяють значну увагу їхнім фізичним можливостям та емоційному стану, адаптуючи робочі місця відповідно до потреб ветеранів. Особлива увага приділяється формуванню емпатійної культури у роботодавців, трудових колективах і серед самих ветеранів після їх повернення до цивільного життя.

Ураховуючи, що військові з порушеннями здоров'я бажають працювати та мають потенціал для успішного набуття трудових навичок через освіту та механізми індивідуальної підтримки зайнятості, тоді слід посилити інституційні можливості закладів професійно-технічної та вищої освіти, бізнес середовища в цій сфері. «Можливість працювати для цієї групи осіб має велике значення з матеріальної точки зору, соціальної інтеграції та слугує ефективним методом самореалізації та реабілітації. Підхід до реалізації принципів інклюзивного навчання на практиці тісно пов'язаний з двома проблемами: усунення можливих бар'єрів як процесу та досягнення доступності освітніх послуг та програмою фінансування освітніх послуг ветеранів-інвалідів [13].

У сучасних умовах активної участі молоді у захисті України, освітні програми для ветеранів набувають особливого значення і мають бути пріоритетом для закладів освіти. Ці програми повинні відповідати на виклики часу, пропонуючи нові форми роботи зі студентами, які повернулися з війни. В Україні вже розпочато розробку спеціальних пілотних освітніх програм для ветеранів, однак, як в Україні, так і за кордоном, зберігається потреба в подальшому підвищенні рівня інклюзивності в освітніх закладах. При розробці таких навчальних програм важливо враховувати фізичні параметри аудиторій, забезпечення доступності для людей з інвалідністю, а також наявність транспортних можливостей для під'їзду до місця навчання. Крім того, необхідно передбачити можливість використання різних форматів навчання, включаючи очне, дистанційне та дуальне навчання, щоб забезпечити максимальну гнучкість та ефективність освітнього процесу для ветеранів.

Сучасна практика демонструє, що студенти-ветерани та військовослужбовці, які продовжують службу, присутні у більшості аудиторій закладів вищої освіти у всьому світі, незалежно

від того, чи обізнані про це викладачі. Проте, багато навчальних закладів стикаються з браком ресурсів, фінансування та необхідних знань для створення сприятливих умов, які б забезпечували почуття підтримки та приналежності для цих студентів. У зв'язку з цим, пошук фінансових можливостей через міжнародні організації, що надають відповідні гранти, стає ключовим напрямком діяльності університетів у контексті розширення інклюзивних програм.

Військове середовище характеризується високим рівнем організованості, де більшість рішень вже прийняті, а завдання чітко сформульовані, що забезпечує сувору виконавчу дисципліну. На відміну від цього, університетське середовище пропонує студентам значно більшу свободу, що може бути незвичним для ветеранів, які звикли до чітких вказівок і структурованості. Ці особливості поведінки ветеранів необхідно враховувати при організації навчального процесу та в комунікаціях між ветеранами та іншими учасниками освітнього процесу. Це сприятиме більш ефективній адаптації ветеранів до нових умов навчання та забезпеченню їхньої інтеграції в академічне середовище.

Наступним, не менш важливим елементом для організації інклюзивного навчання ветеранів є емоційна складова, навички спілкування з ветеранами, особами з інвалідністю для інших стейкхолдерів освітнього процесу. Так, наприклад досвід університету Південної Флориди свідчить про те, що «люди, пов'язані з армією, мають власну систему цінностей, власні культурні та суспільні норми, власну мову та власний гумор. Ми допомагаємо нашим викладачам, співробітникам і студентам зрозуміти, як студенти-ветерани можуть мати іншу точку зору. Вони звикли до дуже структурованого середовища, а ми намагаємося познайомити їх із середовищем, яке є набагато менш структурованим, і заохочуємо їх досліджувати себе» [11].

Подібна тематика актуальна і для українського суспільства, тому нашим захисникам потрібно донести інформацію, що їх цінують, їх подвиг є важливим для нашої держави та її громадян. Сьогодні фахівці констатують, що «кожен третій військовий відчуває страх за своє майбутнє, а половина з цього числа боїться, що не зможе знайти роботу після служби» [9]. Подібна статистика свідчить про те, що держава має сформувати нову та якісну правову базу ветеранської політики в Україні.

Під час формування комунікаційних відносин у системі освіти необхідно враховувати емоційний та ментальний стан як ветеранів, так і викладачів, а також ветеранів і студентів, які не брали активної участі у воєнних операціях. Перехід від військових дій і специфічних військових стосунків до академічних відносин може відчуватися як потрапляння у зовсім інший світ, де немає війни й її травм. У цьому контексті підвищення рівня емпатійної культури серед учасників освітнього процесу є важливим фактором, що може значно полегшити адаптацію ветеранів до нових умов та сприяти їхній інтеграції у наукове середовище.

Відповідно, з метою формування довіри в університетському середовищі, вважається за доречне використати досвід США в питанні відзначення в університетах «Місяця вдячності військовим». Досвід, де «студентські містечка відзначають місяць вдячності військовим серією доповідей, обідами та іншими меншими заходами, а також використовують можливості протягом цього періоду, щоб відзначити викладачів і співробітників, які служили або можуть служити в армії чи резерві. Існують і інші способи висловити свою вдячність, а кампуси підходять по-справжньому креативно, використовуючи свою культуру та традиції у виступах і демонстраціях», є цікавим для України [12].

При формуванні інклюзивності освіти ветеранів слід врахувати вікові різниці студентів і супутні виклики (сім'я, діти, доступність), адже студенти-ветерани, як правило, старші за традиційних двадцятирічних студентів, що робить цей перехід дещо складним. У них часто є інші обов'язки, наприклад сім'ї чи наявна робота, тому має бути організована підтримка ветеранів в освітніх закладах, ураховуючи і ці особливості, шляхом запровадження гнучких програм набуття освіти. На думку експертів, без підтримки цей перехід може створити відчуття ізоляції, пояснює Девід Кіф, ветеран і директор із залучення військових і ветеранів у Колумбійському центрі переходу та інтеграції ветеранів. «Вони відчувають, що вони не є частиною більшої спільноти, але потім вони застрягли в такому розумінні, що вони повинні самі це пройти», – каже Кіф. «Для ветеранів це надзвичайно складно. І заклади повинні змінюватися

та створювати простір для студентів-ветеранів», чи це укомплектування військового ресурсного центру чи надання спеціальної документації, яка допомагає ветеранам в інтеграції чи інша допомога [14].

Нещодавно в Україні стартувала нова експериментальна ініціатива, за якою учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни можуть безкоштовно пройти професійне навчання в центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості (ЦПТО ДСЗ). На сьогодні в структурі служби повноцінно діють 8 таких центрів (Дніпропетровський, Полтавський, Харківський, Одеський, Львівський, Рівненський, Сумський та Івано-Франківський). Навчання в ЦПТО ДСЗ проводиться за 95 ліцензованими робітничими професіями та 365 освітніми програмами підвищення кваліфікації [3]. Вважаємо, що подібна ініціатива повинна бути поширена на систему закладів вищої освіти для ветеранів, які мають бажання продовжувати навчання в них.

У системі вищої освіти подібні проєкти проводяться в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, де створено Центр ветеранського розвитку, який «здійснює організацію та провадження заходів щодо профорієнтаційної роботи й індивідуального професійного розвитку військовослужбовців (мобілізованих осіб), звільнених з військової служби, зокрема ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України [15].

Заслуговує уваги університетська програма «Про підтримку ветеранів російсько-української війни та членів їхніх сімей», що відображає сучасні виклики перед Львівською політехнікою у питанні побудови для ветеранів інклюзивного освітнього середовища [10].

Інший позитивний досвід – це проєкт «Ветеранський простір університету», який реалізується СНУ ім. В. Даля в рамках проєкту «Зміцнення переміщених українських університетів задля сталого розвитку» за програмою імені Фулбрайта в Україні та фінансової підтримки Відділу преси, освіти та культури посольства США в Україні й передбачає розробку системи комплексної реабілітації учасників проєкту, професійну підготовку (перепідготовку) на цивільні спеціальності, на які є запит на ринку праці України, таких цільових груп як військовослужбовці, ветерани АТО/ООС, учасники бойових дій та члени їхніх сімей, а також члени сімей загиблих захисників України [16].

Відзначимо проєкт, який створений на базі Національного авіаційного університету, за підтримки Мінветеранів, що покликаний надати ветеранам та учасникам бойових дій важливий ресурс для їхнього подальшого професійного й особистого розвитку. Центр ветеранського розвитку здійснює організацію та провадження заходів щодо профорієнтаційної роботи й індивідуального професійного розвитку військовослужбовців (мобілізованих осіб), звільнених з військової служби, зокрема ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України, а також забезпечує надання освітніх послуг у встановлених обсягах, відповідно до сертифікованих освітніх програм в Університеті [17].

Поряд з тим, фахівці констатують, що серед проблем державної ветеранської політики є недосконалість механізму соціально-правового захисту ветеранів взагалі. Вони зазначають, що «нинішня система соціально-правового захисту ветеранів не передбачає комплексного переходу від військової служби до цивільної кар'єри», що є передумовою для забезпечення економічної самостійності ветеранів [22].

«Період великих потрясінь, у який ми живемо, тягне за собою стрімкі зміни в економіці, правовій, фінансовій сфері, соціальних відносинах, геополітиці» [23], тому одним із важливих напрямків, що потребує врегулювання є законодавче забезпечення права на інклюзивну освіту ветеранами російсько-української визвольної війни, про який ми вели мову в цьому дослідженні. Відповідно, наші рекомендації можуть бути використані при доповненні змісту ветеранської політики в напрямку освіти та професійного навчання.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що питання інклюзивності в освітньому середовищі є надзвичайно актуальним і потребує невідкладних та всебічних заходів для підвищення якості та доступності освіти для осіб, які зазнали найбільших втрат

унаслідок війни. Особливо гостро ця проблема постає сьогодні, коли значна кількість наших захисників, повернувшись з війни, шукає можливості для реалізації своїх професійних здібностей, талантів, нових навичок і знань у мирному житті. Ця ситуація вимагає від освітніх закладів адаптації існуючих програм і створення нових інклюзивних рішень, що враховують специфічні потреби ветеранів.

Інклюзивна освіта для України є одним із пріоритетів державної освітньої політики України [24], тому розробка програм підтримки ветеранів є належною відповіддю освітнянського середовища на існуючі повоєнні виклики у відновленні України.

Вважаємо, що існує нагальна потреба у створенні сприятливих організаційно-правових, методичних і фінансових механізмів стимулювання студентів-ветеранів з урахуванням їх вікових, фізичних та емоційних особливостей, а також набутого військового досвіду і нових навичок. Держава, бізнес, громадські організації та навчальні заклади повинні об'єднати зусилля для розробки нових, креативних та інклюзивних рішень, спрямованих на забезпечення спеціальної освіти для наших захисників, враховуючи специфіку їхніх травм та інвалідності, а також створення дружнього освітнього середовища для ветеранів.

З огляду на це, ініціатива, згідно з якою учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни можуть безкоштовно пройти професійне навчання в Центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості, повинна бути поширена і на заклади вищої освіти. Це дозволить ветеранам війни отримати можливість навчання в системі закладів вищої освіти за спеціальностями, які відповідають їхньому досвіду, бажанням і є важливими для повоєнного відновлення України.

З метою формування довіри в університетському середовищі, доцільно врахувати досвід США щодо відзначення в університетах «Місяця вдячності військовим». Така ініціатива може сприяти підвищенню рівня взаєморозуміння та підтримки між університетською спільнотою та ветеранами, що є важливим для їхньої успішної інтеграції в академічне середовище.

Пропонуємо створити Ветеранський освітній простір при Юридичній клініці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Цей простір має на меті надавати майбутнім студентам-ветеранам правові, інформаційні, психологічні, методичні та інклюзивні послуги під час вступу на навчання до університету, а також забезпечувати консультації щодо індивідуального професійного розвитку військовослужбовців. Такий підхід сприятиме більш ефективній адаптації ветеранів до навчання та їх успішній інтеграції в академічне середовище.

Використана література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 1.08.2024).
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 12.05.2015 № 389-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 1.08.2024).
3. Нові можливості для безкоштовного навчання ветеранів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/novi-mozhlyvosti-dlia-bezkoshtovnoho-navchannia-veteraniv> (дата звернення: 01.08.2024).
4. Концепція політики щодо ветеранів та їх сімей. Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. URL: <https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/veteranpolicy.pdf> (дата звернення: 1.08.2024).
5. Відсутність можливостей для працевлаштування ветеранів з інвалідністю: ризики для держави та суспільства. URL: https://veteranfund.com.ua/analitics/vidsutnist_mozhlyvostei_dlia_pratsevlashtuvannia_veteraniv_z_invalidnistiu/ (дата звернення: 1.08.2024).
6. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Захист прав ветеранів». Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/protection-of-the%20rights-of-war-veterans.pdf> (дата звернення: 1.08.2024).
7. Олександр Порхун: Ефективна реалізація ветеранської політики залежить не тільки від «центру», а й від кожного, хто працює на місцях, у громадах. URL: <https://mva.gov.ua/presenter/category/86-novini/oleksandr-porhun-efektivna-realizatsiya-veteranskoj-zalezhit-ne-tilki-vid-tsentru-a-y-vid-kozhnogo-hto-pracjuje-na-mistsyah-u-gromadah> (дата звернення: 1.08.2024).

8. Програму «Метінвесту» з адаптації ветеранів визнали найкращою в Україні: рейтинг. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/prohramu-metinvestu-z-adaptatsiji-veteraniv-viznali-najkrashchoju-v-ukrajini-rejtinh-1011425.html> (дата звернення: 1.08.2024).
9. Як українські компанії адаптуються під ветеранів. URL: https://lb.ua/blog/ho_pryntsyp/583694_yak_ukrainski_kompanii_adaptuyutsya.html (дата звернення: 1.08.2024).
10. Вчена рада ухвалила перелік заходів щодо поліпшення інклюзивності освіти для ветеранів війни та членів їхніх сімей. URL: <https://ipnu.ua/news/vchena-rada-ukhvalyla-perelik-zakhodiv-shchodo-polipshennia-inkliuzyvnosti-osvity-dlia> (дата звернення: 1.08.2024).
11. USF adopts a ‘veteran inclusive’ approach to better support military-connected students. URL: <https://www.usf.edu/news/2023/usf-adopts-a-veteran-inclusive-approach-to-better-support-military-connected-students.aspx> (дата звернення: 1.08.2024).
12. Building Military Appreciation into an Inclusive Campus. URL: <https://www.higheredmilitary.com/news/articleDisplay.cfm?ID=2763>
13. Шерстюк Р. П., Стойко І. І., Паляниця В. А. Інклюзивна університетська освіта в Україні: реалії і можливості навчання ветеранів війни з особливими потребами. *Questions regarding the problems of higher education* : Зб. тез доп., м. Bordeaux, 4–6 берез. 2024 р. 2024. С. 363–367. (дата звернення: 1.08.2024).
14. The Support Military and Veteran Students Really Need from Higher Ed Institutions/ URL: <https://hbsp.harvard.edu/inspiring-minds/the-support-military-and-veteran-students-really-need-from-higher-ed> (дата звернення: 1.08.2024).
15. Центр ветеранського розвитку. URL: <https://karazin.ua/universitet/structure/strukturni-pidrozdily/tsentr-veteransko-ho-rozvytku/> (дата звернення: 1.08.2024).
16. Ветеранський простір університету URL: <https://snu.edu.ua/index.php/veteranskyj-prostir-universytetu/> (дата звернення: 1.08.2024).
17. На базі НАУ відкрито Центр ветеранського розвитку: новий крок до підтримки захисників країни. URL: <https://nau.edu.ua/ua/news/2023/8/na-bazi-nau-vidkrito-czentr-veteransko-ho-rozvytku-noviy-krok-do-pidtrimki-zahisnykiv-krajini.html> (дата звернення: 1.08.2024).
18. Горінов П. В., Драпушко Р. Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки Української держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf (дата звернення: 1.08.2024).
19. Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5-6 мільйонів осіб – Мінветеранів. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/> (дата звернення: 1.08.2024).
20. Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Сучасні виклики і загрози правової культури молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 18–22.
21. Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Роль викладання юридичних дисциплін у процесі модернізації системи освіти в Україні в умовах безпекових викликів. *Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу*. 2023. № 1. С. 188–191.
22. Бетлій О., Ганущак Ю., Даниленко Д., Савчук Ю., Федорович І., Соціальні політики щодо ветеранів, людей з інвалідністю та пенсіонерів. <https://uareforms.org/pages/new-page-657> (дата звернення: 01.08.2024).
23. Череватюк В. Б., Сопілко І. М. Сучасне право в епоху соціальних змін. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К. : НАУ, 2021. № 1 (58). С. 216–223.
24. Філик Наталія, Шуст Наталія. Інклюзивна освіта в контексті глобальних безпекових викликів. *Соціокультурні трансформації та геополітичні виклики в умовах багатопольярного світу* [Електронний ресурс] : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2022 р.) / відп. ред. А. Кравченко. – Київ : Держ. торг.- екон. ун-т, 2022. С.141–145.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996] No 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%2F96%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
2. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: [About the status of war veterans, guarantees of their social protection] Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 No 389-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].

3. Novi mozhlyvosti dlia bezkoshtovnoho navchannia veteraniv. [New opportunities for free training of veterans.] URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/novi-mozhlyvosti-dlia-bezkoshtovnoho-navchannia-veteraniv> (data zvernennia: 1.08.2024). [in Ukrainian].
4. Kontsepsiia polityky shchodo veteraniv ta yikh simiei. Ekspertni rekomendatsii do formuvannia onovlenoi derzhavnoi polityky shchodo veteraniv ta yikhnikh simiei. [The policy concept for veterans and their families. Expert recommendations for the formation of an updated state policy regarding veterans and their families] URL: <https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/veteranpolicy.pdf> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
5. Vidsutnist mozhlyvostei dlia pratsevlashtuvannia veteraniv z invalidnistiu: ryzyky dlia derzhavy ta suspilstva. [Lack of employment opportunities for veterans with disabilities: risks for the state and society] URL: https://veteranfund.com.ua/analytics/vidsutnist_mozhlyvostei_dlia_pratsevlashtuvannia_veteraniv_z_invalidnistiu/ (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
6. Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. Proiekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Zakhyst prav veteraniv». [The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the Working Group "Protection of Veterans' Rights"] Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/protection-of-the%20rights-of-war-veterans.pdf> (data zvernennia: 1.08.2024). [in Ukrainian].
7. Oleksandr Porkhun: Efektyvna realizatsiia veteranskoi polityky zalezhyt ne tilky vid «tsentru», a y vid kozhnogo, khto pratsiue na mistsiakh, u hromadakh. [Oleksandr Porhun: Effective implementation of the veterans' policy depends not only on the "center", but also on everyone who works on the ground, in communities.] URL: <https://mva.gov.ua/presenter/category/86-novini/oleksandr-porhun-efektivna-realizatsiya-veteranskoi-zalezhit-ne-tilki-vid-tsentru-a-y-vid-kozhnogo-hto-pratsue-na-mistsyah-u-gromadah> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
8. Prohamu «Metinvestu» z adaptatsii veteraniv vyznaly naikrashchoiu v Ukraini: reitynh. ["Metinvest" veteran adaptation program was recognized as the best in Ukraine: rating.] URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/prohamu-metinvestu-z-adaptatsiji-veteraniv-viznali-najkrashchoju-v-ukrajini-rejtinu-1011425.html> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
9. Yak ukrainski kompanii adaptuiutsia pid veteraniv. [How Ukrainian companies adapt to veterans.] URL: https://lb.ua/blog/ho_pryntsyp/583694_yak_ukrainski_kompanii_adaptuyutsya.html (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
10. Vchena rada ukhvalyla pere lik zakhodiv shchodo polipshennia inkliuzyvnosti osvity dlia veteraniv viiny ta chleniv yikhnikh simiei. [The academic council adopted a list of measures to improve the inclusiveness of education for war veterans and their family members.] URL: <https://lpnu.ua/news/vchena-rada-ukhvalyla-perelik-zakhodiv-shchodo-polipshennia-inkliuzyvnosti-osvity-dlia> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
11. USF adopts a 'veteran inclusive' approach to better support military-connected students. URL: <https://www.usf.edu/news/2023/usf-adopts-a-veteran-inclusive-approach-to-better-support-military-connected-students.aspx> (data zvernennia: 1.08.2024). [in English]
12. Building Military Appreciation into an Inclusive Campus. URL: <https://www.higheredmilitary.com/news/articleDisplay.cfm?ID=2763> (data zvernennia: 1.08.2024) [in English].
13. Sherstiuk R. P., Stoiko I. I., Palianytsia V. A. (2024). Inkliuzyvna universytetska osvita v Ukraini: realii i mozhlyvosti navchannia veteraniv viiny z osoblyvymy potrebamy [Inclusive University Education in Ukraine: Realities and Opportunities for War Veterans with Special Needs]. Questions regarding the problems of higher education: Zb. tez dop., m. Bordeaux, 4–6 berez. 2024 r. S. 363–367 [in Ukrainian].
14. The Support Military and Veteran Students Really Need from Higher Ed Institutions. URL: <https://hbsp.harvard.edu/inspiring-minds/the-support-military-and-veteran-students-really-need-from-higher-ed> (data zvernennia: 1.08.2024) [in English].
15. Tsentrveteranskoho rozvytku. [Center for veteran development] URL: <https://karazin.ua/universitet/structure/strukturni-pidrozdily/tsentr-veteranskoho-rozvytku/> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
16. Veteranskyi prostir universytetu. [Veteran space of the university] URL: <https://snu.edu.ua/index.php/veteranskyj-prostir-universytetu/> (data zvernennia: 1.08.2024). [in Ukrainian]
17. Na bazi NAU vidkryto Tsentrveteranskoho rozvytku: novyi krok do pidtrymky zakhysnykiv krainy. [The Veterans Development Center was opened on the basis of NAU: a new step in supporting the defenders of the country] URL: <https://nau.edu.ua/ua/news/2023/8/>

- na-bazi-nau-vidkrito-czentr-veteranskogo-rozvitku-noviy-krok-do-pidtrimki-zahisnikiv-kraini.html (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
18. Gorinov P. V., Drapushko R. H. (2022). Stanovlennia natsionalnoi identychnosti ukraintsiv yak osnova natsionalnoi bezpeky Ukrainskoi derzhavy [Gorinov P. V., Drapushko R. H. 2022. Formation of the National Identity of Ukrainians as the Basis of National Security of the Ukrainian State]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. No 10/2022. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
 19. Pislia zavershennia viiny kilkist veteraniv zroste do 5-6 milioniv osib – Minveteraniv. [After the end of the war, the number of veterans will increase to 5-6 million people – the Ministry of Veterans] URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/> (data zvernennia: 1.08.2024). [in Ukrainian]
 20. Drapushko R. H., Gorinov P. V. (2021). Modern Challenges and Threats to the Legal Culture of Youth. Analytical and comparative law. No 4. P. 18–22 [in Ukrainian].
 21. Drapushko R. H., Gorinov P. V. (2023). The Role of Teaching Legal Disciplines in the Process of Modernizing the Education System in Ukraine Under Security Challenges. Modernization of pedagogical education in the global security dimension of the socially turbulent world. No 1. P. 188–191 [in Ukrainian].
 22. Betlii O., Hanushchak Yu., Danylenko D., Savchuk Yu., Fedorovych I. Sotsialni polityky shchodo veteraniv, liudei z invalidnistiu ta pensioneriv. URL: <https://uareforms.org/pages/new-page-657> (data zvernennia: 01.08.2024) [in Ukrainian].
 23. Cherevatiuk V. B., Sopilko I. M. (2021). Modern Law in the Era of Social Change. Scientific works of the National Aviation University. Series: Legal Bulletin «Air and Space Law». No 1 (58). P. 216–223 [in Ukrainian].
 24. Filyk Nataliia, Shust Nataliia. (2022). Inclusive Education in the Context of Global Security Challenges. Sociocultural transformations and geopolitical challenges in the conditions of a multipolar world [Electronic resource]: theses add. All-Ukrainian science and practice conf. (Kyiv, 24 lystop. 2022 r.) / vidp. red. A. Kravchenko. Kyiv: Derzh. torh.-ekon. un-t. S. 141–145 [in Ukrainian].

Gorinov P. V., Drapushko R. H. Right to inclusive education for veterans russian-Ukrainian war of liberation

The relevance of this study is due to the need for deep scientific-theoretical and practical substantiation of strategies and mechanisms for realizing the right to education for veterans of the russian-Ukrainian war. The main emphasis of the study is on the issues of organizing inclusive education, retraining, as well as acquiring new professional skills, which are critical for the successful reintegration of servicemen into civilian society.

The issue of inclusive education is in the focus of scientific research and practical initiatives carried out both by representatives of the academic community and business structures, public organizations, international and national volunteer associations, public administration specialists and active citizens. This testifies to its high relevance in the modern context of the socio-economic development of Ukraine.

The article conducts a thorough study of the issues of implementing the right to education for veterans of the russian-Ukrainian war, taking into account the experience of leading foreign practices. Special attention is paid to the need to create complex and interconnected organizational-legal, methodical, psychological-emotional and financial mechanisms that would ensure the effective integration of veteran students into the educational process. An important aspect is taking into account the specific needs of veterans, due to their age characteristics, physical and psycho-emotional condition, as well as multifaceted experience gained during the performance of military duties.

The study emphasizes the need for active cooperation between government institutions, businesses, community organizations and institutions of higher education to develop and implement innovative, creative and inclusive approaches to the organization of special education for veterans, which would take into account the unique challenges associated with injuries and disabilities, obtained as a result of military operations. An important component of this work is the creation of a favorable, friendly educational environment that would take into account the needs of veterans as much as possible and contribute to their successful social and professional integration.

In order to strengthen the trust and support of veterans in the environment of higher education institutions, it is advisable to pay attention to the experience of the United States of America, where the practice of commemorating the "month of gratitude to the military" is widely used as part of university programs. This approach contributes to the formation of an inclusive educational space that recognizes and supports the contribution of military personnel to the protection of national security.

Given the importance of the state initiative, which provides for the possibility of free vocational training for participants in hostilities and persons with disabilities as a result of the war in the Vocational and Technical Education Centers of the State Employment Service, we consider it expedient to extend this program to higher education institutions.

This expansion will contribute not only to the professional realization of veterans in peaceful life, but will also ensure the training of specialists capable of making a significant contribution to the reconstruction and development of Ukraine. In the context of modern challenges related to the post-war reconstruction of the state, the acquisition of new professional competences by veterans is not only an individual need, but also a socially significant task.

Key words: *veterans' rights, implementation of the right to inclusive education, participants in hostilities, the right to inclusive education, martial law, veteran policy, the Center for Vocational and Technical Education of the State Service.*

УДК 347.925 (045)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.04>

Гудима М. М., Гудима-Підвербецька М. М.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМИ МИРОВОЇ УГОДИ: ДЕЯКІ НЮАНСИ СУДОВОГО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ

Дана наукова публікація присвячена аналізу законодавчого та доктринального підходів до визначення порядку затвердження мирової угоди у цивільному судочинстві, усуненні прогалин та неточностей, які в них містяться і спробі пошуку варіантів розвантаження судової системи, шляхом дослідження можливостей виконання медіаційних функцій нотаріальними органами, зокрема й щодо затвердження угод, укладених за наслідками їх успішної реалізації.

Значна завантаженість судової системи, потреба затрати часових та енергетичних ресурсів суддями при стимулюванні сторін до мирного вирішення спору та здійснення контрольних функцій при затвердженні мирових угод зумовили актуальність пошуку альтернативних варіантів врегулювання спорів, які виступають предметом судового розгляду, зокрема, досліджена перспектива делегування функцій затвердження мирових угод нотаріальним органам.

В роботі доведено, що правова природа мирової угоди зумовлює потребу її судового затвердження і неможливим видається застосування нотаріального засвідчення, оскільки мирова угода має не лише матеріальне, а й процесуальне призначення – припинення провадження у справі, тобто розпорядження сторонами об'єктом процесу за допомогою укладення мирової угоди тягне закінчення процесу і перешкоджає повторному зверненню до суду між тими ж сторонами, з тим самим предметом і з тих самих підстав, що не може бути вирішене без участі суду.

В публікації звернено увагу, що корінь питання щодо перспектив інституту затвердження мирової угоди не лише судом, а й іншими компетентними органами, на кшталт нотаріусів, лежить в площині запровадження та застосування медіаційних процедур, які є актуальним продуктом правотворення та правозастосування нашого часу. Далі проведено аналіз поняття та змісту угод за результатами медіації і здійснено їх чітке відмежування від мирових угод, що привело до формулювання висновку про перспективність удосконалення форми угод за результатами медіації, які мають матеріально-правовий характер цілком можуть посвідчуватися нотаріально і навіть укладатися за сприяння нотаріуса, який виступатиме медіатором, за умови проходження ними базової необхідної підготовки. Обґрунтовано, що таке нотаріальне посвідчення матиме ряд практичних переваг, і в тому числі вирішить проблему примусового виконання угод за результатами медіації, котре можна буде реалізувати на підставі здійснення виконавчого напису нотаріуса.

Наостанок в публікації зацентовано увагу на практичних особливостях реалізації судом повноваження щодо затвердження мирових угод та деяких законодавчих неточностях в їх регламентації.

Ключові слова: мирова угода, мирне врегулювання спору, затвердження судом, медіація, нотаріальне посвідчення, угода про результати медіації.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняного суспільства роль та значення мирових угод, які укладаються в різних видах судочинства, в тому числі й в цивільному, невіддільно зростає, що зумовлено законодавчою та практичною популярністю альтернативних способів урегулювання юридичних конфліктів та активним впровадженням в судочинство мирних процедур, як таких, що здатні зняти протиріччя між учасниками приватноправового обороту, виступаючи варіантами врегулювання спору на узгоджених самими сторонами спору умовах, виходячи з їх інтересів і можливостей. Мирову угоду можна назвати одним з найбільш ефективних інструментів вирішення правового конфлікту в процесі судового розгляду, що базуючись на домовленостях сторін спору веде до формулювання спільного рішення, котре вдовільняє водночас їх обох.

З позицій юридичної техніки в рамках цивільного судочинства мирова угода, затверджена в рамках процесуального порядку, породжує правові наслідки, які за своєю правовою природою відповідають рішенням суду, і є юридичним фактом, який відповідно впливає на виникнення,

зміну та припинення правовідносин. Саме тому наразі діє законодавче правило про неодмінну потребу затвердження мирової угоди судом задля набуття нею відповідної юридичної сили.

Очевидно, що реалізація судом повноважень щодо стимулювання сторін до мирного вирішення спору та здійснення контрольних функцій при затвердженні мирових угод потребує від суддів значної професійної майстерності та великого такту й умінь, вимагає чималих затрат часу та енергії. Значна завантаженість судової системи постійно зростаючою кількістю судових справ навіть у випадку обрання сторонами мирного способу їх вирішення в рамках судової процедури, за потреби участі суду в процедурі перевірки та затвердження мирових угод, не може не впливати на темпоральні та якісні характеристики цивільного судочинства. Тому наразі актуальною постає проблема пошуку можливих варіантів розвантаження судової системи, в тому числі шляхом аналізу перспектив застосування менш формалізованих способів врегулювання спорів, зокрема, дослідження перспектив делегування функцій затвердження мирових угод нотаріальним органам. На останнє питання нашої уваги законодавча позиція щодо надання нотаріусам здатності виконувати медіаційні функції, за умови проходження ними відповідної підготовки.

Окрім того, не позбавлена дискусійних моментів та неточностей законодавчих формулювань наразі існуюча процедура судового затвердження мирових угод, вирішення яких напругу корелюватиме з ефективністю практичної реалізації інституту мирової угоди в цивільному судочинстві.

Формулювання мети дослідження. Саме тому фокус наукової уваги при написанні даної публікації було зосереджено на аналізі законодавчого та доктринального підходів до визначення порядку затвердження мирової угоди у цивільному судочинстві, усуненні прогалин та неточностей, які в них містяться і спробі пошуку варіантів розвантаження судової системи, шляхом дослідження можливостей виконання медіаційних функцій нотаріальними органами, зокрема й щодо затвердження угод, укладених за наслідками їх успішної реалізації

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика мирових угод ніколи не втрачала наукової популярності, а з сучасною актуалізацією мирних способів врегулювання правових конфліктів зумовила додаткову наукову пильність до розробки її проблематики серед сучасних вітчизняних дослідників. Так, дослідженням інституту мирової угоди в цивільному процесі займалися чимало вчених-процесуалістів, зокрема С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. Г. Бортнік, М. Б. Гарієвська, О. В. Гетманцев, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, Ю. Д. Притика, Д. В. Соколянський, В. І. Тертишніков, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок.

Проте не всі питання порядку укладення мирової угоди в цивільному процесі отримали однозначне вирішення та й практика застосування мирової угоди в цивільному судочинстві виявляє прогалини у регулюванні порядку її затвердження, що зумовлює потребу подальшої наукової розробки окресленої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Мирова угода, дотримуючись алгоритму цивільної процесуальної форми, укладається сторонами спірних правовідносин, проте під контролем суду як органу державної влади та обов'язкового учасника цивільних процесуальних правовідносин, що здійснює перевірку умов угоди та її затвердження задля надання їй юридичної сили. І якщо сучасне вітчизняне цивільне процесуальне законодавство у вирішенні цього питання однозначне, все ж світова практика більш розмаїта і передбачає інші варіанти затвердження мирових угод, різні способи набуття ними чинності, в тому числі й не визнає судового затвердження обов'язковою умовою в даному механізмі. Так останній підхід міститься в законодавстві Італії, згідно якого затвердження суддею угоди сторін нічого не додає до її доказової сили чи дійсності, вона може оскаржуватися в майбутньому [20, с. 86].

Натомість у Франції розрізняють дві процедури розгляду суддею умов угоди про врегулювання спору: посвідчення та затвердження. Посвідчення умов відповідної угоди застосовується при примиренні сторін в суді, причому за сприяння судді за якого він виконує функції, властиві нотаріусу: посвідчує угоду сторін про примирення, надаючи їй доказової сили, перевіряючи до цього дійсність волевиявлення сторін, їх розуміння вчинюваних дій, і здійснюючи мінімальну перевірку законності угоди. Іншою процедурою є затвердження угоди, яке суд

здійснює, коли угода досягається за сприяння посередника або судового примирювача, при цьому затвердження угоди, на відміну від посвідчення, є юрисдикційним актом і відноситься до неповідомного провадження, здійснюючи яке суддя встановлює всі обставини, що мають значення для справи і заслуховує осіб, які можуть прояснити їх або осіб, чий інтерес ризикує бути порушеними його рішенням (ст. 27 Французького Цивільного процесуального кодексу) [21, с. 663].

Слід зазначити, що норми про затвердження мирової угоди лише судом є доволі дискусійними. Ще за часів Юстиніана, зазначає М. М. Ясинок, кожна мирова угода мала затверджуватися посадовою особою, якою, як правило, був претор або суддя [19, с. 47]. За цивільним процесуальним правом Російської імперії на початку ХХ ст. мирові угоди могли укладатись (з негайним припиненням судом провадження у справі): явочним порядком у нотаріуса, а в тих місцевостях, де немає нотаріальних контор – у мирового судді, з наступним наданням до суду прохання припинити справу; поданням мирового прохання, засвідченого нотаріусом або мировим суддею, в іншому випадку суд перевіряє наявність вільної та свідомої згоди сторін та для цього викликає їх для допиту у засідання або доручає допит місцевому судді, якщо вони проживають поза містом; заявою до судді усно про бажання закінчити справу миром, і якщо примирення відбудеться, воно включається до протоколу та підписується сторонами і суддями; якщо ж примирення не відбудеться, взаємні поступки, які пропонували сторони, не мають для них обов'язкової сили [16, с. 350].

В наш час можна зустріти і критику суддівського затвердження мирової угоди судом, і позицію про надання не лише судові права затверджувати мирову угоду, а й іншому компетентному органу, скажімо, нотаріусу. Так, аргументами першого підходу виступають вимоги цивільної процесуальної форми і укладення мирової угоди безпосередньо в процесі, звідки й випливає потреба не лише погодження її змісту сторонами, а й дотримання письмової форми та затвердження її судом. Інша ж позиція обґрунтовує потребу надати право затверджувати мирову угоду ще й нотаріусу, доводячи її забезпеченням доступності примирення сторін, яке стане можливим навіть без присутності сторін в судовому засіданні, що підвищить загальну кількість укладених мирових угод та частково розвантажить суди.

Видається, що корінь питання щодо перспектив інституту затвердження мирової угоди не лише судом, а й іншими компетентними органами, на кшталт нотаріусів, лежить в площині запровадження та застосування медіаційних процедур, які є актуальним продуктом правотворення та правозастосування нашого часу.

Відповідно до Закону «Про медіацію» медіація визначена як позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів (положення п. 4 ч. 1 ст. 1) [15].

Визначення процедури медіації в науковому трактуванні різних авторів звучать по-різному, але в цілому зводяться до єдиного змісту. Наприклад, на думку Г. С. Гончарова, медіація – це діяльність професійних посередників, які спрямовують учасників юридичного спору до компромісу й врегулювання спору самостійно самими учасниками. Обов'язковим учасником є медіатор [4, с. 130]. Н. Мазаракі зазначає, що «...медіація – процедура, у якій медіатор систематично сприяє комунікації між сторонами конфлікту або спору для досягнення взаємоприйняттого розв'язання конфлікту або вирішення спору» [9, с. 93–94]. Позиції більшості інших авторів схожі з наведеними вище і мають лише незначні відмінності.

В літературі висловлюються позиції щодо класифікації типів медіації [1, с. 86] і щодо виділення присудової та позасудової медіації як її типів за інтегрованістю медіації у судову систему держави. Як присудова медіація розглядається процедура медіації, яка проводиться в тому випадку, коли сторони звернулися до неї вже після передачі спору на розгляд судових органів. Позасудова медіація застосовується в тому випадку, коли сторони прийшли до рішення спочатку врегулювати конфлікт мирним способом, не вдаючись до сприяння суду.

Медіація, при застосуванні її до спору, який не був переданий на вирішення судових органів (позасудова медіація) тягне за собою матеріально-правові наслідки (при досягненні основної

мети медіації): укладається угода, що змінює наявні правовідносини в інтересах сторін, відбувається заміна первинних зобов'язань на інші або їх припинення – тобто, припиняється матеріально-правовий спір. Таким чином, метою даної процедури виступає не припинення судового процесу, а врегулювання спору, конфлікту, що носить матеріально-правовий характер.

Присудова медіація також є процедурою врегулювання спору за участю посередника. В цілому, порядок її проведення, взаємодія сторін і медіатора аналогічні таким у позасудовій медіації. Ключовими відмінностями присудової медіації від позасудової є її співвідношення з судовим процесом і процесуальні наслідки проведення. Окрім цього, оскільки врегулювання спору за допомогою процедури медіації здійснюється вже після порушення справи в судовій інстанції, суб'єктами присудової медіації є учасники процесуальних правовідносин – позивач і відповідач. У правовідносинах присудової медіації бере участь суддя, в провадженні якого знаходиться справа, і який відповідно до положень чинного процесуального законодавства суддя має сприяти сторонам у мирному врегулюванні спору та укладенні мирової угоди на всіх стадіях судового процесу.

Розмежування типів медіації на позасудову і присудову веде до зіставлення актів, ухвалених за результатами їх застосування. Як слушно відзначають Ю. В. Навроцька та У. Б. Воробець, «у випадку так званої приватної, позасудової медіації (коли спір ще не переданий на розгляд суду) пропонувалося результати такої процедури оформляти у вигляді медіаційної угоди, у разі досягнення сторонами згоди щодо спору, що є вже предметом судового розгляду (присудова медіація) – мирова угода, а результати медіації, проведеної у межах кримінального провадження – угодою про примирення [13, с. 69]. Погодимося з дослідниками з приводу різного оформлення результатів застосування позасудової та присудової медіації, проте, нам видається коректним вести мову про оформлення результатів застосування позасудової медіації не «медіаційною угодою», а «угодою за результатами медіації», адже законодавець здійснив чітке законодавче розмежування відповідної термінології. Так, медіаційна угода – це письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Відтак, угода за результатами медіації – угода, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону (п. 3 та п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію») [15]. Як резюмують О. О. Кармаза, Т. В. Федоренко, Д. А. Позов: «предмет медіаційної угоди – визначення способу врегулювання всіх або певних реальних чи можливих конфліктів (конфліктів у певній сфері відносин) (спорів), ця угода укладається між виконавцем та заявником надання послуг у сфері медіації»; тоді як «угода за результатами медіації – це один із видів цивільних правочинів, які укладаються в процесі медіації, та закріплює результат домовленості сторін медіації» [8, с. 151–154].

Тому надалі актуальною вбачається потреба аналізу точок дотику правових категорій «угода за результатами медіації» та «мирова угода», які мають досить близький характер, однак істотно відрізняються за своєю правовою природою.

При успішному застосуванні медіації до вирішення спору, який не був переданий на вирішення суду, укладається угода, яка тягне матеріально-правові наслідки, змінюючи існуючі правовідносини в інтересах сторін, відбувається заміна первинних зобов'язань на інші або їх припинення – тобто, припиняється матеріально-правовий спір. Таким чином, метою даної процедури і бажаним наслідком укладення угоди за її результатом виступає не припинення судового процесу, а врегулювання спору, конфлікту, що носить матеріально-правовий характер.

Визначення поняття «мирова угода» законодавець уникає, що звісно породжує широке поле для наукових дискусій та зумовлює відсутність єдності думок щодо правової природи мирової угоди. Не вдаючись в поглиблений аналіз окресленої проблематики, враховуючи обмежений обсяг даної роботи, зауважимо, що визначаючи правову природу мирової угоди, на наш погляд, коректно говорити, про її подвійну правову природу: вона має і матеріальну основу, адже є цивільно-правовим договором, і водночас є процесуальною дією, яка реалізується в суді і спричиняє відповідні процесуальні наслідки. Клопотання сторін про затвердження мирової угоди та припинення спору є процесуальною дією, але дія ця полягає в укладанні

цивільно-правового правочину (договору, угоди). А тому мировій угоді притаманне подвійне значення: вона спрямована на врегулювання спірних правовідносин (матеріально-правове значення) та на припинення провадження у справі на підставі волевиявлення сторін (процесуально-правове значення).

Різноманітним може бути і зміст відповідних угод. Так, зміст угоди за результатами медіації згідно ст. 21 ЗУ «Про медіацію» повинен передбачати: 1) дату і місце укладення угоди; 2) відомості про сторони медіації та їх представників; 3) медіатора (медіатори), суб'єкта, що забезпечує проведення медіації (за наявності), реквізити договору про проведення медіації та/або правил проведення медіації; 4) узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання; 5) інші умови, визначені сторонами медіації [15]. Угода може містити певні положення, які не характерні для звичайної правової угоди, але у конкретному випадку допомагають сторонам найкращим чином задовольнити їхні інтереси [8, с. 152].

Тоді як зміст мирової угоди перебуває в чітких законодавчих кордонах. З аналізу змісту ч. 5 ст. 207 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України випливає, що умови мирової угоди, не повинні суперечити закону або порушувати права та законні інтереси інших осіб, а також бути виконуваними [18]. В ЦПК України існує ще одна вимога до змісту мирової угоди – її умови не повинні виходити за межі предмета спору. Про йдеться в ч. 1 ст. 207 ЦПК буквальний аналіз якої свідчить, що вихід за межі предмета спору в мировій угоді є винятком з правила, якого за загальним правилом бути не повинно.

Процитуємо позицію В. І. Давидової, яка проводить розмежування мирової угоди та угоди за результатами медіації. Принципова різниця, – пише дослідниця, – полягає в тому, що мирова угода: може бути укладена в рамках відкритого судового провадження; має стосуватися лише прав та обов'язків сторін судового процесу; може бути оформлена за результатами вирішення правового спору; вихід за межі предмета судового спору допускається лише за певних умов; затверджується ухвалою суду, яка є виконавчим документом; суд має право відмовити в затвердженні мирової угоди. У разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про її затвердження може бути подата для її примусового виконання у порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень. Угода за результатами медіації: є різновидом цивільно-правової угоди, що фіксує результат домовленостей сторін медіації; може бути укладена в будь-який час – до звернення до суду, під час судового процесу, на стадії виконання судового рішення; сторонами угоди за результатами медіації є сторони медіації; може бути оформлена за результатами вирішення будь-якого конфлікту, а не лише правового спору; у разі невиконання однією зі сторін угоди за результатами медіації інша сторона має звертатися за захистом своїх прав до суду з відповідним позовом [5, с. 122].

Потенційно різний зміст угоди за результатами медіації та мирової угоди залишає відкритим питання як має діяти суд при застосуванні медіаційної процедури для вирішення спору, котрий перебуває в судовому розгляді, якщо вона увінчається успіхом? Чи може суд затвердити угоду за результатами медіації в якості мирової угоди? Г. С. Гончарова пише, що якщо медіативна угода укладена після судового розгляду, її можна затвердити судом як мирову угоду [4, с. 79–86]. Наче все виглядає безпроблемно, якщо зміст угоди за результатами медіації не виходить за рамки змісту мирової угоди, однак слід враховувати, що цілком реальні й протилежні випадки, адже як влучно пише Ю. В. Навроцька: «в силу специфічних особливостей, притаманних самій процедурі медіації, еластичності її правової конструкції, спрямованості та основної мети цієї правової конструкції – досягнення сторонами консенсусу щодо усіх їх розбіжностей на тих умовах, які будуть задовольняти усі їх потреби, інтереси та бажання – спектр можливостей для врегулювання сторонами своїх вимог є значно глибшим ширшим, порівняно з тими варіантами, що може забезпечити інститут мирової угоди» [13, с. 70]. Тому в літературі все частіше ставиться під сумнів можливість затвердження судом медіаційної угоди, як мирової [11, с. 43]. Деякі науковці пропонують розмежовувати досягнуті домовленості, та ті, що охоплюються предметом позову оформлювати шляхом укладення мирової угоди, а інші відносини, що будуть врегульовані сторонами під час проведення медіації, можуть бути оформлені окремою угодою

[10, с. 138]. Вважаємо, що вказаний підхід може слугувати практичним виходом із ситуації, яка склалася, проте є підстави погодитися і з Ю. В. Навроцькою, що це «ускладнюватиме процес та не сприятиме процесуальній економії» та з тим, що «сторони в ході медіації досягли домовленостей про врегулювання спору саме на певних умовах в їх єдності» [13, с. 70].

Тому ефективним механізмом в даному випадку нам видається можливість засвідчення угоди про результати медіації нотаріусом. Щодо форми даного договору Г. С. Гончарова відзначає, що він повинен бути укладений у письмовій формі, підписаний всіма сторонами медіації, а при бажанні сторін договір може бути посвідчений будь-яким способом, передбаченим чинним законодавством України [4, с. 79–86]. Матеріально-правова природа угоди за результатами медіації, її сутність не передбачають потреби її засвідчення, але й не виключають такого. Сторони таких угод, за їх бажанням можуть звернутися до нотаріуса за їх нотаріальним посвідченням, що видається не тільки можливим, а й досить ефективним механізмом та перспективним інститутом.

Аналіз змісту законодавчого формулювання визначення нотаріату в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про нотаріат», акцентує на основній функції вчинення нотаріальних дій – надання посвідченим правам та фактам юридичної вірогідності (доказовості). Як зазначає Є. О. Харитонов, нотаріальне посвідчення правочину означає, що зміст, дата, час і місце вчинення, наміри сторін правочину, відповідність його чинності закону та інші обставини засвідчені нотаріусом. Це означає, що він перевірений і офіційно зафіксований, а тому вважається встановленим і офіційним [17, с. 209].

Окрім цього аспекту, уваги заслуговує також аналіз можливості нотаріуса не лише виконувати функцію посвідчення, укладеної сторонами угоди за результатами медіації, а й здатності здійснювати медіаційні функції, стимулюючи спірні сторони мирно вирішити їх правовий спір. Якщо проаналізувати основи нотаріальної діяльності, то у роботі нотаріуса латинського типу, аналогічно й українського нотаріуса, можна побачити всі характерні для медіації риси, відзначає М. М. Дякович. Передусім нотаріус у своїй діяльності зобов'язаний брати активну участь у запобіганні конфліктам, не тільки владнавши розбіжності, які виникли, але й запобігаючи виникненню спорів та конфліктів у майбутньому [6, с. 54]. «Всі характерні для медіації та медіатора якості (дотримання абсолютного нейтралітету і неупередженості, незалежність, майнова відповідальність тощо) органічно властиві нотаріальній діяльності. Роль у медіації нотаріуса підтверджується рішенням XXIII конгресу Міжнародного союзу латинського нотаріату, у якому підкреслювалося, що нотаріус, який унаслідок своїх професійних обов'язків повинен зводити зазвичай різні погляди та інтереси сторін до спільного знаменника, найбільше серед представників інших юридичних професій покликаний виступати у ролі медіатора» [7, с. 137]. Тож, нотаріус як досвідчений юрист здатний доступно роз'яснити правові наслідки укладення будь-яких договорів у сфері медіації, перевіряючи справжню волю учасників медіації та упевнившись у добросовісності учасників [12, с. 78].

Погоджуємося з дослідниками і резюмуємо, що професійні обов'язки нотаріуса апріорно передбачають здійснення ним певних напрямків медіаційної діяльності, приміром сприяючи фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснюючи права і обов'язки, попереджаючи про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду, нотаріуси здійснюють попередній контроль при посвідченні прав та фактів, з якими до нього звернулися, що дозволяє усунути будь-які конфлікти, врегулювати декотрі неузгодженості, зняти певні правові невизначеності, які іноді виникають до моменту назрівання потенційного конфлікту.

Суть професії нотаріуса дає можливість повною мірою розглядати його як медіатора та використовувати такий його потенціал у сфері правозастосування. Тому вважаємо цілком слушним законодавче доповнення ч. 3 ст. 1 Закону України «Про нотаріат», здійснене з огляду на прийняття Закону України «Про медіацію», згідно якого нотаріуси можуть проводити медіацію в порядку, визначеному законом, за умови проходження ними базової підготовки медіатора.

Нам видається, що активна участь нотаріуса в сприянні сторонам в досягненні медіативних домовленостей та їх затвердженні матиме ряд практичних ефективних механізмів захисту

інтересів їх сторін, на кшталт, застосування інституту виконавчого напису нотаріуса. Чинний Закон України «Про медіацію» не регламентує механізм забезпечення виконання угоди за результатами медіації. Це зумовлює актуальність питання щодо запозичення до практики здійснення нотаріальної медіації процедури, аналогічної до процедури вчинення виконавчого напису нотаріусом [12, с. 80].

Підводячи проміжні підсумки, відзначимо, що принципова відмінність в правовій природі угоди за результатами медіації та мирової угоди безперечно впливає на відмінності вимог до їх юридичного оформлення та набуття ними чинності. Для мирової угоди цілком обґрунтовано є вимога судового затвердження в рамках цивільної процесуальної форми і неможливим видається застосування нотаріального засвідчення, водночас, угода за результатами медіації, маючи матеріально-правовий характер цілком може посвідчуватися нотаріально і навіть укладатися за сприяння нотаріуса, який виступатиме медіатором, за умови проходження ними базової необхідної підготовки.

Отже, в наш час у вітчизняній правовій системі обов'язковою умовою чинності мирових угод є їх затвердження судом. А тому підставою виникнення цивільних прав та обов'язків за мировою угодою є юридичний склад: по-перше, досягнення згоди між сторонами мирової угоди за всіма суттєвими умовами, та, по-друге, затвердження мирової угоди ухвалою суду [2, с. 5]. Затвердження мирової угоди судом схвально оцінюється науковцями-правниками і практикуючими юристами. Зокрема, М. Б. Гарієвська відзначає, що, судове визнання мирової угоди необхідне для перевірки умов такої угоди, чи не суперечить вона закону, а також чи не порушує права, свободи або інтереси інших осіб [3, с. 208].

Хочемо зробити важливе зауваження: при здійсненні судом контрольних функцій при затвердженні мирової угоди, суд перевіряє саме мирову угоду, даючи їй правову оцінку, і не повинен виходити за вказані межі, перевіряючи підстави виникнення спору і причини звернення за судовим захистом, тощо, оскільки в такому випадку відбуватиметься встановлення і оцінка фактичних обставин справи, що є необхідним для прийняття рішення по справі. Суд також не має права вилучати, коректувати, змінювати положення змісту мирової угоди, поданої сторонами, навіть у випадку їх невідповідності законодавству, адже це буде серйозним порушенням принципу диспозитивності цивільного судочинства. Такі дії суду при затвердженні мирової угоди не мають під собою законних підстав, оскільки спір суд не вирішує, а сторони врегульовують його самостійно.

Згідно ч. 4 ст. 207 ЦПК України затвердження мирової угоди, укладеної сторонами, відбувається власне ухвалою суду, в резолютивній частині якої зазначаються умови угоди і якою одночасно закривається провадження у справі [18]. Погоджуємося з аргументами П. О. Попкова з приводу доцільності застосування саме даного судового акту, адже на відміну від ухвалення судового рішення, під час прийняття ухвали про затвердження мирової угоди норми законодавства не вимагають від суду дослідження обставин справи, застосування норм матеріального права, які підтверджують вимоги або заперечення сторін, оскільки при цьому необхідно встановити лише суперечність умов закону [14, с. 30].

Цікаве запитання ставить М. Б. Гарієвська: «як бути у випадку, коли умови мирової угоди несуперечать закону і не порушують права, свободи чи інтереси інших осіб? Чи може суд в такому випадку відмовити у визнанні мирової угоди? Відповідаючи на нього, авторка, на наш погляд, робить вірний висновок про те, що у разі відповідності мирової угоди закону і не порушенні прав, свобод чи інтересів інших осіб суд зобов'язаний визнати мирову угоду. Адже весь процес спрямований на врегулювання спору між сторонами, і тому надання суду можливості не визнавати мирову угоду у цьому випадку є недоцільним і таким, що не сприяє швидкому врегулюванню спору [3, с. 209].

Слід враховувати, що згідно ч. 4 ст. 207 ЦПК України, суд може постановити ухвалу про відмову в затвердженні мирової угоди і продовжувати судовий розгляд, якщо: 1) умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або 2) одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє [18]. Проте, в чинному цивільному

процесуальному законодавстві відсутня вказівка на те, що суд повинен винести саме вмотивовану ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди, вказавши в ній причини такої відмови. З одного боку таке положення скорочує витрати часу суду на складання мотивованої ухвали, проте з іншого – виникають практичні проблеми в аспекті захисту прав сторін, оскільки вони можуть не розуміти, чому суд не затвердив мирову угоду і думати, що можливості мирного врегулювання спору вичерпані.

Висновки. Отже, в механізмі набуття чинності мировою угодою юридичний склад передбачає: укладення сторонами мирової угоди та затвердження її судом. Саме судове затвердження згідно вимог цивільної процесуальної форми здійснюватиметься в рамках необхідного контролю за реалізацією диспозитивних прав сторін в цивільному судочинстві. Дуалістичний (матеріально-процесуальний) характер мирової угоди зумовлює те, що вона не лише спрямована на припинення матеріального спору між сторонами, а й – припинення судового процесу, наслідком чого виступатиме неможливість повторного звернення до суду з тотожними позовними вимогами, що підтверджує потребу участі суду. Нотаріальне посвідчення угоди матиме наслідком визнання її юридично вірогідною, спричинятиме набуття нею доказового значення, чого звісно ж не достатньо для мирової угоди.

Проте, досягнення завдань даної публікації виявило важливий пласт проблем щодо перспективних напрямів удосконалення форми угод за результатами медіації, які до слова, принципово різняться за правовою природою та й змістом від мирових угод, укладених в рамках судового процесу. Вважаємо, що угоди за результатами медіації, маючи матеріально-правовий характер цілком можуть посвідчуватися нотаріально і навіть укладатися за сприяння нотаріуса, який виступатиме медіатором, за умови проходження ним базової необхідної підготовки. Таке посвідчення матиме ряд практичних переваг, і в тому числі вирішить проблему примусового виконання угод за результатами медіації, котре можна буде реалізувати на підставі здійснення виконавчого напису нотаріуса.

Таким чином, моментом укладення мирової угоди є затвердження її судом, яке оформляється ухвалою суду і з моменту набрання нею чинності, чинною і буде мирова угода. Судове затвердження вимагає перевірки саме мирової угоди, правової оцінки її змісту і повинне здійснюватися в рамках контрольних повноважень суду, не виходячи за межі, оскільки спір суд не вирішує, сторони врегулюють його самостійно.

Використана література:

1. Біцай А. В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 85-89.
2. Бортнік О. Г. Мирова угода та можливість її примусового виконання. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2005. № 1. С. 3-10.
3. Гарієвська М. Б. Проблемні питання визнання мирової угоди в Україні та Німеччині. *Приватне право і підприємництво*. 2011. Вип. 10. С. 207-209.
4. Гончарова Г. С. Мирова угода та медіація: загальні риси та відмінності між ними. *Право та інновації*. 2013. № 4. С. 79-86.
5. Давидова І. В. Медіація чи мирова угода: особливості застосування при вирішенні спорів. *Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція*. 2023. № 3 (40). С. 119-122.
6. Дякович М. М. Нотаріус як медіатор. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 54-55.
7. Дякович М. М. Пропозиції щодо розвитку медіації в нотаріальній практиці нотаріусів України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 137-140.
8. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Цивільно-правові договори в медіації: проблеми якості закону. *Юридичний науковий електронний журнал : електронне наукове фахове видання*. 2023. № 2. С. 151-154.
9. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 92-100.
10. Мамницький В. Ю., Белей О. В., Дулепа В. П. Медіація в цивільному процесі: перспективи запровадження в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 59-63.
11. Махінчук В. Передумови та основні напрями формування вітчизняного законодавства про медіацію в підприємницьких спорах. *Юридична Україна*. 2013. № 4. С. 40-44.
12. Мироненко М. Основні принципи здійснення медіації нотаріусом в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4 (32). С. 77-82.

13. Навроцька Ю., Воробель У. Медіаційна угода vs мирова угода в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 65-73.
14. Попков П. О. Виконання ухвали про затвердження мирової угоди в господарському судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 1. Том 2. С. 28-32.
15. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n205> (дата звернення: 15.08.2024).
16. Соколянський Д. В. Мирова угода сторін у цивільному судочинстві України: постановка проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 348-353.
17. Харитонов Є. О., Саниахметова Н. О. Цивільне право України : підручник. Київ : Істина, 2003. 761 с.
18. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.08.2024).
19. Ясинок М. М. Мирова угода у цивільному судочинстві: історико-правовий аспект та перспективи розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 46-52.
20. Codice di procedura civile a cura di N. Picardi. Seconda edizione. Giuffrè, Milano, 2010. 4325 p.
21. Droit et pratique de la procedure civile. Dalloz, 2000. 1412 p.

References:

1. Bitsai A. V. (2013). Modeli mediatsii u sviti ta perspektyvy dlia Ukrainy [Models of mediation in the world and prospects for Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*. № 6. S. 85-89 [in Ukrainian].
2. Bortnik O. H. (2005). Myrova uhoda ta mozhlyvist yii prymusovoho vykonannya [Peace agreement and the possibility of its enforcement]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho ekonomiko-pravovoho universytetu – Scientific notes of the Kharkiv University of Economics and Law*. № 1. S. 3-10 [in Ukrainian].
3. Hariievska M. B. (2011). Problemni pytannia vyznannya myrovoi uhody v Ukraini ta Nimechchyni [Problematic issues of recognition of the settlement agreement in Ukraine and Germany]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private law and entrepreneurship*. Vyp. 10. S. 207-209 [in Ukrainian].
4. Honcharova H. S. (2013). Myrova uhoda ta mediatsiia: zahalni rysy ta vidminnosti mizh nymy [Peace agreement and mediation: common features and differences between them]. *Pravo ta innovatsii – Law and innovation*. № 4. S. 79-86 [in Ukrainian].
5. Davydova I. V. (2023). Mediatsiia chy myrova uhoda: osoblyvosti zastosuvannya pry vyrishenni sporiv [Mediation or settlement agreement: features of application in dispute resolution]. *Aktualni pytannia yurysprudentsii. Pravova pozytsiia – Current issues of jurisprudence. Legal positio*. 2023. № 3 (40). S. 119-122 [in Ukrainian].
6. Diakovych M. M. (2015). Notarius yak mediator [Notary as a mediator]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*. № 1. S. 54-55 [in Ukrainian].
7. Diakovych M. M. (2014). Propozytsii shchodo rozvytku mediatsii v notarialnii praktytsi notariusiv Ukrainy [Proposals for the development of mediation in the notarial practice of notaries of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*. № 4. S. 137-140 [in Ukrainian].
8. Karmaza O. O., Fedorenko T. V., Pozov D. A. (2023). Tsyvilno-pravovi dohovory v mediatsii: problemy yakosti zakonu [Civil law contracts in mediation: problems of the quality of the law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal: elektronne naukove fakhove vydannia – Legal scientific electronic journal: electronic scientific specialist publication*. № 2. S. 151-154 [in Ukrainian].
9. Mazaraki N. (2016). Mediatsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Mediation in Ukraine: problems of theory and practice]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economy, finance, law*. № 1. S. 92-100 [in Ukrainian].
10. Mamnytskyi V. Yu., Belei O. V., Dulepa V. P. (2019). Mediatsiia v tsyvilnomu protsesi: perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini [Mediation in the civil process: prospects for implementation in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*. № 3. S. 59-63 [in Ukrainian].
11. Makhinchuk V. (2013). Peredumovy ta osnovni napriamy formuvannia vitchyznianoho zakonodavstva pro mediatsiiu v pidpriemnytskykh sporakh [Prerequisites and main directions of formation of domestic legislation on mediation in business disputes]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*. № 4. S. 40-44 [in Ukrainian].
12. Myronenko M. (2022). Osnovni pryntsyipy zdiisnennia mediatsii notariusom v Ukraini [Basic principles of mediation by a notary in Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*. № 4 (32). S. 77-82 [in Ukrainian].
13. Navrotska Yu., Vorobel U. (2022). Mediatsiina uhoda vs myrova uhoda v tsyvilnomu sudochynstvi [Mediation agreement vs settlement agreement in civil proceedings]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*. № 3. S. 65-73 [in Ukrainian].

14. Popkov P. O. (2019). Vykonannya ukhvaly pro zatverdzhennia myrovoi uhody v hospodarskomu sudochynstvi [Execution of the resolution approving the settlement agreement in economic proceedings]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law*. Vyp. 1.T. 2. S. 28-32 [in Ukrainian].
15. Zakon Ukrainy «Pro mediatsiiu» vid 16.11.2021 № 1875-IX. [Law of Ukraine «On mediation» dated November 16, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n205> [in Ukrainian].
16. Sokolianskyi D. V. (2012). Myrova uhoda storin u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy: postanovka problem [Peace agreement of the parties in the civil proceedings of Ukraine: statement of the problem]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*. Vyp. 66. S. 348-353 [in Ukrainian].
17. Kharytonov Ye. O., Saniakhmetova N. O. (2003). Tsyvilne pravo Ukrainy : pidruchnyk [Civil law of Ukraine: textbook]. Kyiv : Istyna. Kyiv: Istyna. 761 s. [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrainy «Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy» vid 18.03.2004 [The Law of Ukraine «Civil Procedure Code of Ukraine» dated March 18, 2004]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
19. Yasnok M. M. (2013). Myrova uhoda u tsyvilnomu sudochynstvi: istoryko-pravovy aspekt ta perspektyvy rozvytku [Settlement agreement in civil proceedings: historical and legal aspect and development prospects]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*. № 5. S. 46-52 [in Ukrainian].
20. Codice di procedura civile a cura di N. Picardi. Seconda edizione. [Code of Civil Procedure edited by N. Picardi. Second edition]. (2010). Giuffrè, Milano. 4325 p. [in Italian].
21. Droit et pratique de la procedure civile [Law and practice of civil procedure]. (2000). Dalloz. 1412 p. [in French].

Gudyma M. M., Gudyma-Pidverbetska M. M. Modern problems of the form of the settlement agreement: some nuances of court approval and analysis of the perspectives of notary certificate

This scientific publication is devoted to the analysis of legislative and doctrinal approaches to the determination of the procedure for approving a settlement agreement in civil proceedings, the elimination of gaps and inaccuracies contained in them. An attempt to find options to relieve the judicial system, by studying the possibilities of performing mediation functions by notary bodies, in particular, regarding the approval of agreements, concluded as a result of their successful implementation.

The significant workload of the judicial system, the need to spend time and energy resources by judges in stimulating the parties to a peaceful resolution of the dispute and the implementation of control functions in the approval of settlement agreements led to the urgency of finding alternative options for the settlement of disputes. They are the subject of court proceedings, in particular, the prospect of delegating the functions of approving settlement agreements was investigated notary authorities.

The work proves that the legal nature of the settlement agreement determines the need for its judicial approval and it seems impossible to use notarial certification, since the settlement agreement has not only a material, but also a procedural purpose. The termination of the proceedings in the case, the object's disposition of the process by parties through the conclusion of a settlement agreement delays the end of the process and prevents repeated appeals to the court between the same parties, with the same subject and on the same grounds, which cannot be resolved without the participation of the court.

The publication draws attention to the fact that the root of the issue regarding the institution's prospects for approval of the settlement agreement not only by the court, but also by other competent bodies, such as notaries, lies in the level of introduction and application of mediation procedures, which are an actual product of law-making and law enforcement of our time. Further, an analysis of the concept and content of agreements based on the results of mediation was carried out and their clear separation from settlement agreements was carried out, which led to the formulation of a conclusion about the perspective of improving the form of agreements based on the results of mediation, which, having a material and legal nature, can be notarized and even concluded with the assistance of a notary, who will act as a mediator, provided by basic necessary training. It is substantiated that such a notarial certificate will have a number of practical advantages, including solving the problem of forced execution of agreements as a result of mediation, which can be implemented on the basis of the execution of a notary's executive inscription.

Finally, the publication focuses on the practical features of the court's exercise of authority to approve settlement agreements and some legislative inaccuracies in their regulation.

Key words: settlement agreement, peaceful settlement of the dispute, approval by the court, mediation, notary certificate, agreement on the results of mediation.

УДК 342.4+343+342.7

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.05>

Мисливий В. А., Князєва В. А.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ЯК ГАРАНТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто роль Конституційного Суду України (КСУ, Суд) як органу конституційної юрисдикції, гаранта дотримання задекларованих Конституцією України прав людини з огляду на їх кримінально-правову охорону. Відзначено роль КСУ у забезпеченні відповідності кримінального законодавства нормам Конституції України і принципу верховенства права, юридичної визначеності, в усуненні недоліків та суперечностей, що ускладнює їх однозначну теоретичну інтерпретацію та практику застосування.

Звернено увагу на досвід КСУ у розв'язанні найбільш складних і дискусійних теоретико-прикладних кримінально-правових проблем з огляду на положення норм Конституції України та міжнародних стандартів забезпечення прав людини. Зокрема розглянуто значення основоположного рішення КСУ, що стосується охорони прав людини, а саме скасування смертної кари як виду покарання. Висвітлено продовження цього напрямку шляхом вирішення КСУ проблеми визначення моменту настання кримінальної відповідальності, що має важливе значення для дотримання соціальних, політичних, правових, майнових та інших прав людини. Привернуто увагу до рішення КСУ щодо важливості узгодження практики Європейського суду з прав людини, яка вимагає перегляду покарання на довічне ув'язнення як інструменту захисту людської гідності, адже чинний кримінальний закон не дозволяє досягти мету покарання, зокрема в частині виправлення та ресоціалізації особи, яку засуджено до довічного ув'язнення.

Обґрунтовано висновок про реалізацію КСУ гуманоцентричної політики щодо здійснення контролю за конституційністю законів про кримінальну відповідальність, які можуть містити високі ризики порушення прав людини в кримінально-правовій площині.

Наголошено на необхідності Верховної Ради України як законодавчого органу державної влади оперативно реагувати на виконання рішень КСУ в частині кримінально-правової охорони прав людини.

Ключові слова: конституційна юрисдикція, законодавство, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, верховенство права, гуманоцентричний підхід, права людини.

Діяльність Конституційного Суду України (КСУ, Суд) як гаранта забезпечення кримінально-правової охорони прав людини залишається недостатньо дослідженою, хоча кримінальний закон є одним із найважливіших засобів захисту основних прав і свобод людини, гарантованих передусім Конституцією.

Кримінальний кодекс України (КК) у ст. 1 передбачає перелік завдань, де в першу чергу регламентує правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина [1]. Важливо підкреслити, що КК розглядається не лише як відповідне джерело норм, зокрема норм-заборон, але й як таке, що містить сукупність інститутів, у тому числі кримінальної відповідальності, призначення та виконання покарань, звільнення від покарання, що мають неодмінно ґрунтуватися на конституційних засадах забезпечення прав людини. Тому варто звернутися до рішень КСУ як інструменту захисту прав людини.

Метою статті є аналіз рішень КСУ, спрямованих на забезпечення кримінально-правової охорони прав людини, дослідження яких дозволяють вирішувати проблемні питання та вносити пропозиції щодо ефективного захисту прав людини в системі конституційних гарантій.

Стан розробки проблеми показує, що серед науковців, які її досліджували з позицій конституційного та кримінального права, особливий внесок здійснили судді КСУ Ю. В. Баулін, С. П. Головатий, М. І. Колос, М. І. Мельник, В. П. Тихий, С. С. Яценко та інші вчені, які зверталися до цієї тематики. Важливим джерелом цих досліджень є «Реферативний огляд наукових досліджень з конституційно-правової тематики» [2], виданий до 25-річчя КСУ, який висвітлює динаміку та актуальність напрямів досліджень щодо питань конституціоналізму та функціонування КСУ.

Виклад основного матеріалу. Конституція України містить окремий розділ, який передбачає основні положення щодо статусу КСУ та порядку його діяльності. Оскільки КСУ уповноважений на ухвалення рішень, які не можуть бути оскаржені, його функціонування потребує детальної регламентації. Діяльність Суду ґрунтується на конституційних засадах, серед яких: верховенство права, незалежність, колегіальність, гласність, обґрунтованість та обов'язковість ухвалених ним рішень і висновків. Повноваження КСУ передбачені Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 року, основними з них є: вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, офіційне тлумачення Конституції України, надання відповідних висновків за зверненням визначених суб'єктів, а також вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [3].

Форми звернення до КСУ регламентує глава 8 названого Закону, а саме ст. 50, яка передбачає, що формами звернення до Суду є конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга. Кожна із наведених форм має особливості щодо суб'єктного складу та відповідних зазначень у зверненні. Зауважимо, що КСУ самостійно не звертається до норм права для їх аналізу щодо конституційності, що є певною мірою обґрунтованим, адже законодавець передбачив уникнення втручання органів судової влади у законодавчий процес.

Стосовно правової природи рішень КСУ існують різні твердження вчених, зокрема, як стверджує В. О. Гергелійник [4, с. 14], рішення КСУ щодо тлумачення Конституції є інтерпретаційними актами із допоміжним характером, а Т. О. Цимбалістий відмічає, що акти КСУ можуть набувати характеру юридичного прецеденту і відзначатися преюдиційністю та виступати допоміжним джерелом права [5, с. 144–145]. Погляди науковців на рішення КСУ як судові прецеденти піддається критиці, оскільки КСУ не уповноважений здійснювати правосуддя, він виступає в ролі квазісудового органу, а тому його рішення пропонують розглядати так званими «квазіпрецедентами» [6, с. 156–157]. На думку О. О. Дудорова, М. В. Мазур і А. О. Данилевського рішення КСУ не можна назвати законами та навіть нормативно-правовими актами через особливості їх форми і порядку прийняття, тому КСУ виступає в ролі «негативного правотворця» [7, с. 102].

У цьому контексті звернемо увагу на те, що Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 року у ч. 4 ст. 1 передбачає: «Дія цього Закону не поширюється на правові акти, що не містять норм права, а саме на рішення і висновки Конституційного Суду України...». Разом з цим Конституція України у ст. 151-2 встановлює: «Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені». Варто також підкреслити, що рішення КСУ мають різну правову природу в залежності від повноважень, які він реалізує. На нашу думку, рішення щодо тлумачення норм Конституції є правотлумачними актами, що мають обов'язковий характер, водночас рішення щодо визнання неконституційними законів України та інших правових актів слід вважати частково правотворчими актами, адже вони зупиняють дію права, а також мають безпосередній вплив на правотворчу діяльність, що у тому числі відображає роль КСУ в системі гарантій кримінально-правової охорони прав людини. Щодо терміну «квазі», який вживають окремі науковці, то варто вказати на його значення, що трактується як «ніби», «несправжній» тощо, проте така термінологія в контексті правової природи рішень КСУ навряд чи є прийнятною.

Від початку своєї діяльності КСУ спрямовує її на підтримку демократичного розвитку держави, що чітко відображається у його рішеннях. Одне із найвизначніших рішень Суду, яке поставило крапку у тривалих дискусіях щодо наявності чи відсутності порушень прав людини, є рішення про скасування смертної кари [8]. Воно підтвердило історичну цінність досліджень видатного українського вченого-юриста О. Ф. Кістяківського, який одним із перших у вітчизняній науці закликав до скасування даного покарання. У своїй праці «Дослідження про смертну кару» вчений дійшов висновку, що смертна кара є несправедливою, непотрібною та шкідливою,

оскільки позбавляє злочинця можливості виправитися. Питання скасування смертної кари набуло свого поширення в 90-х роках ХХ століття, адже в цей період посилюється роль гуманістичних цінностей, активізуються інтеграційні процеси України до низки міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, зі вступом до якої держава прийняла зобов'язання відмовитися від даного виду покарання. У своєму рішенні КСУ посиляється на положення ст. 27 Конституції України, яка передбачає, що «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини». Особливої уваги заслуговує термін «свавільно», який, незважаючи на його наявність у Конституції, залишається без конкретного тлумачення, тому КСУ керується його загальним та юридичним обігом, що є досить широким у розумінні. Зазначене є показовим у контексті того, що саме принцип юридичної визначеності має одну з провідних ролей, оскільки правильне тлумачення закону є критично важливим для забезпечення справедливості та правопорядку в суспільстві, адже неправильне тлумачення може викликати серйозні порушення прав людини та негативні соціальні наслідки. Отже, КСУ, ґрунтуючись на дослідженні норм Конституції України та міжнародно-правових актів, дійшов висновку, що смертна кара є неприпустимою формою покарання.

Черговим завданням КСУ стало визначення моменту настання кримінальної відповідальності, що знайшло своє відображення у справі про депутатську недоторканність від 27.10.1999 р. № 1-15/99 [9], де він знову довів свій високий рівень і здатність ефективно вирішувати складні правові питання, адже спираючись на ґрунтовний аналіз правових норм та принципів Суд зміг поставити крапку у складній науковій дискусії щодо надзвичайно важливого для стабільності правової системи та забезпечення верховенства права питання. Це рішення не лише зняло існуючі розбіжності у доктрині та практиці, але й встановило чітку межу щодо моменту настання кримінальної відповідальності. Тож воно має важливе значення не тільки в контексті положень щодо депутатської недоторканності, а й у вирішенні ключових питань настання кримінальної відповідальності, які не мали чіткої юридичної визначеності в законі. КСУ дійшов висновку, що кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду, а притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину. Дане рішення привертає увагу до його термінологічних конструкцій, оскільки поняття «настання кримінальної відповідальності» і «притягнення до кримінальної відповідальності» частково перетинаються. На наш погляд, поняття «притягнення до кримінальної відповідальності» передбачає можливість застосування кримінального покарання, яке стає можливим лише після набрання сили обвинувальним вироком суду, адже вказує на певний результат. Означене дає підстави вважати, що кримінальне законодавство має бути узгодженим і не допускати перетинання понять у певною мірою суміжних категоріях.

У кримінально-правовому контексті КСУ відіграє важливу роль, не обмежуючись лише визначенням відповідності положень закону Конституції. Компетенція органу конституційного контролю охоплює тлумачення норм Основного закону, що прямо впливає на кримінальне законодавство. Враховуючи широкий спектр повноважень та вплив КСУ, важливим є аналіз його рішень з огляду їхнього безпосереднього впливу на кримінальне законодавство та правозастосування в цілому. У цьому сенсі неабияке значення набуває рішення від 19.04.2000 р. № 6-рп/2000 [10], в якому КСУ здійснив тлумачення ст. 58 Конституції України у контексті вимог п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції, де підтверджується, що виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, та встановлюється кримінальна відповідальність за їх вчинення. У зв'язку з цим звернемо увагу на необхідність реагування на невідповідність кримінального закону даній конституційній нормі з огляду на існування в ньому поняття «кримінальний проступок», якого Конституція України не передбачає, а також те, що чинний КК взагалі не розкриває поняття «злочин».

Ще одним питанням, порушеним перед КСУ, стало призначення судом більш м'якого покарання у рішенні від 02.11.2004 р. № 1-33/2004 [11]. Дана справа характерна тим, що ст. 69 КК містила положення, що: «За наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного

суд, умотивувавши своє рішення, може за особливо тяжкий, тяжкий злочин або злочин середньої тяжкості призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин». У своєму рішенні КСУ активно звертається до поняття справедливості, яке розглядає не тільки як принцип, елемент верховенства права, але й властивість права, виражену, зокрема, у відповідності злочину та покарання. Тому у зв'язку з конкретними обставинами, які порушують рівні права та можливості громадян перед законом, КСУ встановив порушення принципу рівності як конституційної гарантії, передбаченої ст. 24 Конституції. Тож було встановлено, що рішення законодавця стосовно відсутності в ст. 69 КК вказівки на нетяжкий злочин є недостатньо обґрунтованим. Зазначене зумовлено тим, що особи, які скоюють тяжкі або особливо тяжкі злочини, можуть отримати пропорційне покарання з тими особами, які вчинили менш тяжкі злочини. Тому можна стверджувати, що законодавець поставив категорію осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, в гірші умови, ніж тих, які вчинили більш тяжкі злочини. Отже, Суд визнав ст. 69 КК неконституційною. На наш погляд, КСУ у даному рішенні вбачає справедливість з огляду на умови, в яких знаходяться особи, які вчинили нетяжкі злочини, у порівнянні з тими особами, які вчинили більш тяжкі злочини, на чому наголошував Суд у рішенні, але не з огляду на мету пом'якшення покарання за їх правопорушення у цілому. Тому слід погодитися із КСУ щодо застосування поняття справедливості в контексті зазначеного рішення.

Поряд з тим, серед рішень КСУ наявні ті, що встановлюють обов'язок Верховної Ради України (ВРУ) невідкладно привести нормативне регулювання у відповідність до вимог Конституції України, але незважаючи на це, деякі дотепер залишаються не реалізованими. Так, КСУ було ухвалено рішення від 16.09.2021 р. № 6-р(П)/2021 у справі про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі [12], яке має значний вплив на забезпечення прав людини, що реалізується через інститут звільнення від покарання та його відбування. Суб'єкт звернення стверджував, що законодавчим формулюванням ст. ст. 81, 82 КК порушується право на перегляд покарання у вигляді довічного позбавлення волі, підставою чому є ст. 28 Конституції України, яка передбачає право кожного на повагу до його гідності, а також право знати, за якими критеріями та коли такий перегляд може бути здійснено. Крім того, суб'єкт звернення посилався на порушення міжнародних норм, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, у зв'язку з відсутністю реальної перспективи звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. КСУ при обґрунтуванні зазначеного рішення активно використовує позиції зарубіжних судів і міжнародні договори, обов'язковість яких надана ВРУ, а також висвітлює відповідні норми щодо мети покарання. У такому сенсі Суд вказав на важливість узгодження практики Європейського суду з прав людини, зокрема вимогу щодо перегляду покарання на довічне ув'язнення, як інструменту захисту людської гідності. Було встановлено, що неналежна реалізація такої можливості унеможлиблює досягнення мети покарання, у тому числі виправлення та ресоціалізації особи, яку засуджено до довічного ув'язнення. Таким чином особа, засуджена до довічного ув'язнення, лишається позбавленою можливості реалізувати своє право на перегляд покарання, а також оцінити зміни, що відбулися у її особистості, та ступінь її небезпеки для суспільства. Тож КСУ визнав ч. 1 ст. 81 та ч. 1 ст. 82 КК такими, що не відповідають Конституції України. З огляду на викладене варто звернути увагу, що ст. 98 Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачає, що: «За невиконання рішень та недодержання висновків Суду настає відповідальність згідно із законом». Оскільки Суд у наведеному рішенні зобов'язав ВРУ «невідкладно привести нормативне регулювання, установлене статтями 81, 82 КК, у відповідність до Конституції України та цього Рішення», що на сьогодні повною мірою не виконано, механізм виконання рішень органу конституційної юрисдикції, які б мали впливати на дотримання прав людини, вимагає вдосконалення, адже притягти до відповідальності законодавця не є можливим.

Як гарант дотримання прав людини КСУ зосереджується на фундаментальних принципах, що сконцентровані в Загальній частині КК, та у рівній мірі фокусує свою увагу на відповідності Конституції норм Особливої частини кодексу з огляду на конкретні види кримінальних

правопорушень і санкції за них. Звертаючись до таких рішень слід підкреслити, що у практиці Суду щодо порушення принципу верховенства права в кримінальному законі, а саме його складової – юридичної визначеності, показовим є рішення від 11.06.2020 р. № 7-р/2020 [13], де суб'єкт права на конституційне подання звернувся до КСУ щодо визнання ст. 375 КК, яка передбачала покарання за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, неконституційною. У своєму дослідженні КСУ визнав, що дана норма була «невдалим наслідуванням юридичної практики радянської держави», оскільки запозичена з КК УРСР 1960 року. Суть порушення в рішенні виникає в тому, що словосполучення «завідомо неправосудного» не передбачає тлумачення, а отже, є оціночним та порушує конституційні положення. КСУ дійшов висновку, що це порушує конституційні норми, принцип відповідальності суддів та принцип остаточності судових рішень. Відповідно до Конституції України не передбачається повноважень державних органів для перевірки «неправосудності» судового рішення, а отже, з огляду на такі «невдалі запозичення» норм права кримінальне законодавство потребує відповідного реформування.

Висновок. Серед основних проблем, що перешкоджають ефективній кримінально-правовій охороні прав людини в Україні та стають предметом конституційної юрисдикції, є випадки невідповідності окремих положень кримінального законодавства Конституції України. Крім того, існує потреба в офіційному тлумаченні конституційних норм для досягнення принципу юридичної визначеності та інших принципів, які є елементами верховенства права в кримінальному законодавстві. Це забезпечує усунення суперечностей, досягнення однозначної інтерпретації та практики застосування кримінально-правових норм і виключення тих, які порушують фундаментальні принципи права.

Підсумовуючи, варто звернути увагу на роль КСУ як органу конституційної юрисдикції, який з початку незалежності відіграє ключову роль у правовій системі України, забезпечуючи суттєвий вплив на захист Конституції та верховенство права. Діяльність КСУ показує обрання ним у площині кримінально-правових відносин парадигми гуманоцентричного підходу до гарантування дотримання прав і свобод людини. Реалізуючи цей підхід КСУ контролює конституційність законів про кримінальну відповідальність та інших правових актів, скасовуючи норми, які містять високі ризики порушення прав людини. Крім того, рішення КСУ суттєво впливають на правотворчу діяльність, зміни і вдосконалення кримінального законодавства, підвищуючи гарантії забезпечення прав людини в Україні відповідно до міжнародних стандартів.

Виявлені КСУ порушення законодавства не завжди оперативно усуваються законодавцем, що знижує рівень кримінально-правової охорони прав людини. Хоча Конституція передбачає конкретні норми щодо виконання рішень КСУ, які визначають обов'язковість, остаточність та неможливість оскарження рішень і висновків КСУ, а Закон України «Про Конституційний Суд України» встановлює відповідальність за їх невиконання, вважаємо, що функцію забезпечення виконання рішень КСУ доцільно додати до повноважень Комітету з питань правової політики ВРУ, який, серед іншого, займається організацією та діяльністю КСУ, статусом його суддів та конституційним провадженням, що сприятиме уникненню створення нових органів контролю.

У підсумку відзначимо унікальний досвід КСУ у розв'язанні найскладніших теоретико-прикладних кримінально-правових проблем на основі положень Конституції України, що обумовлюється поєднанням у суддівському корпусі високопрофесійних практиків, провідних науковців у галузі права, залученням широкого кола експертів та вчених, врахуванням міжнародних стандартів із забезпечення прав людини.

Використана література:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-П. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Реферативний огляд наукових досліджень з конституційно-правової тематики. До 25-річчя заснування Конституційного Суду України / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського

- НАН України, Конституційний Суд України, Національна юридична бібліотека, Центр досліджень соціальних комунікацій. Київ, 2021. Вип. 2. 76 с.
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 20.08.2023 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.
 4. Гергелійник В. А. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції України: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 18 с.
 5. Цимбалістий Т. О. Конституційна юстиція в Україні : навч. пос. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 200 с.
 6. Козаченко Ю. А. Рішення Конституційного Суду України як джерело права. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10.12.2019 р.. Полтава : Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна», 2019. С. 156-157.
 7. Дудоров О. О., Мазур М. В., Данилевський А. О. Заміна смертної кари на довічне позбавлення волі: акт гуманізму чи посилення відповідальності? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Вип. 2. 2011. С. 101-115.
 8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару). *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 16-21.
 9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). *Вісник Конституційного Суду України*. 1999. № 5. С. 7-13.
 10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі). *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 2. С. 29-34.
 11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). *Вісник Конституційного Суду України*. 2004. № 5. С. 38-45.
 12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі). *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 6. С. 9-26.
 13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 4. С. 9-26.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-II [Criminal Code of Ukraine of May 04, 2001 No. 2341-II] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 25–26, art. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Referatyvnyi ohliad naukovykh doslidzhen z konstytutsiino-pravovoi tematyky. Do 25-richchia zasnuvannia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Referential review of scientific research on constitutional and legal topics. To the 25th anniversary of the founding of the Constitutional Court of Ukraine] *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho NAN Ukrainy, Konstytutsiinyi Sud Ukrainy, Natsionalna yurydychna biblioteka, Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii*. Kyiv, 2021. Issue 2. 76 p. [in Ukrainian].
3. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 20.08.2023 № 136-VIII [On the Constitutional Court of Ukraine : Law of Ukraine of August 20, 2023 No. 2136-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> [in Ukrainian].

4. Herheliinyk, V. A. (2000) Pravovi problemy stanovlennia i funktsionuvannia konstytutsiinoi yustytzii Ukrainy [Legal problems of formation and functioning of the constitutional justice of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 18 p. [in Ukrainian].
5. Tsybalytyi, T. O. (2007) Konstytutsiina yustytziia v Ukraini [Constitutional justice in Ukraine]: navch. posib. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 200 p. [in Ukrainian].
6. Kozachenko, Yu. A. (2019) Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy yak dzherelo prava [Decisions of the Constitutional Court of Ukraine as a source of law]. In: *Pravovi, ekonomichni ta sotsiokulturni zasady rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: suchasni realii ta vyklyky chasu* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Poltava, 10.12.2019. Poltava : Poltavskiyi instytut ekonomiky i prava Universytetu «Ukraina», pp. 156-157 [in Ukrainian].
7. Dudorov, O. O., Mazur, M. V., Danylevskiy, A. O. (2011) Zamina smertnoi kary na dovichne pozbavlennia voli: akt humanizmu chy posylennia vidpovidalnosti? [Replacing the death penalty with life imprisonment: an act of humanity or increased responsibility?]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Issue 2, pp. 101-115 [in Ukrainian].
8. Constitutional Court of Ukraine (2000). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statei 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy v chastyni, shcho peredbachaie smertnu karu yak vyd pokarannia (sprava pro smertnu karu) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional petition of 51 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of the the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Articles 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 of the Criminal Code of Ukraine in the part that stipulates for the death penalty as a form of punishment (case on the death penalty)]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. No 1, pp. 16-21 [in Ukrainian].
9. Constitutional Court of Ukraine (1999). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny tretioi statti 80 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro deputatsku nedotorkannist) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional petition of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of the third part of Article 80 of the Constitution of Ukraine (the case on parliamentary immunity)]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. No 5, pp. 7-13 [in Ukrainian].
10. Constitutional Court of Ukraine (2000). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 58 Konstytutsii Ukrainy, statei 6, 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro zvorotnu diiu kryminalnoho zakonu v chasi) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional petition of 46 People's Deputies of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 58 of the Constitution of Ukraine, Articles 6 and 81 of the Criminal Code of Ukraine (case of retroactive effect of the criminal law in time)]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. No 2, pp. 29-34 [in Ukrainian].
11. Constitutional Court of Ukraine (2004). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (the case of the court imposing a more lenient punishment)]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. No 5, pp. 38-45 [in Ukrainian].
12. Constitutional Court of Ukraine (2021). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Krupka Dmytra Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 81, chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kostina Volodymyra Volodymyrovycha, Melnychenka Oleksandra Stepanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta za konstytutsiinoiu skarhoiu Hohina Viktora Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro perehliad vyroku osobi, karanii na dovichne pozbavlennia voli) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional complaints of Dmytro Volodymyrovych Krupka regarding the compliance of the first part of Article 81 (constitutionality) of the Constitution of Ukraine

- (constitutionality) of the first part of Article 82 of the Criminal Code of Ukraine, Kostin Volodymyr Volodymyrovych, Oleksandr Stepanovych Melnychenko regarding the compliance of the first part of Article 82 with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Criminal Code of Ukraine and according to the constitutional complaint of Viktor Ivanovych Hohin regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the first part of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine (the case of reviewing the sentence of a person sentenced to life imprisonment)]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. No 6, pp. 9-26 [in Ukrainian].
13. Constitutional Court of Ukraine (2020). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 55 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 375 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional petition of 55 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of Article 375 of the Criminal Code of Ukraine of the Constitution of Ukraine (constitutionality)]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. No 4, pp. 9-26 [in Ukrainian].

Myslyvi V. A., Knyazeva V. A. Constitutional court of Ukraine as a guarantor of criminal law protection of human rights

The role of the Constitutional Court of Ukraine (CCU, Court) as a body of constitutional jurisdiction and a guarantor of the protection of human rights, as declared by the Constitution of Ukraine, in the context of criminal law protection is examined. The CCU's role in ensuring the conformity of criminal legislation with the norms of the Constitution of Ukraine and the principle of the rule of law, legal certainty, and in eliminating shortcomings and contradictions that complicate their clear theoretical interpretation and practical application is highlighted.

Attention is drawn to the CCU's experience in addressing the most complex and controversial theoretical and practical criminal law issues, considering the provisions of the Constitution of Ukraine and international standards for ensuring human rights. In particular, the significance of a landmark CCU decision regarding the protection of human rights, specifically the abolition of the death penalty as a form of punishment, is discussed. The continuation of this direction is illustrated by the CCU's resolution of the issue of determining the moment when criminal liability arises, which is crucial for the observance of social, political, legal, property, and other human rights. The CCU's decision on the importance of aligning the practice of the European Court of Human Rights, which requires a review of life imprisonment as a tool for protecting human dignity, is emphasized, as the current criminal law does not allow for the achievement of the goal of punishment, particularly in terms of the correction and resocialization of a person sentenced to life imprisonment.

A conclusion is justified regarding the implementation of a human-centered policy by the CCU in exercising control over the constitutionality of laws on criminal liability, which may contain high risks of violating human rights in the criminal law sphere. The necessity for the Verkhovna Rada of Ukraine, as the legislative body of state power, to promptly respond to the implementation of CCU decisions in the area of criminal law protection of human rights is emphasized.

Key words: *constitutional jurisdiction, legislation, criminal offense, criminal liability, punishment, rule of law, humanocentric approach, human rights.*

УДК 342.78: 614.251

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.06>

Рябчук О. О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено нормативно-правові засади забезпечення охорони здоров'я за умов воєнного стану. Важливість теми обґрунтована початком повномасштабного російського вторгнення в Україну, що створило складні умови існування української системи охорони здоров'я. Отже, початок Росією повномасштабного вторгнення на територію України спонукав уряд до низки змін в системі охорони здоров'я. У статті наголошується, що український досвід функціонування медичної системи в умовах воєнного стану є унікальним для країн Європи у XXI ст. Українська влада у складних обставинах відстоювання незалежно була змушена швидко реагувати на нові виклики та модернізувати законодавство для забезпечення нормального функціонування держави. У статті доведено, що низка прийнятих нормативно-правових актів забезпечили можливість збереження в Україні дотримання права людини на охорону здоров'я. Міністерство охорони здоров'я вжило низку заходів, які забезпечили роботу медичних закладів в умовах воєнного стану, гарантувати українським військовим, ветеранам, внутрішньо переміщеним особам доступ до безкоштовної допомоги та реабілітації. Автор наголошує, що низка затверджених нормативно-правових актів дозволила долучити до роботи у лікарнях більшу кількість професіоналів, що допомогло уникнути кризи в системі охорони здоров'я. У статті наголошується, що уряду вдалося не тільки зберегти, але й продовжити реформу медицини в Україні. Автор доводить, що створення цифрових застосунків, використання Міністерством охорони здоров'я ЗМІ дозволило забезпечити обізнаність громадян з питань надання першої допомоги пораненим. Цифрові застосунки для мобільних телефонів забезпечили можливість консультацій для тих, хто цього потребує якнайшвидше. Однак випадки необґрунтованих смертей у медичних закладах доводять про необхідність удосконалення законодавства та створення системи контролю відповідальності медичних закладів за життя та здоров'я пацієнтів.

Ключові слова: конституційні права та свободи, МОЗ, Кабінет міністрів України, охорона здоров'я населення, воєнний стан.

Актуальність проблеми. Система охорони здоров'я має виняткове значення для дієвого функціонування держави. Ефективна політика уряду у цій сфері у першу чергу є запорукою сталого економічного розвитку держави та її обороноздатності. У 2014 році Росія окупувала Крим, а також вторглася на територію Донецької та Луганської областей, де утворила власні маріонеткові режими ДНР та ЛНР відповідно. Ці події призвели до кардинальних змін у всіх сферах державного життя. У 2019-2020 рр. новим викликом як для української, так і для системи охорони здоров'я держав усього світу стала епідемія коронавірусу. З повномасштабним російським вторгненням в Україну 24 лютого 2022 року Указом Президента України «Про впровадження правового режиму воєнного стану» № 64/2022 від 24.02.2022 р. тимчасово було введено воєнний стан, який обмежив конституційні права та свободи людини і громадянина України, гарантовані статтями 30-34, 38, 39, 41–44 та 53. Таким чином, права громадян у галузі охорони здоров'я не було обмежено. Безумовно, в стані війни одне з головних завдань держави – гарантувати реалізацію прав громадянина у сфері охорони здоров'я. Нині Україна мусить існувати в умовах регулярних російських атак на об'єкти цивільної та критичної інфраструктури. За даними звіту Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ) за 2 роки повномасштабного російського вторгнення Росією було пошкоджено 1535 медичних закладів, ще 201 – знищено [3]. Відповідно, одне із завдань українського уряду та парламенту на порядку денному вдосконалювати систему охорони здоров'я, гарантувати громадянам держави рівноправний та своєчасний доступ до медичних послуг, відбудовувати та покращувати медичну інфраструктуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблема протягом останніх років стала предметом досліджень та наукових дискусій низки вітчизняних фахівців у галузі

правничої науки. Вагомий внесок у розробку питання зробили В. Костицький, А. Суходольська, порушивши проблему забезпечення лікарськими препаратами під час воєнного стану. Дослідники зробили висновок про необхідність напрацювання в Україні уніфікованої системи, яка гарантує забезпечення населення лікарськими засобами. О. Литвин акцентує увагу на потребі консолідації зусиль України та міжнародної спільноти задля порятунку якомога більшої кількості життів. На наш погляд, важливу проблему порушила П. Машкіна, зазначивши про необхідність особливої уваги уряду щодо забезпечення охорони здоров'я військовослужбовців під час воєнного стану. Варто відзначити дослідження О. Корольчук, І. Семенець-Орлової, В. Мамки, О. Чернеченко, Н. Васюк, у якому вчені проаналізували світовий досвід реалізації права громадян на охорону здоров'я під час дії правового режиму воєнного стану. На думку О. Батрин, І. Чеховської, Н. Уварової, Т. Желінської, О. Комзюк, українська система охорони здоров'я під час війни продемонструвала свою гнучкість та готовність до змін. Важливою видається теза Т. Михайліченко, Ю. Забуги, В. Бабіної та М. Сийпловіч про необхідність світової спільноті, враховуючи досвід України, змінити підходи до реалізації захисту права людини на здоров'я, оскільки у міжнародному законодавстві відсутні реальні механізми забезпечення прав людини в умовах війни.

Мета дослідження – проаналізувати правові основи забезпечення охорони здоров'я в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розуміння режиму воєнного стану у міжнародних правових актах є досить розмитим. Звернемося до досвіду країн західної Європи та США. Законодавство Великої Британії трактує воєнний стан як тимчасове запровадження військової влади над цивільним населенням під час надзвичайної ситуації чи кризи, зазвичай для відновлення порядку та безпеки, коли цивільна влада не в змозі це зробити [20]. Востаннє у Сполученому Королівстві воєнний стан, який тривав протягом 1968–1998 рр., було введено під час збройного конфлікту в Північній Ірландії. Регулювання правових відносин у Великій Британії під час воєнного стану регулюється «Законом про надзвичайні повноваження» 1964 року та «Законом про цивільні непередбачувані ситуації» 2004 року. У США поняття воєнного стану як і у Великій Британії є досить широким. Американські дослідники називають його «складним і нечітким». (Lau). На думку американських дослідників Дж. Бегбі, Р. Альбертса, Ч. Марзена, американське правове забезпечення доступу громадян до системи охорони здоров'я під час воєнного стану застаріло і потребує новелізації [19]. Для США ця проблема набула особливої актуальності за каденції 45-го президента Д. Трампа (2017–2021 рр.), коли відбулися масові протести, які завершилися штурмом Капітолію 6 січня 2021 р.. Тоді в американських ЗМІ активно поширювалася теза про необхідність уведення воєнного стану та безпосереднє бажання Д. Трампа запровадити даний захід.

На міжнародному рівні дотримання прав людини під час воєнного стану гарантує конвенція з прав людини. Ці закони встановлюють конкретні положення про права та обов'язки держави під час кризи. Крім України, режим воєнного стану у XXI ст. вводили Тайланд у 2006 і 2014 рр., Єгипет у 2013 р., Туреччина у 2016 р., Філіппіни у 2017 р. [16]. Але варто наголосити на тому, що український досвід як європейської демократичної країни є унікальним та безпрецедентним у XXI ст.

На наш погляд, варто зазначити, що одним із засобів маніпуляції у ЗМІ щодо російської агресії в Україні та класичним російським пропагандистським наративом є відсутність стану війни в нашій державі. Однак відповідно до Гаазької конвенції, саме агресор мусить оголосити війну. Попри це, не оголошення війни не звільняє від відповідальності. З огляду на процедурні складнощі міжнародного права та необхідність переконати світову спільноту у причетності РФ до початку війни в Україні, у 2015 році Верховною Радою України Росію було визнано як державу-агресора [17].

У жовтні 2018 року Кабінетом міністрів України була прийнята Воєнно-медична доктрина України, яка, на наше переконання, є важливим документом для реалізації права військових та їх сімей на охорону здоров'я [12]. Вона визначила головні принципи, на яких має базуватися українська система охорони здоров'я у військовій сфері. Серед їх числа виділимо наступні пункти: командири несуть

відповідальність за життя та здоров'я військових; медичні служби повинні проводити моніторинг комплектування ЗСУ (Збройні Сили України), своєчасно надавати допомогу, перманентна готовність надавати допомогу пораненим під час бойових дій. Ці принципи лягли в основу діяльності уряду та військової медичної служби після початку повномасштабного російського вторгнення.

Після запровадження в Україні військового стану МОЗ опублікувало Наказ «Про затвердження Тимчасових заходів у закладах охорони здоров'я з метою забезпечення їх готовності для надання медичної допомоги постраждалим внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» від 24.02.2022 № 374. Документ став нарижним каменем для діяльності української системи охорони здоров'я під час режиму воєнного стану. Пріоритетними заходами медицини було визначено:

- розширення можливостей з госпіталізації людей, які потребують допомоги;
- збільшити кількість хірургічних команд, завдання яких полягатиме у наданні допомоги постраждалим унаслідок російського вторгнення;
- за допомогою цифрових засобів забезпечити доступ населенню до інформації щодо надання медичної допомоги постраждалим;
- продовжувати надавати невідкладну допомогу вагітним, новонародженим, людям, що страждають на онкологічні захворювання.

Отже, у перший день повномасштабного вторгнення уряд задекларував базові принципи функціонування української медицини.

У жовтні 2022 року наказом МОЗ було визначено пріоритетні шляхи вдосконалення системи охорони здоров'я у 2023–2025 рр. [14]. Уряд постановив у першу чергу займатися розвитком первинної медичної допомоги, екстреної допомоги, трансплантації органів, охороною психічного здоров'я, реабілітацією.

Варто зазначити, що в умовах війни одне з головних завдань держави – зберегти життя та здоров'я медичного персоналу, оскільки лікарні стали однією з мішеней РФ. У зв'язку з цим варто відзначити прийняття постанови КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо забезпечення реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення» від 20 березня 2022 р. № 325 та КМУ про «Деякі питання забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я в умовах воєнного стану» від 23 березня 2022 р. № 351 [4, 9].

У 2022 році, українська медична система зіштовхнулася з великою кількістю поранених як серед військових, так і цивільних, які потребували негайної першої допомоги, проведення складних операцій. Таким чином на лікарів було покладено велике фізичне навантаження. Серед прикладів лікарня імені Мечникова у Дніпрі проводить понад сто операцій щоденно [7]. Враховуючи, зокрема, цей досвід, у квітні 2023 року КМУ було прийнято Постанову «Про затвердження Порядку залучення до надання медичної допомоги фармацевтичних працівників, здобувачів вищої освіти 4–6 років навчання за спеціальностями галузі знань 22 «Охорона здоров'я», молодших спеціалістів з медичною освітою, лікарів-інтернів та лікарів-спеціалістів без вимог щодо атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії на період встановлення карантину, запровадження надзвичайної ситуації, надзвичайного або воєнного стану» [13]. Даний документ врегулював механізм направлення здобувачів та інтернів до медичних закладів, у разі потреби. Це, на наш погляд, є дуже важливою та позитивною зміною в українській сфері охорони здоров'я, оскільки оптимізує діяльність лікарень та дозволяє підготувати якісні кадри.

Робота медичних працівників в зоні активного ведення бойових дій – надзвичайно небезпечна та важлива місія, яка має бути гідно оціненою. У травні 2023 року була прийнята постанова КМУ № 482 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 410 і від 13 січня 2023 р. № 28». Цим документом уряд встановив мінімальний рівень заробітної плати медикам, поділивши їх на дві категорії: ті, хто працюють в зоні бойових дій, та тих хто в працює в потенційному районі бойових дій.

Важливо також зазначити, що державою було спрощено систему підтвердження отриманої медичної освіти за кордоном. Для цього було уведено верифікаційну анкету, після перевірки якої протягом 30 днів буде підтверджено освіту чи досвід роботи лікаря за кордоном [8].

Вважаємо за необхідне виділити таку законодавчу зміну як коригування логістичних маршрутів пацієнтів, що мало місце у 2022 році. В умовах воєнного стану, громадяни України можуть отримати допомогу будь-якого медичного закладу. Однак відома низка прецедентів, коли військовим відмовляли у наданні медичної допомоги, де мали місце й смертельні випадки [1, 2]. Отже, особливою вразливою категорією населення під час воєнного стану є військові, які отримали поранення чи потребують швидкої та якісної медичної допомоги.

Насамперед зазначимо, що у листопаді 2018 року в Україні було реорганізовано Державну службу України у справах ветеранів [6]. Натомість, засновано Мінветеранів, яке і нині відповідає за генерування та реалізацію захисту учасників бойових дій (УБД). Серед низки завдань, міністерства, фігурує забезпечення ветеранам та їх сім'ям психологічної підтримки. Відповідно до Постанови КМУ № 1338 ветерани війни та їхні сім'ї мають право на безкоштовну допомогу. Що важливо дані послуги мають надавати юридичні особи усіх форм власності.

Одне з важливих нововведень здійснених урядом – це спрощення процедури направлення військових на лікування за кордоном. Для призначення лікування в іноземній країні з моменту відтепер необхідний висновок, затверджений лікуючим лікарем та керівником закладу. Раніше цей процес був довшим, оскільки лише лікарський консилиум міг прийняти рішення про необхідність направлення.

Одна з важливих змін – долучення до реабілітації пацієнтів соціальних робітників, на яких покладено відповідальність за оцінку індивідуальних потреб пацієнта. Крім того, передбачено, що під час дії воєнного стану фахівці реабілітаційних груп можуть мати перевищене навантаження [10].

Під час російсько-української війни до оборони України долучилася велика кількість волонтерів, які підтримували та продовжують підтримувати різні сфери державної діяльності. Тому уряд доповнив ЗУ «Про волонтерську діяльність» положенням про те, що волонтери можуть доглядати хворих та осіб з інвалідністю [11].

Через війну значна частина населення була вимушена покинути свої домівки та евакуюватися у більш безпечні місця. За даними Міністерства соціальної політики України нині число внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становить 4,9 млн. осіб [5]. Серед їх числа люди з важкими захворюваннями і відповідно потребують доступу до різних лікарських засобів. Переміщення до інших міст України ускладнило б для них можливість вчасно отримати ліки. Тому законодавець спростив процедуру їх обігу. Важливою ініціативою МОЗ стало надання права внутрішньо переміщеним особам на безоплатну первинну медичну допомогу, отримати щеплення. Було встановлено, що пацієнти, які вимушено опинилися в інших містах, не мусять укладати нову декларацію. Крім того, значна частина людей потребує психологічної допомоги та підтримки. Важливо, що з 2024 року пацієнти можуть отримати безкоштовно або ж з частковою оплатою медикаменти для лікування психічних розладів [15]. Наголосимо, що з 2024 року завдяки державному фінансуванню для громадян будуть включені безкоштовні послуги з трансплантації органів та кісткового мозку.

Цифровізація медичної системи заклала основу для швидкої безоплатної допомоги та консультацій для тих, хто постраждав від війни. Протягом 2022-2024 рр. в Україні було запущено низку електронних ресурсів, застосунки, де люди могли звернутися по допомогу. Серед них варто згадати низку телеграм-ботів («Турбота», «Лікар на війні», «Дитячий лікар на війні», «Пошук лікаря»), інтернет ресурсів (Doctors for UA). Варто виокремити розроблені застосунки для мобільних телефонів. За допомогою TacticMedAid можна швидко ознайомитися з тим, як надати першу допомогу пораненим. Застосунок HealUA було розроблено для того, щоб українські лікарі змогли проконсультуватися з приводу окремих медичних випадків зі своїми колегами з-за кордону.

Як зазначалося вище, Росія продовжує завдавати ударів по цивільній інфраструктурі, зокрема, знищуючи лікарні. Таким чином постала нагальна потреба вдосконалення медичних закладів. Тому під час будівництва нових лікарень чи реконструкцій необхідно будувати приміщення, де працівники лікарні зможуть обслуговувати пацієнтів під час надзвичайного стану. Дійсно, відновлення медичної інфраструктури одне з пріоритетних завдань державної

політики на даному етапі. Зважаючи на значні бюджетні витрати в період війни, позитивною тенденцією є залучення до фінансування відбудови як вітчизняний, так і іноземний бізнес, меценатів. За допомогою цифрової системи MedData стало можливе подання лікарнями запиту щодо конкретної необхідної допомоги.

Попри російську агресію в Україні продовжує здійснюватися медична реформа. З липня 2022 року відповідно до Закону України № 2347-IX, в державі утворено госпітальні округи, які поділені на кластери з метою більш доцільного використання як фінансових, так і людських ресурсів. За словами міністра МОЗ В. Ляшка, попри війну, у 2023 році було успішно завершено інфраструктурний етап медичної реформи [18].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, початок Росією повномасштабного вторгнення на територію України спонукав уряд до низки змін в системі охорони здоров'я. Сучасний український досвід функціонування системи охорони здоров'я під час діє військового стану є унікальним для держав Європи у XXI ст. Таким чином, упродовж 2022–2024 рр. було проведено низку реформ у даній галузі. Головна мета прийнятих нормативно-правових актів – стабілізувати ситуацію, забезпечити дотримання права людини і громадянина на охорону здоров'я. МОЗ реактивно відреагувало на загрози російської агресії та оптимізувало роботу лікарень, вдалося мобілізувати систему та забезпечити доступ до медичної допомоги діючим військовим, ветеранам та внутрішньо переміщеним особам. Завдяки низці прийнятих нормативно-правових актів вдалося захистити права медичного персоналу. Важливим є те, що попри військові дії в Україні не припинилася медична реформа, розпочата у 2018 р. На наш погляд, одне з головних досягнень у медичній сфері на сучасному етапі це створення цифрових застосунків, які інформують громадян з питань першої медичної допомоги, дозволяють в дистанційному порядку проводити консультації з лікарем.

Використана література:

1. Бойко М. Годинами вмирав на вулиці, а у палаті – зв'язали: в Києві лікарів звинувачують у смерті 31-річного воїна ЗСУ. *TCH.ua*. URL: <https://kyiv.tsn.ua/godinami-vmirav-na-vulici-a-u-palati-zv-yazali-u-kiyevi-likariv-zvinuvachuyut-u-smerti-31-richnogo-voyna-zsu-2373655.html> (дата звернення: 28.05.2024).
2. Грубина А. У київській лікарні загинув військовий. Подробиці трагедії та свідчення рідних бійця. *Вікна*. URL: <https://vikna.tv/video/lyudy/smert-vijskovogo-v-kyuivskij-likarni-shho-vidomona-czyu-my/>. (дата звернення: 28.05.2024).
3. За два роки повномасштабної війни росія пошкодила або зруйнувала в Україні 1736 об'єктів медзакладів. Міністерство охорони здоров'я України: веб-сайт. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/za-dva-roki-povnomasshtabnoi-vijni-rosija-poshkodila-abo-zrujnuvala-v-ukraini-1736-ob-objektiv-medzakladiv->. (дата звернення: 25.05.2024).
4. Міністерство охорони здоров'я України. Деякі питання надання первинної медичної допомоги в умовах воєнного стану : Наказ від 17.03.2022 р. № 496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0496282-22#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
5. Міністерство соціальної політики України. Внутрішньо переміщені особи. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osi.html> (дата звернення: 30.05.2024).
6. Питання діяльності Міністерства у справах ветеранів України : Постанова Кабінет Міністрів України від 28.11.2018 р. № 986 : станом на 10 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986-2018-p#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
7. Покатілова В. Сто операцій щодня – як лікарня у Дніпрі приймає поранених – DW – 01.11.2023. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/ponad-sto-operacij-sodna-ak-likarna-u-dnipri-prijmae-poranenih-vijskovih-zsu/a-67269873> (дата звернення: 29.05.2024).
8. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення верифікації інформації про освіту, кваліфікацію та професійний досвід медичних, фармацевтичних працівників та інших працівників сфери охорони здоров'я» від 17.02.2023 № 149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-2023-%D0%BF#Text>.
9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо забезпечення реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення : Постанова Каб. Міністрів

- України від 20.03.2022 р. № 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-2022-п#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
10. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1268 і від 16 грудня 2022 р. № 1462 : Постанова Каб. Міністрів України від 01.12.2023 р. № 1285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-2023-п#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
 11. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
 12. Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України : Постанова Кабінет Міністрів України від 31.10.2018 р. № 910. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-п#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
 13. Про затвердження Порядку залучення до надання медичної допомоги фармацевтичних працівників, здобувачів вищої освіти 4–6 років навчання за спеціальностями галузі знань 22 “Охорона здоров'я”, молодших спеціалістів з медичною освітою, лікарів-інтернів та лікарів-спеціалістів без вимог щодо атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії на період встановлення карантину, запровадження надзвичайної ситуації, надзвичайного або воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 21.04.2023 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2023-п#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
 14. Про затвердження пріоритетних напрямів розвитку сфери охорони здоров'я на 2023 – 2025 роки : Наказ МОЗ від 07.10.2022 р. № 1832. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1832282-22#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
 15. Про лікарські засоби : Закон України від 28.07.2022 р. № 2469-IX : станом на 17 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
 16. Савчук Т. Воєнний стан: як це відбувалося в інших країнах. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/martial-law-around-globe/29621742.html> (дата звернення: 28.05.2024).
 17. Українська правда. ВР визнала Росію державою-агресором. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/27/7056514/> (дата звернення: 28.05.2024).
 18. Устінов О. Реформи в медицині проводяться попри війну | Український Медичний Часопис. *Український Медичний Часопис – новини медицини і здоров'я. Медична практика в Україні*. URL: <https://umj.com.ua/uk/novyna-249318-reformi-v-meditsini-vidbuvayutsya-ne-divlyachis-navijnu> (дата звернення: 30.05.2024).
 19. Bagby J. W., Aalberts R. J. Medical Martial Law: Proposals for Creating More Effective Policies in a Brave New Post Pandemic World. *SSRN Electronic Journal*. 2020. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3647275> (дата звернення: 28.05.2024).
 20. Lau T., Nunn J. Martial Law Explained. Brennan Center for Justice. URL: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/martial-law-explained> (дата звернення: 28.05.2024).

References:

1. Boiko M. (2023). Hodynamy vmyrav na vulytsi, a u palati – zviazaly: v Kyievi likariv zvinuvachuiut u smerti 31-richnoho voina ZSU. [He died for hours on the street, and was tied up in the ward: in Kyiv, doctors are accused of the death of a 31-year-old soldier of the Armed Forces] TSN.ua. URL: <https://kyiv.tsn.ua/godinami-vmirav-na-vulici-a-u-palati-zv-yazali-u-kiyevi-likariv-zvinuvachuyut-u-smerti-31-richnogo-voyina-zsu-2373655.html> (date of access: 28.05.2024) [in Ukrainian].
2. Hrubyna A. (2023). U kyivskii likarni zahynuv viiskovy. Podrobytsi trahedii ta svidchennia ridnykh biitsia. [A military man died in a Kyiv hospital. Details of the tragedy and testimony of the soldier's relatives] Vikna. URL: <https://vikna.tv/video/lyudy/smert-vijskovogo-v-kyivskij-likarni-shhovidomo-na-czyu-myt/>. (date of access: 28.05.2024) [in Ukrainian].
3. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. (2024). Za dva roky povnomashtabnoi viiny rosiiia poshkodyla abo zruinuvala v Ukraini 1736 obiektiv medzakladiv. [During the two years of the full-scale war, Russia damaged or destroyed 1,736 medical facilities in Ukraine]. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: veb-sait. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/za-dva-roki-povnomashtabnoi-vijni-rosija-poshkodyla-abo-zrujnuvala-v-ukraini-1736-ob%e2%80%99ektiv-medzakladiv->. (date of access: 25.05.2024) [in Ukrainian].
4. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. Deiaki pytannia nadannia pervynnoi medychnoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu: Nakaz vid 17.03.2022 r. № 496. [Some issues of providing primary medical care in the conditions of martial law: Order from 17.03.2022 No. 496] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0496282-22#Text> (date of access: 28.05.2024) [in Ukrainian].

5. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. Vnutrishno peremishcheni osoby. [Internally displaced persons] Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (date of access: 30.05.2024) [in Ukrainian].
6. Pytannia diialnosti Ministerstva u spravakh veteraniv Ukrainy : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 28.11.2018 r. № 986 : stanom na 10 sichnia. 2020 Issues of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 28, 2018 No. 986: as of January 10, 2020] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986-2018-п#Text> (date of access: 29.05.2024) [in Ukrainian].
7. Pokatilova V. (2023, November 11). Sto operatsii shchodnia – yak likarnia u Dnipri pryimaie poranenykh [One hundred operations every day – how the hospital in Dnipro receives the wounded]. dw.com. URL: <https://www.dw.com/uk/ponad-sto-operacij-sodna-ak-likarna-u-dnipri-prijmae-poranenih-vijskovih-zsu/a-67269873> (date of access: 29.05.2024) [in Ukrainian].
8. Postanova KМУ «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia veryfikatsii informatsii pro osvitu, kvalifikatsiiu ta profesiyni dosvid medychnykh, farmatsevychnykh pratsivnykiv ta inshykh pratsivnykiv sfery okhorony zdorovia» vid 17.02.2023 № 149 ["On approval of the Procedure for verification of information on education, qualifications and professional experience of medical, pharmaceutical and other health care workers" dated February 17, 2023 No. 149]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2022). Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo zabezpechennia realizatsii prohramy derzhavnykh harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 r. № 325. [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding implementation of the program of state guarantees of medical care for the population: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 No. 325] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-2022-п#Text> (date of access: 28.05.2024) [in Ukrainian].
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2021). Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 2021 r. № 1268 i vid 16 hrudnia 2022 r. № 1462 : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 01.12.2023 r. № 1285. [On making changes to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 3, 2021 No. 1268 and dated December 16, 2022 No. 1462: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 1, 2023 No. 1285.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-2023-п#Text> (date of access: 29.05.2024) [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada Ukrainy. (2024). Pro volontersku diialnist : Zakon Ukrainy vid 19.04.2011 r. № 3236-VI: stanom na 1 sichnia 2024 [On volunteering: Law of Ukraine dated April 19, 2011 No. 3236-VI: as of January 1, 2024] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (date of access: 29.05.2024) [in Ukrainian].
12. Postanova Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018). Pro zatverdzhennia Voiенно-medychnoi doktryny Ukrainy: Postanova Kabinet Ministriv Ukrainy vid 31.10.2018 r. № 910. [On the approval of the Military Medical Doctrine of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 31, 2018 No. 910] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-п#Text> (date of access: 28.05.2024) [in Ukrainian].
13. Postanova Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023). Pro zatverdzhennia Poriadku zaluchennia do nadannia medychnoi dopomohy farmatsevychnykh pratsivnykiv, zdobuvachiv vyshchoi osvity 4-6 rokiv navchannia za spetsialnostiamy haluzi znan 22 "Okhorona zdorovia", molodshykh spetsialistiv z medychnoiu osvitou, likariv-interniv ta likariv-spetsialistiv bez vymoh shchodo atestatsii na prysvoiennia chy pidtverdzhennia kvalifikatsiinoi katehorii na period vstanovlennia karantynu, zaprovadzhennia nadzvychainoi sytuatsii, nadzvychainoho abo voiennoho stanu : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 21.04.2023 r. № 375. [On the approval of the Procedure for the involvement in the provision of medical care of pharmaceutical workers, students of higher education of 4-6 years of study in specialties of the field of knowledge 22 "Health care", junior specialists with medical education, intern doctors and specialist doctors without requirements for attestation for assignment or confirmation of the qualification category for the period of establishment of quarantine, introduction of an emergency situation, state of emergency or martial law: Resolution of the Kab. of Ministers of Ukraine dated 04/21/2023 No. 375]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2023-п#Text> (date of access: 29.05.2024) [in Ukrainian].
14. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. (2022). Pro zatverdzhennia priorytetnykh napriamiv rozvytku sfery okhorony zdorovia na 2023 – 2025 roky: Nakaz MOZ vid 07.10.2022 r. № 1832. [On

- the approval of priority directions for the development of the health care sector for 2023-2025: Order of the Ministry of Health of October 7, 2022 No. 1832.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1832282-22#Text> (date of access:: 29.05.2024) [in Ukrainian].
15. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022). Pro likarski zasoby : Zakon Ukrainy vid 28.07.2022 r. № 2469-IX : stanom na 17 veresnia 2023 [On medicinal products: Law of Ukraine dated 07/28/2022 No. 2469-IX: as of September 17. 2023]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text> (date of access:: 29.05.2024) [in Ukrainian].
 16. Savchuk. (2024). Voienni stan: yak tse vidbuvalosia v inshykh krainakh. Radio Svoboda. [Martial law: how it happened in other countries. Radio Svoboda.] URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/martial-law-around-globe/29621742.html> (date of access: 28.05.2024) [in Ukrainian].
 17. Ukrainska pravda. (2015). VR vyznala Rosiiu derzhavoiu-ahresorom. Ukrainska pravda. [Verkhovna Rada recognized Russia as an aggressor state. Ukrainian Pravda.] URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/27/7056514/> (date of access:: 28.05.2024) [in Ukrainian].
 18. Ustinov O. (2023). Reformy v medytsyni provodiatsia popry viinu [Reforms in medicine are carried out despite the war] | Ukrainskyi Medychnyi Chasopys – novyny medytsyny i zdorovia. Medychna praktyka v Ukraini. [Ukrainian Medical Journal – medical and health news. Medical practice in Ukraine]. URL: <https://umj.com.ua/uk/novyna-249318-reformi-v-meditsini-vidbuvayutsya-ne-divlyachis-na-vijnu> (date of access:: 30.05.2024) [in Ukrainian].
 19. Bagby J. W., Aalberts R. J. (2020). Medical Martial Law: Proposals for Creating More Effective Policies in a Brave New Post Pandemic World. SSRN Electronic Journal. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3647275> (date of access:: 28.05.2024).
 20. Lau T., Nunn J. (2020). Martial Law in the United States: Its Meaning, Its History, and Why the President Can't Declare It. *Brennan Center for Justice*. URL: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/martial-law-united-states-its-meaning-its-history-and-why-president-cant> (date of access: 30.05.2024).

Riabchuk O. O. Doctrinal and legal principles of health care provision in Ukraine under martial law

The article examines the doctrinal and legal principles of providing health care under martial law. The importance of the topic is justified by the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine, which created difficult conditions for the existence of the Ukrainian health care system. Therefore, the beginning of Russia's full-scale invasion of the territory of Ukraine prompted the government to make a number of changes in the health care system. The article emphasizes that the Ukrainian experience of the functioning of the medical system under martial law is unique for European countries in the 21st century. The Ukrainian authorities, in the difficult circumstances of defending themselves independently, were forced to quickly respond to new challenges and modernize legislation to ensure the normal functioning of the state. The article proves that the adoption of a number of normative legal acts ensured the preservation of the human right to health care in Ukraine. The Ministry of Health has taken a number of measures to ensure the operation of medical facilities under martial law, to guarantee access to free care and rehabilitation for Ukrainian military personnel, veterans, and internally displaced persons. The author emphasizes that a number of approved legal acts made it possible to involve a greater number of professionals in the work in hospitals, which helped to avoid a crisis in the health care system. The article emphasizes that the government managed not only to preserve, but also to continue the reform of medicine in Ukraine. The author proves that the creation of digital applications and the use of mass media by the Ministry of Health made it possible to ensure citizens' awareness of the issues of providing first aid to the wounded. Digital applications for mobile phones have made counseling available to those who need it as soon as possible. However, cases of unjustified deaths in medical institutions prove the need to improve the legislation and create a system of monitoring the responsibility of medical institutions for the lives and health of patients.

Key words: constitutional rights and freedoms, Ministry of Health, Cabinet of Ministers of Ukraine, protection of the right to health, martial law.

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.07>

Сподарик Ю. В.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано окремі проблемні аспекти кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Підтримано доцільність та необхідність існування такої норми у Кримінальному кодексі України, у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Водночас, звертається увага на цілий ряд дискусійних положень та недоліків чинної редакції статті 111-1 закону про кримінальну відповідальність. Серед основних можна виділити наступні: відсутність уніфікованого поняття таких категорій, як «колаборант» або «колабораційна діяльність»; невідповідність санкцій ч. ч. 1, 2 ст. 111-1 Кримінального закону назві розділу Особливої частини, у якій вона розміщена; розмитість та неточність формулювань, таких як «матеріальні ресурси», «взаємодія з державою-агресором», що призводить до неоднакового застосування кримінального законодавства; складність розмежування «колабораційної діяльності» з іншими складами кримінальних правопорушень, що містяться у Кримінальному кодексі України (такими як «державна зрада» (ст. 111), «пособництво державі-агресору» (ст. 111-2) та ін.), що в свою чергу призводить до помилок при кваліфікації та відповідно порушення принципу правової визначеності.

Водночас у статті аналізується судова практика та здійснюється спроба вдосконалення чинного кримінального законодавства, шляхом внесення відповідних змін до ст. 111-1 Кримінального кодексу України. Зокрема, пропонується передбачити дефініцію поняття «колаборант» у примітці до статті 111-1 Кримінального кодексу України із обов'язковим зазначенням, що ним може бути виключно громадянин України; передбачення альтернативних видів покарань у ч. ч. 1, 2 ст. 111-1 таких як штраф і відповідно позбавлення волі на певний строк, що дозволить привести санкції цієї частини у відповідність до назви розділу I Особливої частини; проведено розмежування ст. 111-1 Кримінального кодексу України із суміжними складами кримінальних правопорушень та виокремлено ознаки за якими їх варто відмежовувати.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, колаборант, колабораційна діяльність, колабораціонізм, окупація, держава-агресор, державна зрада, пособництво державі-агресору.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення російської армії на територію України кримінальне законодавство України почало зазнавати відповідних змін. Запровадження нових складів кримінальних правопорушень законодавці обґрунтовували тим, що наявне законодавство не враховувало специфіки дій, пов'язаних з агресією з боку представників держави-агресора, і виникла необхідність встановити чіткі межі дозволеної та забороненої діяльності на окупованих територіях Представниками держави-агресора і необхідністю встановити чіткі межі дозволеної та забороненої діяльності на окупованих територіях. Відтак, виникла потреба у криміналізації такого діяння, як «колабораційна діяльність». Необхідність встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, обумовлена тим, що певні громадяни України та юридичні особи сприяли або продовжують сприяти РФ у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи підтримку збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора, а також інші дії, які підпадають під визначення колабораціонізму. Під час криміналізації цього діяння законодавець очевидно керувався тим, що при наявності такої норми у Кримінальному кодексі України, кількість діянь, що підпадають під «колабораційну діяльність» знизиться, а відповідні застосування покарань у такому разі дадуть змогу забезпечити попередження нових посягань. Однак аналіз судової практики, позицій окремих науковців дають підстави для висновку, що положення ст. 111-1 Кримінального кодексу України є недосконалими. Більше того, недостатньо чіткі формулювання окремих частин статті 111-1 КК України, а також відсутність чіткого розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень (111-2, 436-2 КК України)

призводить до проблем кримінально-правової кваліфікації, неспівмірності та неодноманітного застосування кримінального покарання.

З огляду на зазначене доцільно здійснити аналіз проблем кримінально-правової регламентації відповідальності за колабораційну діяльність за чинним Кримінальним кодексом України.

Стан дослідження. Серед українських науковців, які присвятили свої праці питанням кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність можна виокремити: Ю. В. Бауліна, І. В. Берднік, М. Б. Головка, О. М. Гончаренка, В. В. Кузнєцова, О. В. Кузьменка, Р. О. Мовчана, А. А. Музику, Є. О. Письменського, М. А. Рубашенка, М. І. Хавронюка, О. М. Чальцеву, К. Д. Янішевську та ін. Однак, незважаючи на численність, теоретичну й практичну значущість доробок названих та інших авторів, деякі питання все ж залишаються дискусійними, та потребують більш детального дослідження.

Метою статті є аналіз на основі наукових публікацій та судової практики окремих проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність за Кримінальним кодексом України та визначення можливих шляхів їхнього вирішення.

Виклад основних положень. Російська агресія проти України, яка розпочалася в 2014 році, призвела не лише до окупації частини українських територій, але й до виникнення явища колабораціонізму, що набуло особливого розмаху після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року. 3 березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 2108-ІХ, який набув чинності 15 березня 2022 року [1]. Цим законом до Кримінального кодексу України була додана нова стаття 111-1 «Колабораційна діяльність», що охоплює значну кількість дій, пов'язаних зі співпрацею з ворогом. Як зазначається у Пояснювальній записці до цього нормативно-правового акту, колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України, тому повинен нести за собою відповідальність, встановлену законом. Крім того, постконфліктне врегулювання неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити виключно законом [2].

З огляду на це, варто погодитись, що включення відповідної норми до Кримінального кодексу України є необхідним та виправданим кроком. Проте, чинна редакція статті 111-1 закону про кримінальну відповідальність містить кілька істотних недоліків, які потребують більш детального аналізу.

Для початку, на сьогоднішній день у законодавстві немає уніфікованого визначення понять «колаборант» чи «колабораціонізм». Аналіз кримінального законодавства України та наукової літератури, дає можливість виділити окремі ознаки, притаманні саме колабораційній діяльності: 1) добровільний та свідомий характер, де особа свідомо вступає у співпрацю з представниками окупаційної влади для досягнення спільної усвідомленої мети; 2) колаборантами можуть бути саме представники місцевого населення, які опинились в окупації внаслідок захоплення території ворогом; 3) дії колаборанта мають бути спрямовані на заподіяння шкоди Україні [3, с. 121].

З огляду на вищенаведене, можна зробити висновок, що кримінально караною визнається свідомо, умисна співпраця з державою-агресором та окупаційною владою або надання їм допомоги, публічне заперечення збройної агресії РФ та заклики до підтримки ворога й невизнання української влади, незаконна пропаганда та інші дії, спрямовані на завдання шкоди Україні. Аналіз відповідних статей КК України свідчить про те, що продовження виконання найманим працівником трудових обов'язків не становить склад злочину чи кримінального проступку. Тому за відсутності ознак перелічених вище кримінальних правопорушень не буде вважатися колабораціонізмом, зокрема продовження виконання громадянином своїх обов'язків, покладених на нього державою Україна, або виконання рядовими найманими працівниками своїх звичайних трудових обов'язків на підприємстві, що знаходиться в окупації [4, с. 112].

Відсутність закріплених на законодавчому рівні дефініцій понять «колабораціонізм», «колаборант» створює додаткові труднощі під час кваліфікації суспільно небезпечних діянь за ознаками цієї норми та під час відмежування їх від суміжних кримінальних правопорушень.

З огляду на це, пропонується передбачити визначення поняття «колаборант» у примітці до статті 111-1 Кримінального кодексу України, зазначивши що ним може бути лише громадянин України. Адже, відповідно до ст. 65 Конституції України «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [5]. І відповідно, питання: «Чому суб'єктом кримінального правопорушення у диспозиціях ч. 1-3, 5,7 статті 111-1 виступають виключно громадяни України, в той час як у ч. 4,6 даної норми така вказівка відсутня?» – більше не ставитиметься.

Водночас, найбільше питань виникає власне при розмежуванні статті 111-1 Кримінального кодексу України зі статтями 111 «Державна зрада», 111-2 «Пособництво державі-агресору», 436 «Пропаганда війни», 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [6]. Окремі моменти пропонується розглянути більш детально.

Відтак, до набуття чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» різні види колабораційної діяльності охоплювалися статтею 111 Кримінального кодексу України «Державна зрада». Зокрема, це стосувалося таких дій, як перехід на бік ворога під час збройного конфлікту або надання допомоги іноземній державі, організації чи їхнім представникам у здійсненні підривної діяльності проти України тощо.

Як зазначають науковці, після внесення зазначених змін до КК України деякі види «переходу на бік ворога» або «надання іноземній державі, організації чи їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України» (стаття 111 КК України) тепер кваліфікуються за статтею 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» або іншими статтями (ст. 110-2, ст. 111-2, ст. 436-2 КК України тощо) [7].

Однак, як було зазначено вище, при порівнянні зазначених складів кримінальних правопорушень, виникають певні проблеми, саме тому пропонується звернути увагу на такі їх основні відмінності: 1) державна зрада може бути вчинена на користь будь-якої держави, тоді як колабораційна діяльність — лише на користь держави-агресора. Щодо держави-агресора варто зазначити, що у квітні 2022 року був прийнятий Закон України «Про заборону пропаганди російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку Російської Федерації як держави-терориста» [8]. До прийняття цього закону, відповідні норми регламентувалися підзаконними нормативними актами, такими як Постанова Верховної Ради України про визнання Російської Федерації державою-агресором. Наразі колабораційна діяльність стосується виключно підтримки Російської Федерації та зайняття посад на тимчасово окупованих територіях. Водночас в Україні активно обговорюється питання визнання Республіки Білорусь країною-агресором, що підтверджує петиція на сайті Президента України [9]; 2) державна зрада вчиняється виключно громадянином України, тоді як колабораційна діяльність не завжди вимагає наявності громадянства України. Наприклад, частина 1 статті 111-1 КК України вимагає наявності громадянства України як обов'язкової ознаки суб'єкта злочину, але частини 4 і 6 цієї статті не містять такої вимоги, що викликає наукові дискусії. Однак, зважаючи на відому спорідненість колабораційної діяльності з державною зрадою, слід визнавати суб'єктом відповідних кримінальних правопорушень саме громадянина України. Тому, пропонується визначити обов'язковим такого суб'єкта як громадянин України в усіх складах кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1–7 ст. 111-1 КК України [10, с. 20]; 3) колабораційна діяльність у формі організації та проведення заходів політичного характеру або інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором кваліфікується за частиною 6 статті 111-1 КК України лише за відсутності ознак державної зради. Як влучно зауважила Н. О. Антонюк, така вказівка практично не допомогла в розмежуванні означеного складу злочину із державною зрадою. Щоправда, вона дала підстави зробити беззастережний висновок про те, що ідеальної сукупності державної зради із колабораціонізмом у формі, що визначена ч. 6 ст. 111-1 КК України, не існує [11, с. 63].

Незважаючи на те, що об'єктивна сторона колабораційної діяльності має низку подібних з об'єктивною стороною державної зради рис, вчені все одно переконанні у важливості,

нагальності та соціальній значущості криміналізації колабораційної діяльності шляхом виділення її в окремий склад кримінального правопорушення [12].

Розмежування колабораційної діяльності від державної зради охоплює лише частину правових явищ, які потребують відокремлення. Сюди також входить розмежування від складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 436 «Пропаганда війни» та 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» КК України та інших. Щодо пропаганди війни та її відмежування від колабораційної діяльності, слід звернути увагу на ч. 3 ст. 111-1 КК України, де зазначено таку ознаку кримінального правопорушення, як «здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння збройній агресії проти України...». У цьому контексті важливо врахувати такі моменти: 1) місце здійснення пропаганди у закладах освіти є обов'язковим елементом колабораційної діяльності, незалежно від типу та форми власності закладу, тоді як пропаганда війни може здійснюватися в будь-якому місці; 2) суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, може бути лише громадянин України, тоді як суб'єктом злочину за ст. 436 КК може бути як громадянин України, так і іноземець, біпатрид, апатрид або біженець [9, с. 255].

Щодо розмежування колабораційної діяльності від складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» КК України, слід зазначити наступні критерії: 1) за ст. 111-1 КК України обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є здійснення публічних дій, таких як «публічне заперечення» або «публічні заклики». В примітці до статті зазначено, що публічними вважаються дії, спрямовані на невизначене коло осіб, наприклад, через Інтернет або засоби масової інформації. Для ст. 436-2 КК України публічність дій не є обов'язковою ознакою; 2) об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 436-2 КК України, виступає безпека людства, яка також охоплює й національну безпеку як об'єкт складу злочину, передбачений ст. 111-1 КК України; 3) суб'єктом злочину за ст. 111-1 КК України в ч. 1, 2, 3, 5, 7 має бути громадянин України, тоді як в ч. 4 і 6 громадянство не є обов'язковою ознакою суб'єкта, що викликає дискусії. За ст. 436-2 КК України суб'єкт є загальним (будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16 років).

Окремо варто зазначити, що науковці виділяють персоналізацію держави-агресора (у формі «заперечення збройної агресії проти України») як ознаку для розмежування цих правопорушень. Для ст. 436-2 КК України такою державою є лише Російська Федерація, тоді як для ст. 111-1 КК України це може бути будь-яка країна, зокрема Білорусь [7, с. 106]. Однак, на даний момент, колабораційна діяльність стосується виключно підтримки Російської Федерації як держави-агресора, оскільки інші країни офіційно не визнані державами-агресорами, незважаючи на суспільний тиск.

Погоджуючись із Н. О. Антонюк, слід зазначити, що у випадку інкримінування особі діянь лише у формі заперечення зазначених дій, їх необхідно кваліфікувати за однією із відповідних статей, щоб уникнути подвійного інкримінування. Зокрема, такі дії слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 436-2 КК України, оскільки цей склад кримінального правопорушення є ширшим, особливо з огляду на співвідношення об'єктів посягання (безпека людства – національна безпека України) [11, с. 59].

Окремо варто звернути увагу також на розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» та 111-2 «Пособництво державі-агресору» Кримінального кодексу України. Варто наголосити, що ці статті були додані до Кримінального кодексу України з місячним розривом на початку повномасштабного вторгнення, без належної координації та чіткого розмежування між собою і з іншими статтями, які можуть регулювати співпрацю з державою-агресором. Крім того, ці статті відрізняються за своєю структурою, що ускладнює їх розмежування. Стаття 111-2 Кримінального кодексу України, є загальною та охоплює всі дії, спрямовані на допомогу державі-агресору через підтримку або реалізацію її рішень та/або дій, що може охоплювати будь-яку діяльність на окупованій території. Подіб-

ним чином, стаття 111-1 Кримінального кодексу України, містить перелік видів діяльності, які вважаються колабораціонізмом, зокрема публічна підтримка дій держави-агресора, зайняття посад в окупаційних адміністраціях, впровадження освітніх стандартів держави-агресора тощо. Усі ці дії можуть також підпадати під визначення дій, спрямованих на допомогу державі-агресору. Додатково, стаття 111-2 Кримінального кодексу України, включає добровільний збір, підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів або інших активів представникам держави-агресора, що безпосередньо перетинається з частиною четвертою статті 111-1 Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальну відповідальність за передачу матеріальних ресурсів і/або ведення господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором.

Ця складність розмежування відображається на практиці кваліфікації дій за відповідними статтями. Наприклад, дії особи, яка, перебуваючи на посаді начальника відділу освіти Токмацької міської ради, підтримує впровадження освітніх стандартів РФ на тимчасово окупованій території міста Токмак, були кваліфіковані за статтею 111-2 Кримінального кодексу України, хоча частина третя статті 111-1 Кримінального кодексу України, передбачає окремий склад злочину – дії громадян України, спрямовані на впровадження освітніх стандартів держави-агресора [13].

В іншому випадку дії особи, яка організувала збір коштів для передачі їх збройним формуванням держави-агресора, були кваліфіковані за статтею 111-2 Кримінального кодексу України, хоча вони також підпадають під частину четверту статті 111-1 Кримінального кодексу України [14].

Для уникнення в подальшому аналогічних ситуацій, варто звернути увагу на наступне, колабораційною діяльністю відповідно до ч. 4 ст. 1111 КК України є: 1) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора; 2) провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. Вочевидь, йдеться про добровільні дії колаборанта, хоча безпосередньої такої вказівки у КК України немає. Проте за відсутності добровільності на застосування претендуватимуть положення кримінального закону про фізичний або психічний примус.

При передачі матеріальних ресурсів йдеться про добровільну передачу власних ресурсів або ресурсів, які перебувають у володінні колаборанта і щодо яких він правомочний здійснювати певні юридично значущі дії. У статті не йдеться про передачу у власність. Таким чином, можна констатувати, що й передача відповідних ресурсів у користування за наявності інших ознак складу цього кримінально-караного діяння може тягнути кримінальну відповідальність за ч. 4 ст. 111-1 КК України [11, с. 62].

У ст. 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору» передбачено кримінальну відповідальність за добровільний збір, підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Йдеться про організаційні дії, які полягають саме у збиранні та акумулюванні таких ресурсів або інших активів. Також законодавець криміналізує й подальші дії після збору, а саме підготовку та/або передачу таких ресурсів чи активів стороні-агресору. Відповідно дії осіб, які, для прикладу, добровільно збирають комп'ютерну техніку, засоби зв'язку, транспортні засоби для представників держави-агресора, її збройних формувань, окупаційної адміністрації, відповідатимуть за пособництво державі-агресору, тобто за ст. 111-2 КК України. Ті ж, хто передав такі предмети, нестимуть відповідальність за ч. 4 ст. 111-1 кодексу [11, с. 62].

Ще одним проблемним моментом у статті 111-1 КК України, є недостатня чіткість формулювань у межах цієї статті. Зокрема, такі поняття як «матеріальні ресурси», «господарська діяльність», «взаємодія з державою-агресором» що містяться у частині четвертій статті 111-1 КК України. Ці поняття є розмитими і трактуються надзвичайно широко та неоднозначно. Піддану категорію, згідно з практикою, можуть підпадати як продукти харчування, так і ведення будь-якої трудової діяльності на окупованій території. А й справді, ті формулювання які законодавцем не пояснюються можуть тлумачитись широко, що дає працівникам правоохоронних органів значну свободу дій у застосуванні цих положень.

Для прикладу, за ч. 4 ст. 111-1 КК України були кваліфіковані дії особи, яка погодилася надавати послугу з охорони цивільних об'єктів на території м. Балаклія, тобто працювати охоронцем приміщення аптеки та основної будівлі балаклійського ринку з прилеглою територією, і, на думку слідства, забезпечила «схоронність ліків та майна приміщення аптеки, в якій серед іншого, перебували ліки російського походження, призначені для розповсюдження серед населення на окупованих територіях м. Балаклія від імені окупаційної адміністрації». Ці дії особою були здійснені в обмін на продукти харчування та предмети першої необхідності. За таку господарську діяльність у взаємодії з державою-агресором особі призначили покарання у вигляді позбавлення волі на строк чотири роки, з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування та займатися діяльністю, пов'язаною з наданням публічних послуг на строк десять років та з конфіскацією всього майна, яке є його особистою власністю [15].

Отже, нечітке формулювання ст. 111-1 КК України ускладнює її розмежування при кваліфікації певних дій, а також визначення того, які саме дії підлягають кримінальній відповідальності за цією статтею. Це також призводить до непослідовного застосування законодавства та призначення покарань, які можуть бути невідповідними вчиненим правопорушенням.

Ще одним очевидним недоліком ст. 111-1 КК України є невідповідність між санкціями ч. ч. 1–2 цієї норми з одного боку та назвою розділу I Особливої частини закону про кримінальну відповідальність – з іншого. Цю проблему неодноразово обговорювали в наукових колах. Вона полягає в тому, що діяння, передбачені частинами 1-2 статті 111-1 КК України, класифікуються як кримінальні проступки, тоді як сама назва розділу I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки» передбачає, що в цьому розділі мають міститися лише суспільно небезпечні діяння, які є злочинами [16, с. 217]. Так як санкції ч. ч. 1, 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України містять лише такий вид покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю (в ч. 2 передбачено ще можливість конфіскацію майна), вважається логічним кроком внести відповідні зміни, шляхом впровадження необхідних видів і розмірів покарань: штраф від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від 2 до 5 років відповідно, в залежності від суспільної небезпечності проявів колабораційної діяльності.

Варто звернути увагу на те, що у ч. 1 ст. 111 КК України, передбачено лише покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. У пояснювальній записці до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) йдеться про те, що він покликаний обмежити доступ до зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, строком на 15 років та передбачити інші відповідні покарання для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями [2]. Тобто, як правильно зауважує Н. О. Антонюк, фактично йдеться про необхідність проведення люстрації за вчинення відповідних дій [11, с. 59]. Варто погодитись, що такий законодавчий крок є правильним. Адже навряд чи можна вважати прийнятними випадки, коли особа, яка є активним колаборантом, стає представником у органах місцевого самоврядування або ж навіть балотується до складу Верховної Ради України. Цей вид покарання має застосовуватися як до осіб, які вже обіймають певні посади або здійснюють відповідну діяльність, так і до осіб, які такі посади можуть обійняти у майбутньому, або ж у майбутньому можуть здійснювати відповідну діяльність. Для прикладу, може йтися про неможливість колаборантів бути у майбутньому представниками влади або ж працювати у юридичних особах публічного права. Доцільно відзначити, що щодо цього вже є сформована судова практика.

Так, у справі № 585/674/22, провадження 1-кп/585/226/22 Роменського міськрайонного суду Сумської області встановлено, що О. вчинив кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України за наступних обставин. О., діючи з прямим умислом та усвідомлюючи протиправний характер своїх діянь, передбачаючи його суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, всупереч врегульованим чинним законодавством України суспільним

відносинам у сфері національної безпеки України публічно висловлював невизначеному колу осіб заклики із запереченням здійснення збройної агресії проти України, окрім цього закликав до підтримки рішення та дій держави агресора, при цьому супроводжував все висловами за підтримку рішень та дій держави-агресора. Дії О. були кваліфіковані за ч. 1 ст. 111-1 КК, а йому призначене покарання у виді позбавлення права обіймати посади в державних органах влади та органах місцевого самоврядування строком на десять років [17]. На момент вчинення вказаного правопорушення О. був безробітним.

З огляду на вищенаведене, можна зробити висновок, що законодавцю слід передбачити альтернативні санкції у ч. 1, 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України. Це дозволить суду під час призначення покарання повною мірою реалізувати принцип індивідуалізації покарання, враховуючи всі обставини вчиненого кримінального правопорушення, а також усуне невідповідність що існує між назвою розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України та санкціями передбаченими ч. ч. 1, 2 ст. 111-1 Кримінального закону.

Висновки. Аналіз норми про колабораційну діяльність свідчить про те, що положення ст. 111-1 Кримінального кодексу України не достатньо виконують ті завдання, які повинна виконувати будь-яка кримінально-правова норма. У статті здійснено спробу розглянути лише найочевидніші проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність що, своєю чергою, зумовлює потребу в проведенні ґрунтовних досліджень у цьому напрямку.

Однак і поверхневий огляд проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність дає право на висновок, що на сьогоднішній день кримінальне законодавство України щодо колаборантів є недосконалим, зокрема не визначає чітких меж колабораційної діяльності, окремі формулювання є розмитими, та не точними що створює проблеми при кваліфікації діянь та притягненні винних до відповідальності. Ці моменти потребують якнайшвидшого вирішення, вочевидь і шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства.

Питання притягнення до кримінальної відповідальності за співпрацю з окупаційними органами влади залишається вкрай важливим як для жителів територій, підконтрольних уряду України, так і для тих, хто наразі перебуває в окупації. Успішність реінтеграції звільнених територій України залежатиме від того, наскільки зваженими будуть як законодавчі акти України щодо відповідальності за колабораціонізм, так і практика їх застосування.

Використана література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12> (дата звернення 29.08.2024р.)
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220 (дата звернення 29.08.2024р.)
3. Письменський. Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти). наук. нарис. Севе́родонецьк: СПД Румянцева Г.В., 2020. 121 с.
4. Баладига С. П. Колабораційна діяльність як одна із форм державної зради: сутність та проблематика нового злочину. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції . № 5. 2023. 112 с.
5. Конституція України. *Відомості ВРУ*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення 29.08.2024р.)
7. Радутний О. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 99-115.
8. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України № 7214 від 26.03.2022. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39284> (дата звернення 29.08.2024).
9. Голкіна М. І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична. Випуск 36/2023. 254 с.

10. Кузнецов В., Сийплові М. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2022. Вип. 70 (1). С. 374-381.
11. Антонюк Н. О. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. Слово національної школи суддів України. № 4 (37) 2021. С. 56-65.
12. Сорокін А. Соціальна обумовленість криміналізації колабораційної діяльності в Україні. Теорія і практика правознавства. 2022. № 2 (2), С. 64–78. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.2.267651>
13. Вирок Хортицького районного суду міста Запоріжжя. Справа № 337/414/23 від 30.05.2023, провадження 1-кп/337/110/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111172842>
14. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області у справі № 496/350/23 від 25.05.2023, провадження 1-кп/509/637/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111089967>
15. Вирок Київського районного суду м. Харкова. Справа № 953/2847/23 від 30.08.2023, провадження 1-кп/953/833/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113110133>
16. Каторкін Р. А. Окремі питання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно-небезпечного діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023 № 1. 217 с.
17. Вирок Роменського міськрайонного суду Сумської області. Справа № 585/674/22 від 23 червня 2022, провадження 1-кп/585/226/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104937197>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborative activity] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022r. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12> (accessed: 29.08.2024r.) [in Ukrainian].
2. Poiasniuvalna zapyska do Proiektu Zakonu «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist)» № 5144 vid 24.02.2021 r. [Explanatory note to the Draft Law "On Amendments to Certain Legislative Acts (Regarding the Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities)" No. 5144 dated February 24, 2021] Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25699> [in Ukrainian].
3. Pysmenskyi. Ye.O., Rumiantseva H.V. (2020). Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty) [Collaborationism as a socio-political phenomenon in Ukraine (criminal and legal aspects)]. *Nauk. narys. Sievierodonetsk: SPD*. 121 s. [in Ukrainian].
4. Baladyha S. P. (2023). Kolaboratsiina diialnist yak odna iz form derzhavnoi zrazy: sutnist ta problematyka novoho zlochynu [Collaborative activity as one of the forms of treason: essence and problems of the new crime]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 5. 112 s. [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 30, art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3500> [in Ukrainian].
7. Radutnyi O.E. (2022) Publichni zaklyky ta zaperechennia yak formy informatsiinoï kolaboratsiinoï diialnosti za kryminalnym kodeksom Ukrainy [Public appeals and objections as forms of informational collaborative activity under the Criminal Code of Ukraine]. *Informatsiia i pravo*. № 2(41). S. 99–115 [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Pro zaboronu propahandy rosiiskoho natsyistskoho totalitarnoho rezhymu, zbroinoï ahresii Rosiiskoi Federatsii yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symvoliky voiennoho vtorhnennia rosiiskoho natsyistskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu [On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, the armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 26.03.2022 № 7214. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39284> (accessed: 29.08.2024) [in Ukrainian].
9. Holkina M. I. (2023). Stattia 111-1 KK Ukrainy (kolaboratsiina diialnist) ta sumizhni yii yavyshe: problemy zakonodavchoho rehuliuвання [Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (collaborative activity) and related phenomena: problems of legislative regulation]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii yurydychna*. Vypusk 36/2023. 254 s. [in Ukrainian].

10. Kuznetsov V., Syiploki M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia [Criminal liability for collaborative activity as a new challenge today]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo»*. Vyp. 70 (1). S. 374-381 [in Ukrainian].
11. Antoniuk N. O. (2021). Derzhavna zrada i kolaboratsiina diialnist: pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii [Treason and collaborative activity: issues of criminal-legal qualification]. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. № 4 (37). S. 56-65 [in Ukrainian].
12. Sorokin A. (2022). Sotsialna obumovlenist kryminalizatsii kolaboratsiinoi diialnosti v Ukraini [Social conditioning of criminalization of collaborative activity in Ukraine]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. № 2 (2), S 64–78. URL: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.2.267651> [in Ukrainian].
13. Vyrok Khortytskoho raionnoho sudu mista Zaporizhzhia vid 30 travnia 2023 roku. Sprava No 337/414/23, provadzhennia No 1-kp/337/110/2023 . Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111172842> [in Ukrainian].
14. Vyrok Ovidiopskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 25 travnia 2023 roku. Sprava No 496/350/23, provadzhennia No 1-kp/509/637/23. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111089967> [in Ukrainian].
15. Vyrok Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 30 travnia 2023 roku. Sprava No 953/2847/23, provadzhennia No 1-kp/953/833/23 Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113110133> [in Ukrainian].
16. Katorkin R. A. (2023). Okremi pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za vchynennia suspilno-nebezpechnoho diiania, peredbachenoho st. 111-1 KK Ukrainy [Separate issues of criminal liability for the commission of a socially dangerous act, provided for in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. 217 s. [in Ukrainian].
17. Vyrok Romenskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 23 chervnia 2022 roku. Sprava No 585/674/22, provadzhennia 1-kp/585/226/22 Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104937197> [in Ukrainian].

Spodaryk Yu. V. Separate problems of criminal liability for collaborative activities according to the current Criminal Code of Ukraine

The article analyzes certain problematic aspects of criminal liability for collaborative activity. The expediency and necessity of the existence of such a norm in the Criminal Code of Ukraine, in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, is supported. At the same time, attention is drawn to a number of debatable provisions and shortcomings of the current version of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. Among the main ones, the following can be distinguished: lack of a unified concept of such categories as "collaborator" or "collaborative activity"; inconsistency of sanctions, part 1, 2 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine to the title of the section of the Special Part in which it is placed; blurring and imprecise wording, such as "material resources", "interaction with the aggressor state", which leads to unequal application of criminal legislation; the difficulty of distinguishing "collaborative activity" from other types of criminal offenses contained in the Criminal Code of Ukraine (such as "treason" (Article 111), "assistance to the aggressor state" (Article 111-2), etc.), which in turn leads to errors in qualification and, accordingly, violation of the principle of legal certainty.

At the same time, the article analyzes judicial practice and makes an attempt to improve the current criminal legislation by making appropriate changes to Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, it is proposed to provide a definition of the term "collaborator" in the footnote to Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine with the mandatory indication that it can only be a citizen of Ukraine; provision of alternative types of punishments in part 1, 2 of Art. 111-1 such as a fine and, accordingly, deprivation of liberty for a certain period, which will allow to bring the sanctions of this part into compliance with the title of section I of the Special Part; the demarcation of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine with related categories of criminal offenses and the signs by which they should be distinguished are highlighted.

Key words: *criminal liability, collaborator, collaborative activity, collaborationism, occupation, aggressor state, treason, aiding the aggressor state.*

УДК 342.95:351.746:343.13

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.08>

Супрунчук О. О.

ПІДСЛІДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У КОНТЕКСТІ ПРАВОТВОРЧИХ ЗМІН 2014–2022 РР. (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

У статті розглядаються ключові аспекти реформування системи досудового слідства в Україні, що стали відповіддю на довготривалу дискусію та потреби суспільства у боротьбі з корупцією на високих щаблях української системи державної влади. Створення Державного бюро розслідувань (ДБР) у 2015 році на основі Закону України № 794-VIII та Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) у 2014 році викликало питання про розмежування їхніх повноважень та підслідності. Аналіз поняття підслідності, яке не має чіткого визначення у Кримінально-процесуальному кодексі України, показує, що це активно досліджувана тема у кримінально-процесуальній науці. Підслідність визначається як сукупність встановлених законом правил, що визначають орган, уповноважений на розслідування конкретної справи. Важливими ознаками підслідності є визначення кола справ, що належать до компетенції конкретного органу, врахування ознак злочинів (тяжкість, місце вчинення, особа злочинця чи потерпілого), повноваження посадових осіб на прийняття процесуальних рішень та обов'язковість виконання цих норм для всіх учасників кримінального процесу. Історико-правовий аналіз дослідження підслідності НАБУ та ДБР показує, що НАБУ було створене для протидії корупційним злочинам, вчиненим високопосадовцями, що загрожують національній безпеці. ДБР, натомість, мало займатися розслідуванням злочинів, вчинених службовими особами високого рівня, суддями, працівниками правоохоронних органів, а також військових злочинів. Проте, створення двох органів з подібними функціями призвело до дублювання повноважень та неефективного використання ресурсів. Автори пропонують об'єднання НАБУ та ДБР в єдиний орган, що розслідуватиме особливо тяжкі злочини, злочини організованих злочинних угруповань та інші резонансні справи. Законодавчі новели, прийняті під час воєнного стану, зокрема зміни до КПК України, розширили повноваження прокурорів у визначенні підслідності, що має забезпечити ефективність розслідувань. Однак, нечіткі критерії та відсутність детальної регламентації створюють ризики довільного тлумачення норм та порушення прав учасників кримінального провадження. У статті прослідковується необхідність подальшого вдосконалення правових механізмів розмежування повноважень між НАБУ та ДБР для уникнення дублювання функцій і підвищення ефективності боротьби з корупцією на високому рівні.

Ключові слова: Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, підслідність, корупція, досудове слідство, закон, держава, народ.

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої держави базується на сталій правовій системі, яка регулює всі сфери держави. Правоохоронна функція держави є однією з основних, адже забезпечення безпеки та справедливості є основою демократичної, соціальної та правової держави, якою відповідно до статті 1 Конституції України визнає себе Україна. Внутрішні виклики та обставини політичної ситуації в країні, а також запит Українського народу на справедливість зумовив реформування правоохоронної системи держави. З 2014 року відбулися ґрунтовні реформи в сфері безпеки внаслідок яких були створені нові правоохоронні органи. Якщо створення Державного бюро розслідувань було обумовлено статтею 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, то створення Національного антикорупційного бюро України обумовлено тривалими дискусіями та потребами українського суспільства, щодо необхідності боротьби з корупційними злочинами вчинених високопосадовцями, Кримінально-процесуальний кодекс України закріпив створення Державного бюро розслідувань як відповідь на ці виклики, ще у 2015 році у Законі України № 794-VIII «Про Державне бюро розслідувань» [1]. Однак майже відразу постало питання підслідності справ та розмежування повноважень між Державним бюро розслідувань (ДБР) та Національним антикорупційним бюро України (НАБУ), створеним дещо раніше на підставі Закону України від 14 жовтня 2014 року [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання підслідності Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань було предметом досліджень таких вчених, як: Прокопів Б., Чернявського С.С., Полянського Є. І., Луцика В. В. та багато інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою наукової статті є історико-правовий аналіз розвитку законодавства щодо питання підслідності Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань в контексті правотворчих змін протягом 2014–2022 рр.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження, початково звернемося до аналізу поняття підслідності. Кримінально-процесуальний кодекс України не надає визначення підслідності, проте аналізуючи наукові дослідження очевидним є, що це поняття активно вивчається у кримінально-процесуальній науці. Сформовано чимало визначень цього поняття. Омарова А. А. визначає підслідність як «сукупність встановлених законом правил, згідно з якими визначається орган, який уповноважений та зобов'язаний розслідувати цю справу» [3, с. 70].

Лобойко Л. М. вважає, що підслідність – це сукупність ознак злочину (суспільно небезпечного діяння), згідно з яким його розслідування повністю відноситься до компетенції певного органу попереднього розслідування, конкретної структурної одиниці відомства [4, с. 28].

Аналіз юридичної сутності підслідності дозволяє виділити такі її ознаки:

1) норми про підслідність окреслюють коло справ, які належать до компетенції конкретного органу попереднього розслідування;

2) визначаючи уповноважений орган, якому буде доручено розслідування, необхідно враховувати ознаки злочинів, а саме тяжкість вчиненого злочину, місце вчинення злочину, особа, щодо якої вчинено злочин, або особа, яка вчинила злочин;

3) повноваження посадової особи поширюються на прийняття знакових процесуальних рішень, які впливають на вирішення кримінальної справи;

4) вимоги підслідності обов'язкові для усіх учасників кримінального процесу, й не можуть впливати на вибір потерпілими або іншими особами місця здійснення попереднього розслідування;

5) основою застосування норм про підслідність є характеристика кримінальної справи, що впливає компетенцію слідчих і дізнавачів;

6) підслідність є сполучною ланкою у застосуванні норм матеріального та процесуального права, оскільки пов'язує категорію злочину та спосіб його розслідування.

Таким чином, правова природа підслідності відображає загальний зміст її існування в кримінальному процесі. Вона розкриває механізм застосування кримінально-процесуальних норм про компетенції органів попереднього розслідування. Це означає, що вона визначає порядок діяльності уповноважених органів та посадових осіб розглядати та вирішувати юридичні (кримінальні) справи шляхом видання індивідуальних нормативних актів. Така конструкція повністю відповідає сутності категорії правозастосування, прийнятої в теорії держави та права.

Варто зазначити, що підслідність є інститутом публічним, й це дозволяє їй забезпечувати реалізацію прав громадян. Уповноваживши органи попереднього розслідування діяти в межах їхньої компетенції, забороняючи їм виходити за межі встановленої компетенції, держава затверджує правову визначеність у розслідуванні кримінальних справ [5; 6]. За допомогою встановленого порядку визначення підслідності встановлюється заборона передавати справу для розслідування довільно. Дотримання норм про підслідність є одним із важливих пріоритетів держави у здійсненні процедури розслідування кримінальних справ, оскільки вбачається законність у розподілі справ залежно від їх складності.

Повертаючись до питання історико-правових трансформацій підслідності Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань слід зазначити, що початково, відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», завданням Національного бюро була протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції [2].

Водночас, згідно із ст. 5 Закону України «Про державне бюро розслідувань», Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування:

– злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України;

– злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;

– злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України [3].

З моменту створення Державне бюро розслідувань мало за своєю правовою основою стати аналогом Федерального бюро розслідувань Сполучених Штатів Америки, а також єдиним головним слідчим органом в Україні, замінивши слідчі підрозділи прокуратури. Однак, Революція Гідності, а також взяті на себе міжнародні зобов'язання Україною, внесла свої корективи, і пріоритетним стало створення Національного антикорупційного бюро для боротьби з корупцією серед високопосадовців. В результаті, повноваження ДБР були звужені, що призвело до дублювання функцій з НАБУ.

Приділити належну увагу треба й новелам законодавства, які були прийняті під час воєнного стану. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 року [7], внесено доповнення до ч. 5 ст. 36 КПК, які значно розширили повноваження прокурора щодо визначення підслідності під час дії воєнного стану [8, с. 109]. Зокрема, прокурор набув права доручати здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають ефективне проведення розслідування початковим органом, зокрема в умовах воєнного стану.

Ця зміна у законодавстві повинна забезпечити своєчасне та ефективне розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, однак її застосування на практиці викликає певні питання. Зокрема, виникають труднощі при визначенні чітких критеріїв «неефективного досудового розслідування» та «об'єктивних обставин», що унеможливають його проведення. Крім того, практика застосування цієї норми демонструє, що прокурори досить часто передають справи іншим органам, навіть за відсутності прямої підстави для цього, що може свідчити про потребу подальшого уточнення законодавчих норм [8, с. 110].

Особливої уваги заслуговує й проблема відсутності спеціалізованих підрозділів для розслідування певних категорій кримінальних правопорушень. У таких випадках прокурори змушені передавати справи іншим органам, що не завжди відповідає вимогам кримінально-процесуального закону. Таким чином, хоча нова норма і покликана оптимізувати процес досудового розслідування, її нечіткі формулювання та відсутність детальної регламентації створюють підґрунтя для довільного тлумачення і можуть призвести до порушення прав учасників кримінального провадження.

Отже, розмежування підслідності між Національним антикорупційним бюро України та Державним бюро розслідувань залишається актуальною проблемою, що потребує подальшого вдосконалення. Відсутність чітких меж повноважень між цими органами призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Реформи, запроваджені в умовах воєнного стану, хоч і спрямовані на підвищення оперативності досудового розслідування, мають певні законодавчі прогалини, що вимагають усунення. Об'єднання Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань в єдиний орган могло б стати кроком до оптимізації антикорупційних та слідчих процесів, зменшення витрат та підвищення ефективності боротьби зі злочинністю серед високопосадовців.

Використана література:

1. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 лист. 2015 р. № 794-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення 01.08.2024).
2. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/paran197#n197> (дата звернення 29.07.2024)
3. Омарова А.А. Інститут підслідності в кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 214 с.
4. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція: монографія. Дніпропетровськ, 2006. 190 с.
5. Смоляк І. Співвідношення поняття «незмінність прокурора» та зміна підслідності. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 182-189. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2337>(дата звернення: 02.08.2024).
6. Погорецький М. А., Гринюк В. О. Визначення прокурором підслідності кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 60-68.
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20> (дата звернення: 26.07.2024).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 26.07.2024).
9. Музиченко О.В., Карандась М.В. Визначення підслідності в кримінальному провадженні: актуальний стан. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. С. 105-111. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.17>

References:

1. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan : Zakon Ukrainy vid 12 lyst. 2015 r. № 794-VIII [About the State Bureau of Investigation: Law of Ukraine dated November 12 2015 No. 794-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-19> [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. № 1698-VII [About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine dated October 14 2014 No. 1698-VII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/paran197#n197> [in Ukrainian].
3. Omarova A.A. (2017). Instytut pidslidnosti v kryminalnomu provadzhenni [Institute of criminal investigation]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. 214 [in Ukrainian].
4. Loboiko L.M. (2006). Kryminalno-protsesualna kompetentsiia [*Criminal procedural competence*]. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. Sprav, 190 [in Ukrainian].
5. Smoliak I. (2022). Spivvidnoshennia poniattia «nezminnist prokurora» ta zmina pidslidnosti [Correlation of the concept of "constancy of the prosecutor" and change of responsibility]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 2, 182-189. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2337> [in Ukrainian].
6. Pohoretskyi M. A., Hryniuk V. O. (2016). Vyznachennia prokurorom pidslidnosti kryminalnoho provadzhennia [Determination by the prosecutor of the subjectivity of criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Herald of criminal justice*, 3, 60-68.
7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 № 2201-IX [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of the procedure for carrying out criminal proceedings under martial law: Law of Ukraine dated 04.14.2022 No. 2201-IX]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20> [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13 2012 No. 4651-VI]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
9. Muzychenko O.V., Karandas M.V. (2023). Vyznachennia pidslidnosti v kryminalnomu provadzhenni: aktualnyi stan [Determination of liability in criminal proceedings: current state]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 105-111. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.17> [in Ukrainian].

Suprunchuk O. O. The jurisdiction of the National anti-corruption bureau of Ukraine and The State bureau of investigations in the context of legislative changes from 2014–2022 (historical and legal analysis)

The article examines the key aspects of reforming the pre-trial investigation system in Ukraine, which have emerged in response to long-standing discussions and societal needs in combating high-level corruption. The establishment of the State Bureau of Investigations (SBI) in 2015 based on the Law of Ukraine No. 794-VIII and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU) in 2014 raised questions about the delineation of their powers and jurisdictions. An analysis of the concept of jurisdiction, which lacks a clear definition in the Criminal Procedure Code of Ukraine, shows that this is an actively studied topic in criminal procedural science. Jurisdiction is defined as a set of legally established rules that determine the authority responsible for investigating a particular case. Important characteristics of jurisdiction include defining the range of cases under the competence of a specific authority, considering the characteristics of crimes (severity, place of commission, identity of the perpetrator or victim), the authority of officials to make procedural decisions, and the obligatory nature of these norms for all participants in the criminal process. A historical and legal analysis of the jurisdictions of NABU and SBI indicates that NABU was initially created to counter corruption crimes committed by high-ranking officials that threaten national security. The SBI, on the other hand, was intended to investigate crimes committed by high-level officials, judges, law enforcement officers, and military crimes. However, the creation of two bodies with similar functions led to a duplication of powers and inefficient use of resources. The authors propose merging NABU and SBI into a single body that would investigate particularly serious crimes, crimes of organized criminal groups, and other high-profile cases. Legislative innovations adopted during martial law, particularly changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine, have expanded the powers of prosecutors in determining jurisdiction, which is expected to ensure the efficiency of investigations. However, unclear criteria and the lack of detailed regulation create risks of arbitrary interpretation of norms and violations of the rights of participants in criminal proceedings. The article emphasizes the need for further improvement of legal mechanisms to delineate powers between NABU and SBI to avoid duplication of functions and enhance the effectiveness of combating high-level corruption.

Key words: *National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, State Bureau of Investigations, jurisdiction, corruption, pre-trial investigation, law, state, people.*

НАШІ АВТОРИ

ВЕРБІЦЬКИЙ АНДРІЙ
СЕРГІЙОВИЧ

студент II курсу, Навчально-науковий інститут права
Державного податкового університету
andriy.verb.2020@gmail.com

ГІДА ОЛЬГА СЕРГІЇВНА

аспірант кафедри адміністративного права і процесу,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
d_alpaa@dduvs.edu.ua

ГОРІНОВ ПАВЛО
ВАЛЕРІЙОВИЧ

кандидат юридичних наук, доцент, заслужений працівник
соціальної сфери України, директор, Навчально-науковий
інститут права та політології, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова
p.v.gorinov@udu.edu.ua

ГУДИМА МИРОСЛАВА
МИРОСЛАВІВНА

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри фундаментальних юридичних дисциплін, Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет»
myroslava.gudyma@gmail.com

ГУДИМА-ПІДВЕРБЕЦЬКА
МАРІЯ МИРОСЛАВІВНА

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри приватного права, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
m.gudyma@chnu.edu.ua

ДРАПУШКО РОСТИСЛАВ
ГРИГОРОВИЧ

кандидат філософських наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ronadr1502@gmail.com

КНЯЗЄВА ВАЛЕНТИНА
АРКАДІЇВНА

студентка II курсу факультету соціології і права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
valyakn2017@gmail.com

КОСІЛОВА ОЛЬГА ІВАНІВНА

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету
kosilovaolga3@gmail.com

МИСЛИВИЙ ВОЛОДИМИР
АНДРІЙОВИЧ

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
vladimir@myslyvyy.com

РЯБЧУК ОЛЕСЬ
ОЛЕКСАНДРОВИЧ

аспірант, Навчально-науковий інститут права та політології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, юрист практики корпоративного права, злиттів та поглинань, Адвокатське об'єднання Гвоздів та Оберкович
oles.ryabchuk@gmail.com

СПОДАРИК ЮЛІЯ
ВАЛЕРІЇВНА

доктор філософії, асистент кафедри міжнародного та кримінального права, Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»
julia_ovcharuk19@ukr.net

СУПРУНЧУК ОЛЕГ
ОЛЕКСАНДРОВИЧ

аспірант, Національна академія внутрішніх справ
suprunchuk2015@ukr.net

OUR AUTHORS

- VERBITSKYI ANDRIY
2nd year student, Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
andriy.verb.2020@gmail.com
- DRAPUSHKO ROSTYSLAV
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Honored Worker of the Social Sphere of Ukraine,
Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work,
Professor at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education, and Educational Policy,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University
ronadr1502@gmail.com
- GORINOV PAVLO
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Honored
Worker of the Social Sphere of Ukraine, Director, Educational
and Scientific Institute of Law and Political Science,
Professor at the Department of Jurisprudence and Branch
Legal Disciplines, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State
University
p.v.gorinov@udu.edu.ua
- GUDYMA MYROSLAVA
PhD in Laws, Associate Professor, Associate Professor
at the Department of Fundamental Legal Disciplines,
Bukovynian University
myroslava.gudyma@gmail.com
- GUDYMA-PIDVERBETSKA
MARIA
PhD in Laws, Associate Professor, Associate Professor
at the Private Law Department, Chernivtsi National
University named after Yu. Fedkovich
m.gudyma@chnu.edu.ua
- HIDA OLGA
Graduate Student of the Department of Administrative Law
and Process, Dnipro State University of Internal Affairs
d_alpaa@dduvs.edu.ua
- KNYAZEVA VALENTYNA
Second-year student at the Faculty of Sociology and Law,
National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky
Kyiv Polytechnic Institute»
valyakn2017@gmail.com
- KOSILOVA OLGA
Candidate of Political Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory
and History, State and Law of the Educational and Scientific
Institute of Law, State Tax University
kosilovaolga3@gmail.com
- MYSLYVYI VOLODYMYR
Doctor of Law, Professor, Professor at the Department
of Information, Economic, and Administrative Law,
National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky
Kyiv Polytechnic Institute»
vladimir@myslyvyy.com
- RIABCHUK OLES
Graduate student at the Educational and Scientific Institute
of Law and Political Science, Mykhailo Drahomanov
Ukrainian State University, Lawyer in the Practice
of Corporate Law, Mergers and Acquisitions, Gvozdiy
and Oberkovich Bar Association
oles.ryabchuk@gmail.com
- SPODARYK YULIIA
Doctor of Philosophy, Assistant at the Department
of International and Criminal Law, Institute of Law,
Psychology and Innovative Education of Lviv Polytechnic
National University
julia_ovcharuk19@ukr.net
- SUPRUNCHUK OLEH
Postgraduate, National Academy of Internal Affairs
suprunchuk2015@ukr.net
-

ЗМІСТ

Вербіцький А. С., Косілова О. І. ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	3
Гіда О. С. ДО ПИТАННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ.....	11
Горінов П. В., Дранушко Р. Г. ПРАВО НА ІНКЛЮЗИВНУ ОСВІТУ ДЛЯ ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ.....	17
Гудима М. М., Гудима-Підвербецька М. М. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМИ МИРОВОЇ УГОДИ: ДЕЯКІ НЮАНСИ СУДОВОГО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ.....	28
Мисливий В. А., Князева В. А. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ЯК ГАРАНТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	38
Рябчук О. О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	46
Сподарик Ю. В. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ.....	54
Супрунчук О. О. ПІДСЛІДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У КОНТЕКСТІ ПРАВОТВОРЧИХ ЗМІН 2014–2022 РР. (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ).....	63
НАШІ АВТОРИ.....	68

CONTENTS

<i>Verbitskyi A. S., Kosilova O. I.</i> VIOLATIONS OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF VULNERABLE GROUPS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....	3
<i>Hida O. S.</i> ON THE QUESTION OF THE SIGNIFICANCE AND FEATURES OF THE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE LEGAL REGIME OF THE STATE OF EMERGENCY.....	11
<i>Gorinov P. V., Drapushko R. H.</i> RIGHT TO INCLUSIVE EDUCATION FOR VETERANS RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF LIBERATION.....	17
<i>Gudyma M. M., Gudyma-Pidverbetska M. M.</i> MODERN PROBLEMS OF THE FORM OF THE SETTLEMENT AGREEMENT: SOME NUANCES OF COURT APPROVAL AND ANALYSIS OF THE PERSPECTIVES OF NOTARY CERTIFICATE.....	28
<i>Myslyvyi V. A., Knyazeva V. A.</i> CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE AS A GUARANTOR OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF HUMAN RIGHTS.....	38
<i>Riabchuk O. O.</i> DOCTRINAL AND LEGAL PRINCIPLES OF HEALTH CARE PROVISION IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....	46
<i>Spodaryk Yu. V.</i> SEPARATE PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATIVE ACTIVITIES ACCORDING TO THE CURRENT CRIMINAL CODE OF UKRAINE	54
<i>Suprunchuk O. O.</i> THE JURISDICTION OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE AND THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE CHANGES FROM 2014–2022 (HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS).....	63
OUR AUTHORS.....	68

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Серія 18. Право

Випуск 42

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Підписано до друку 25.10.2024.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 8,37. Обл.-вид. арк. 7,28.

Замов. № 1024/724. Наклад 300 прим.

Віддруковано з оригіналів

Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.